

”Oot siinä ja otat sen ihmisen sellasena kun se on” –
Maahanmuuttajuutta risteävien erokategorioiden rakentuminen
kotouttamistyön ammattilaisten puheessa

Miitta Järvinen
Pro gradu -tutkielma
Turun yliopisto
Humanistinen tiedekunta
Historian, kulttuurien ja taiteiden tutkimuksen laitos
Uskontotiede
Helmikuu 2019

Turun yliopiston laatuja järjestelmän mukaisesti tämän julkaisun
alkuperäisyys on tarkastettu Turnitin OriginalityCheck -järjestelmällä.

TURUN YLIOPISTO
Humanistinen tiedekunta
Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos

JÄRVINEN, MIITTA: ”Oot siinä ja otat sen ihmisen sellasena kun se on” – Maahanmuuttajuutta risteävien erokategorioiden rakentuminen kotouttamistyön ammattilaisten puheessa

Pro gradu -tutkielma. 100 sivua, 1 liitesivu.
Uskontotiede
Helmikuu 2019

Tämä pro gradu -tutkielma käsittelee kotouttavaa asiakastyötä tekevien viranomaisten puhetta maahanmuuttaja-asiakkaisiin liitetystä eroista. Tutkimuksen tavoitteena on selvittää, miten työntekijät kategorisoivat maahanmuuttajien välisiä eroja ja niiden vaikutuksia kotouttamistyön kontekstissa. Tutkimusaineisto koostuu Turun kaupungin ulko-maalaistoimiston työntekijöiden kanssa keväällä 2017 toteuttamistani etnografisista haastatteluista.

Tutkimuksen teoreettinen viitekehys on poikkitieteellinen, sillä se rakentuu uskontotieteen ja sukupuolentutkimuksen teoriataustoista. Ymmärrän lainsäädännön perusteella kotoutumisen siirtymävaiheeksi, jonka tavoitteena on maahanmuuttajan sosiaalisen aseman vakiintuminen aktiiviseen, yhdenvertaiseen osallisuuteen suomalaisessa yhteiskunnassa, ja kotouttamisen tässä prosessissa ohjaamiseksi ja tukemiseksi. Hyödynnän prosessiluonteen määrittelyssä William Turnerin käsitettä liminaali. Kotoutumisen liminaalitilat muotoutuvat moninaisiksi maahanmuuttajien välisten erojen seurauksena. Tarkastelen eroja sukupuolentutkimuksessa käytetyn intersektionaalisuuden käsitteen avulla. Käsite viittaa sosiaalisten erojen kuten sukupuolen, iän, rodun ja seksuaalisen suuntauksen yhtäaikaan vaikuttaviin eri yhteiskunnallisissa ja kulttuurisissa ympäristöissä.

Olen toteuttanut analyysin teoriaohjaavana laadullisena sisällönanalyysinä, jonka tarkentamiseksi hyödynsin kategoria-analyysin menetelmää eropuheen jäsenysten tunnistamisessa. Merkittäviksi erokategorioiksi aineistossa hahmottuivat sukupuoli, ikä, koulutus, pakolaisuus ja uskonto/kulttuuri. Niiden kategorisointitavat määrittyivät suhteessa kotouttamisen yhteiskunnallisiin rakenteisiin. Erojen rakentuminen oli haastattelupuheessa yhteydessä siihen, millaisia seurauksia niillä nähtiin olevan asiakkaiden tosiasiallisten elämäntilanteiden ja rakenteiden kohdatessa. Osa eroista oli lähtökohtaisesti huomioitu työn käytänteissä, esimerkiksi kotiäideille ja iäkkäille suunnatuissa opetusryhmissä. Toisaalta eropuhe muodostui haasteeksi, sillä haastateltavat välttelivät stereotyyppien tuottamista. Eroavaisuuksien sijasta he viittasivat mieluummin joko asiakkaidensa universaaliin ihmisyyteen tai jokaisen tilanteen yksilöllisyyteen.

Haastattelemani työntekijät toteuttavat kotouttamisen rakenteiden puitteissa kotolain tavoitetta yhdenvertaisuuden edistämisestä. Työni perusteella rakenteet eivät kuitenkaan välttämättä huomioi riittävästi maahanmuuttajien välisiä eroja, ja siksi osa heistä on vaarassa pudota rakenteiden reunamille. Ne saattavat siis jopa vahvistaa marginalisoitumista, joten erot huomioivaa tutkimusta on tehtävä myös jatkossa.

Asiasanat: haastattelututkimus, intersektionaalisuus, kategoria-analyysi, kotouttaminen, laadullinen sisällönanalyysi, liminaalisuus, maahanmuutto, uskontotiede

Sisällys

1. Johdanto.....	1
1.1 Tutkimuksen tausta ja tutkimuskysymykset.....	1
1.2 Paikantuminen suhteessa aikaisempaan tutkimukseen.....	5
1.3 Tutkimusetiikka ja tutkijan positio.....	8
1.4 Maahanmuuttajien kotouttaminen Suomessa ja Turun kaupungissa.....	11
2. Tutkimuksen teoreettinen viitekehys	14
2.1 Liminaalisuus: yksilön sosiaalisen aseman muutos	14
2.1.1 Käsitteen uskontoantropologinen tausta	14
2.1.2 Liminaalista yhteiskunnan jäsenyyteen	15
2.2 Intersektionaalisuus: viitekehysten risteävät erot	17
2.2.1 Women of Color -liikkeiden aktivismista akateemiseen ympäristöön	17
2.2.2 Kritisoitu intersektionaalisuus ja tutkimuksen sokeat pisteet.....	19
2.2.3 Käsitteen käytön vaihtoehdot ja valinnat	21
3. Aineisto ja menetelmä.....	25
3.1 Etnografinen haastatteluaineisto	25
3.2 Analyysimenetelmä: teoriaohjaava sisällönanalyysi ja erojen kategorisointi	30
4. Erojen rakentuminen kotouttajien puheessa	33
4.1 Sukupuoli asiakastyössä.....	33
4.1.1 Neuvotteluja sukupuolesta ja tasa-arvosta	33
4.1.2 Kotiäidit erityisenä ryhmänä.....	37
4.2 Ikä eroja luomassa	41
4.2.1 Maahanmuuttajanuori kotoutumisen ja aikuisuuden siirtymässä	41
4.2.2 Kotimaassa vanhus, Suomessa työikäinen.....	45
4.3 Elämäkokemusten merkitykset.....	50
4.3.1 Koulutus, työ ja elämän mielekkäys.....	50
4.3.2 Pakolaisuus, traumat ja jatkuva huoli	55
4.4 Kulttuuri leikkauspisteenä	60

4.4.1 Kulttuurin ja uskonnon rajapinnoilla.....	60
4.4.2 Viranomais- ja asiointikäytäntöjen kulttuurit	62
4.5 Yksilöllisyys ja universalismi eli eropuheen vaikeus haasteltaville	65
5. Eropuheen tulkinta	68
5.1 Erojen tunnistamisesta niiden vaikutuksiin	68
5.2 Kulttuurin ja uskonnon tulkinnat	74
5.3 Tutkijan vaikeat erot: mikä jää piiloon, miten välttää stereotypiat?	80
6. Lopuksi	86
Lähteet	91
Aineisto	91
Kirjallisuus	91
Liitteet	100

1. Johdanto

1.1 Tutkimuksen tausta ja tutkimuskysymykset

Suomeen saapui vuoden 2015 aikana yhteensä 32 476 turvapaikanhakijaa osana Euroopan pakolaiskriisinä tunnettua ilmiötä.¹ Suuri osa heistä on saanut oleskelulupaa koskevan päätöksen tämän tutkielman viimeistelyhetkellä alkuvuonna 2019, mutta prosessit ovat olleet monelle pitkiä kielteisistä päätöksistä seuranneiden valitusten vuoksi (Jauhiainen 2017, 7). Tilanteen seurauksena Suomeen kotoutuvien maahanmuuttajien määrä on kasvanut, mikä myös työllistää yhä enemmän ihmisiä ympäri maan esimerkiksi kunnissa, työvoimahallinnossa ja kolmannella sektorilla. Suomen kotoutumista koskeva lainsäädäntö lähtee ajatuksesta, että maahanmuuttajat tarvitsevat tukea, jotta he saavuttaisivat yhdenvertaisen aseman yhteiskunnassa. Eri tehtävissä työskentelevät henkilöt pyrkivät edistämään tätä kehitystä eli kotoutumista.

Tämän tutkielman² keskiössä ovat tavat, joilla kotouttavaa asiakastyötä tekevät jäsentävät asiakaskuntansa sisäistä moninaisuutta. Toteutan työni yhteistyössä Turun kaupungin ulkomaalaistoimiston kanssa, jonka 14 työntekijää haastattelin keväällä 2017. Haastatelluista tekemäni löydökset ovat tutkielman valmistuttua heidän käytettävissään. Viittaan tutkielmassani sanalla ”maahanmuuttaja” oleskeluluvan Suomeen saaneisiin henkilöihin, ja koska suurella osalla haastateltavieni asiakkaista on pakkomuuttotausta, maahanmuuttajuus on tutkimuksessani tavallisesti yhteydessä myös pakolaisuuteen. (Ks. käsitteistöä esim. Jauhiainen 2017, 9–12.)

Maahanmuuttajat, pakolaiset ja turvapaikanhakijat esitetään julkisessa keskustelussa usein yhtenäisenä massana. Todellisuudessa he ovat kotiäitejä, isiä, yksin tulleita nuoria, luku- ja kirjoitustaidottomia, lääkäreitä, insinöörejä, kristittyjä, ateisteja, muslimeja, mummoja ja vaareja – monesti useampaa yhtäaikaaisesti. Kotoutumispolut määrittivät henkilöstä riippuen hyvin eri tavoin esimerkiksi koulutuksen, iän ja sukupuolen vaikutuksesta. Haastateltavieni vastaus pyyntöön kertoa asiakkaistaan oli yleensä jonkinlainen

¹ Ks. esim. Sisäministeriö:

<URL:<https://intermin.fi/maahanmuutto/turvapaikanhakijat-ja-pakolaiset>> (Viitattu 16.11.2018)

² Tahdon kiittää Kunnallisanan kehittämissäätiötä apurahan myöntämisestä työlleni. Olen myös kiitollinen yhteistyöstä Turun kaupungin ulkomaalaistoimiston kanssa. Suurin kiitos kuuluu haastateltavilleni, jotka avasivat minulle työhuoneidensa ovet ja kertoivat kotouttamistyön todellisuudesta sen arkisten kiireiden keskellä.

variantti listauksesta ”pakolaistaustaiset, oleskeluluvan ja kuntapaikan saaneet tai Turkuun itsenäisesti muuttaneet maahanmuuttajat”. Tarkennuksena he luonnehtivat työnsä erilaisia asiakasryhmiä toistuvasti muun muassa ilmaisuin ”vauvasta vaariin” ja ”laidasta laitaan”. Suurin osa toi tavalla tai toisella esiin asiakaskuntansa heterogeenisyyden, mikä nähtiin myös paljolti kotouttamistyön vaatimusten määrittäjänä.

Lähtökohtanani tutkimukseen oli alusta lähtien *erot* maahanmuuttajien ryhmän sisällä. Ne ovat usein vuorovaikutuksellisia ja toisiinsa suhteellisia sosiaalisten erontekojen kategorioita. Lähestyn moninaisuutta ja erojen päällekkäisyyttä tutkielmassani *intersektionaalisuuden* käsitteen avulla. Käsitettä alettiin käyttää sukupuolentutkimuksessa sosiaalisten erojen huomioimiseksi: alun perin olennaisimpana pidetyn sukupuolen lisäksi tutkimuksessa on viime vuosikymmeninä alettu keskittyä myös muihin eroihin, joilla tarkoitetaan esimerkiksi rotua³, etnisyyttä, seksuaalisuutta ja luokkaa (Valovirta 2010, 94). Intersektionaalisuus voidaan nähdä metaforana toisiaan risteävistä teistä, jotka merkitsevät kussakin tilanteessa tai tutkimusasetelmassa keskeisinä pidettyjä sosiaalisia eroja tai jakoja. Jaot ovat yhtäaikaista ja päällekkäisiä, mutta ne voivat myös olla hierarkkisissa suhteissa toisiinsa nähden (Yuval-Davis 2011, 6.)

Maahanmuuttajien toivotaan kotoutuvan nopeasti ja tehokkaasti. Lainsäädännön pohjalta kotoutuminen on prosessi, jonka edistämiseksi eri viranomaistahot ovat mukana, ja haastattelemani sosiaalipalvelujen työntekijät ovat usein asiakkaidensa ainoita kontakteja niin sanottuun kantaväestöön. Viranomaisina he edustavat myös yhteiskunnallisia rakenteita: heidän positionsa sijoittuu kotouttamisen rakenteen ja maahanmuuttajien tosiallisten elämän tilanteiden väliin. Haastateltavani tuntevat rakenteen ja toimivat sen puitteissa, joten heidän on myös mahdollista tunnistaa säröjä, joita siihen saattaa sisältyä. Kotouttajien puheen tarkastelu erojen näkökulmasta voi auttaa ymmärtämään, ketkä asiakkaista päätyvät herkemmin säröjen reunamille. Asiantuntijoina viranomaisten tekemiä kuvauksia pidetään uskottavina, ja siksi heidän maahanmuuttajista tuottamansa eropuheen analysointi on ajankohtainen tutkimusaihe suomalaisessa yhteiskunnassa.

³ Rotua ei sukupuolen- ja sosiaalitieteiden tutkimuksessa käytetä biologisena määreenä, vaan ennemmin ollaan kiinnostuneita sosiaalisista prosesseista, joissa sitä tuotetaan sekä niiden seurauksista (ks. esim. Knowles 2003, 20–22).

Sekä lainsäädännössä että haastatteluissa kotoutuminen ymmärretään yhdenvertaisuutena, osallisuutena ja omillaan pärjäämisellä – aktiivisena toimijuutena suomalaisessa yhteiskunnassa. Kotoutuminen on liikkumista positiosta toiseen: tarkastelemassani vaiheessa maahanmuuttaja on siirtynyt turvapaikanhakijasta oleskeluluvan saaneeksi henkilöksi, ja tästä alkaa virallinen, yleensä kolmivuotiseksi määritelty kotoutumisaika. Maahanmuuttaja ei vielä näyttäydy täysivaltaisena yhteiskunnallisena toimijana, vaan hänen on käytävä läpi siirtymävaihe ennen sen saavuttamista. Uskontoantropologiassa tällaisiin siirtymävaiheisiin yksilöiden elämässä viitataan *liminaalin* käsitteellä, joka tarkoittaa siirtymäriittien välisiä tiloja (ks. esim. Gennep 1992 [1909]; Turner 1969).

Ilmaisua ”siltä väliltä” olemisesta (engl. *betwixt and between*) on käytetty kuvaamaan tilannetta, jossa pakolaiset eivät enää ole yksiselitteisesti tietyn maan kansalaisia (Malkki 1995, 7). Suurella osalla haastateltavieni asiakkaista on pakkomuuttotausta: myös heidän voi luonnehtia olevan ”ei enää siellä, muttei täysin täälläkään”. Oleskeluluvan Suomesta saanut maahanmuuttaja on tavallisesti yhä myös sidoksissa kotimaahansa, jonne jääneiden perheenjäsenten ja tuttavien tilanteesta tämä kantaa huolta. Samalla on pyrittävä eteenpäin uudessa maassa, opiskeltava kieltä, organisoitava toimeentulo sekä mahdollisesti huolehdittava taakse jääneistä esimerkiksi rahalahetyksillä tai järjestelemällä perheen yhdistämistä. Mikäli koko perhe on uudessa maassa, elämän vakiintuminen muutosten keskellä on haaste, jota määrittävät maahanmuuttajien ryhmän sisäiset erilaisuudet.

Tutkimukseni metodologia muodostuu teorian, menetelmän ja haastatteluaineiston suhteesta. Aineiston hankinnan menetelmänä käytin *etnografisia haastatteluja*: tein haastattelut ”kentällä” eli kotouttajien työpaikalla, yhdessä ja vuorovaikutuksessa heidän kanssaan. Aineiston analyysin toteutan laadullisena *teoriaohjaavana sisällönanalyysinä*, jota ohjaavat liminaalin ja intersektionaalisuuden käsitteet: liminaalisuus määrittää prosessin tilaa ja vaihetta, jossa asiakkaiden nähdään olevan suhteessa kotouttamisen tavoitteisiin, intersektionaalisuus puolestaan nostaa esiin erot, joiden vaikutuksessa yksilölliset prosessit muodostuvat. Haastattelupuheen analyysiä ryhdyttiä *kategoria-analyysin* menetelmä, jonka on tarkoitus avata erojen eli sukupuolen, iän, koulutuksen, pakolaisuuden ja kulttuurin/uskonnon rakentumista ja seurauksia kotouttajien puheessa.

Yllä olevista lähtökohdista olen muodostanut seuraavat tutkimuskysymykset:

1. Mitkä maahanmuuttajiin liitetyt erot näyttäytyvät työntekijöiden puheessa merkittävänä kotouttamisen kannalta?
2. Millä tavalla työntekijät kategorisoivat keskeisiä eroja?
3. Millaisia seurauksia työntekijät näkevät eroilla olevan kotouttamisessa?

Pyrin ensimmäisen tutkimuskysymyksen avulla selvittämään, mitkä erot saavat keskeisen aseman haastatteluaineistossa, kun kontekstina on kotoutumista edistävien viranomaisten työ. Kysymys on luonteeltaan deskriptiivinen, sillä sen kautta esittelen analysoimani erokategoriat, joista muodostuvat tutkimukseni keskeiset käsitteet. Haastattelupuheen analyysi etenee pitkälti niiden mukaan. Laadulliseen tutkimukseen sisältyy aina ulossulkemista ja rajaamista (ks. esim. Tuomi & Sarajärvi 2018, 79). Tarkastelemani erot ovat siis seurausta valinnoista, jotka olen tehnyt tutkimuskirjallisuuden, haastattelukysymysten ja haastateltavien omien rajausten perusteella. Ne eivät muodosta tyhjentävää kuvausta kotouttamisessa merkittävistä erokategorioista. Toisen tutkimuskysymyksen tarkoituksena on avata haastateltavien puheessa keskeisiksi nousseita kategorioita ja niiden muodostamistapoja. Sukupuolentutkimuksen kriittinen tiedonintressi ohjaa myös tarkastelemaan, mitä intersektionaalisuus eli erojen risteävyys *tekee* asianosaisten elämässä. Haastattelupuheessa erojen kategorisointi on jossain määrin erottamattomissa niiden konkreettisista vaikutuksista kotoutumisen/kotouttamisen kannalta. Olen suunnannut kolmannen tutkimuskysymykseni tarkastelemaan seurauksia, joita haastateltavat näkevät omalta paikaltaan eroilla olevan asiakkaidensa elämässä.

Tutkielmani rakentuu siten, että johdantoluvun toisessa osiossa paikannan tutkimustehtäväni aikaisempaan maahanmuuton tutkimukseen: tarkastelen asemoitumistani uskontotieteen ja sukupuolentutkimuksen kenttään sekä nostan esiin sosiaalitieteiden näkökulmia. Kolmannessa alaluvussa käsittelen tutkimukseni kannalta tärkeitä eettisiä kysymyksiä ja tutkijan positiotani. Viimeisessä alaluvussa kuvaan lyhyesti kotouttamisen taustan suomalaisessa yhteiskunnassa. Luvussa 2 esittelen tarkemmin teoreettisen viitekehykseni eli tapani ymmärtää kotoutumisprosessi liminaalitulana sekä sitä erojen kautta avaavan intersektionaalisuuden käsitteen. Luku 3 ”Aineisto ja menetelmät” käsittää teorian käytännön soveltamisen sekä aineiston ja sen koostamisen kuvauksen. Neljäs luku ”Erojen rakentuminen kotouttajien puheessa” on haastatteluaineiston analyysi, jossa analysoin erojen tuottamista sisällön- ja kategoria-analyysin välinein. Tämän jälkeen luvussa 5 yhdistän analyysiä seuraavan tulkinnan ja pohdinnan aikaisempaan tutkimustietoon ja vedän

yhteen analyysin keskeiset näkökannat. Tutkielmani päättävä kuudes luku ”Lopuksi” koostuu tutkimusprosessin ja -tulosten arvioinnista ja mahdollisuuksista jatkossa tehtävää tutkimusta varten.

1.2 Paikantuminen suhteessa aikaisempaan tutkimukseen

Monikulttuurisuuteen, maahanmuuttoon ja kotoutumiseen liittyvää tutkimusta on tehty Suomessa runsaasti eri tieteenaloilla. Tutkimuksessa on usein ollut esillä pakolaisten, maahanmuuttajien ja kotoutujien oma näkökulma ja kokemukset. Tällä tavoin tutkimus on keskittynyt niihin, joiden jokapäiväiseen kokemukseen maahanmuuttajuus ankkuroituu. Uskontotieteessä maahanmuuton tutkimukseen on sisältynyt viime vuosikymmeninä keskeiseksi näkökulmaksi muodostunut arjen uskonnollisuus ja tavallisten ihmisten kokemukset. Vaikka uskontotieteessä arkisen kokemuksen fokus voi olla myös etuoikeutettujen näkökulmassa, yhä useammin huomio on kiinnittynyt jonkin vähemmistöryhmän tutkimiseen. (Enges, Mahlamäki & Virtanen 2015, 80.) Tutkimus on keskittynyt maahanmuuttajien uskonnollisuuteen, ja erityisesti islamia on tutkittu paljon (Martikainen 2013, 11).

Sekä uskontotieteessä että muussa suomalaisessa maahanmuuttotutkimuksessa kohteena ovat usein olleet tietyt maahanmuuttajaryhmät, erityisesti somalit (esim. Tiilikainen 2003, Isotalo 2015). Somaliväestöä on tutkittu paljon, sillä he ovat yksi Suomen merkittävimmistä maahanmuuttajaryhmistä: somalinkieliset olivat kolmanneksi suurin vieraskielinen ryhmä venäjän- ja vironkielisten jälkeen vuoteen 2016 saakka, jolloin arabiankielisten määrä nousi kolmanneksi.⁴ Somalit muodostavat Suomen suurimman afrikkalaistaustaisen ryhmän, ja lisäksi he ovat yksi suurimmista pakolais- ja muslimitaustaisista etnisistä ryhmistä (Mölsä, Tiilikainen & Punamäki 2017, 4). Tutkimuskirjallisuuden painottuneisuus vastaa haastattelupuhetta, jossa somalit olivat keskeinen asiakasryhmä.

Tutkimuksen ryhmäkohtainen painottuminen on ollut yleistä myös silloin, kun maahanmuuttajuutta ja pakolaisuutta on tarkasteltu liminaalin käsitteen kautta. Huomio on usein kiinnittynyt ryhmien sisäisiin liminaalisuuden kokemuksiin, ei ulkoapäin hahmottuvaan liminaalisuuteen. Liisa Malkki määrittelee väitöskirjassaan *Purity and exile: violence, memory, and national cosmology among Hutu refugees in Tanzania* (1995) hutu-pakolaisten aseman vieraassa yhteiskunnassa liminaalitulaksi, jossa yksilö ei määriy minkään

⁴ Helsinki: Tilastokeskus: <URL: http://www.stat.fi/til/vaerak/2017/vaerak_2017_2018-03-29_kuv_002_fi.html> (Viitattu: 16.11.2018).

maan kansalaiseksi. Psykologi ja antropologi Anne Alitolppa-Niitamon (2004) mukaan suomalaisten somalinuorten tilanteessa on haastavaa kuuluminen useampaan liminaalitiilaan: nuoret elävät murrosikänsä lapsuuden ja aikuisuuden välimaastossa ja uudessa yhteiskunnassa. Marja Pentikäinen jäsentää sosiaalipolitiikan väitöskirjassaan *Loputon matka. Vietnamlaisien ja somalialaisten kertomuksia pakolaisuudesta* (2005) kerrottua pakolaisuutta Arnold van Gennepin kolmivaiheisen siirtymäriitin (irtaantuminen → väli-tila → liittyminen) näkökulmasta. Mervi Kaukon kasvatustieteen väitöskirjassa *Participation and Liminalities: Action research with unaccompanied asylum-seeking girls* (2015) keskiössä on yksin tulleiden turvapaikanhakijatyttöjen osallisuus ristikkäisten sosiaalisten kategorioiden muokkaamisessa elämäntilanteissa.

Maahanmuuton viranomaisnäkökulma on ollut melko harvinainen lähtökohta uskontotieteessä ja kulttuurien tutkimuksessa. Yhteiskuntatieteissä kotouttamisen ja maahanmuuttotyön kysymykset taas ovat olleet runsaasti esillä, muun muassa alan väitöskirjoissa. Sukupuolentutkija Salla Tuori tutkii väitöskirjassaan *The Politics of Multicultural Encounters. Feminist Postcolonial Perspectives* (2009) valtaistumista maahanmuuttajanaيسille suunnatussa työllisyysprojektissa. Sosiologi Veronika Honkasalon väitöskirjassa *Tyttöjen kesken. Monikulttuurisuus ja sukupuolten tasa-arvo nuorisotyössä* (2011) tutkimuskohteenä on monikulttuurisuuden suhde nuoriso- ja tyttötyöhön.⁵ Monikulttuurista asiakastyöstä ovat ilmestyneet myös muun muassa Merja Aniksen *Sosiaalityö ja maahanmuuttajat. Lastensuojelun ammattilaisten ja asiakkaiden vuorovaikutus ja tulkinnat* (2008) sekä Sari Hammar-Suutarin etnografinen työ *Asiakkaana erilaisuus – Kulttuurien välisen viranomaistoiminnan etnografia* (2009).

Sosiologi ja sukupuolentutkija Jaana Vuori (esim. 2012, 2015) on lähestynyt kotoutumista *arjen kansalaisuuden* käsitteen kautta. Arjen kansalaisuuden rakentaminen on hyödyllinen tarkastelukulma kotouttamiseen, sillä sen mukaan yksilöiden ja yhteisöjen sekä viranomaisten suhteet ovat moninaisia ja ristiriitaisia prosesseja. Käsitteen avulla voidaan myös tarkastella yhteiskunnallista kuulumista ja osallisuutta arjen kohtaamisissa. (Vuori 2012, 236.) Vuori kritisoi yhteiskuntapoliittisen keskustelun tapaa korostaa tiedon jakamisen, kielenopetuksen sekä koulutus- ja työmarkkinaohjauksen merkitystä, sillä kotouttaminen on pelkkiä toimenpiteitä laajempi ilmiö. Arjen kansalaisuuden näkökulmasta

⁵ Tuorin ja Honkasalon jälkikolonialistiseen perinteeseen kuuluvissa tutkimuksissa näkyy suomalaisten monikulttuurisuustoimijoiden tasa-arvokeskustelu, joka korostaa maahanmuuttajanaيسia ja -tyttöjä alistavaa kulttuuria, muttei huomioi suomalaisen yhteiskunnan epätasa-arvoistavia rakenteita.

maahanmuuttajien oikeuksien toteutuminen vaatii vuorovaikutusta niin asiakkaiden kuin eri ammattiryhmien kanssa. (Vuori 2015, 402.)

Sosiologi Suvi Keskinen (2012) on tarkastellut viranomaisdiskursseja, joita perheväkivaltatyötä maahanmuuttajaperheiden kanssa tekevät muodostavat.⁶ Keskinen kutsuu *universaaliuden paradoksiksi* eroja häivyttävän yhdenvertaisuuspuheen saamia, mahdollisesti epätasa-arvoistavia seurauksia. (Keskinen 2012, 296–310.) Asiakaskohtaamisissa eroilla ja eronteilla näyttäisi siis olevan merkitystä, mutta keskeinen kysymys on, millä tavoin erot asiakkaiden elämässä nähdään: yksiselitteisinä ja priorisoituina identiteetteinä vai monitahoisina, toisiinsa vaikuttavina verkostoina? Tätä taustaa vasten olen kiinnostunut tarkastelemaan kotouttajien jäsennyksiä eroista sekä niiden merkityksiä ja seurauksia. Etenkin kulttuurien tutkimuksessa maahanmuuttajuutta lähestyneet tutkimukset ovat ottaneet keskiöön maahanmuuttajien kokemukset. Viranomaispositio on uskonnon- ja kulttuurien tutkimuksessa harvinainen tutkimusaihe, samoin intersektionaalisuuden perinteessä. Koska työntekijänäkökulma ollut runsaasti esillä sosiaalitieteellisessä tutkimuksessa, sillä on suuri vaikutus tutkimukseni teoreettiseen taustaan.

Tutkimukseni lähestymistapa on poikkitieteellinen, sillä kotouttaminen viranomaistointana sijoittuu perinteisesti sosiaalitieteen tutkimusperinteeseen, mutta menetelmällinen otteeni on peräisin uskontotieteestä, samoin kuin kotoutumisen prosessiluonteen teoreettinen määrittely. Lisäksi ymmärrykseni kotoutumisen rakentumisesta useiden sosiaalisten erokategorioiden vaikutuksessa pohjaa sukupuolentutkimuksen feministiseen viitekehykseen, jossa erot nähdään toisiaan risteävinä eli intersektionaalisina. Kotoutuminen on siis prosessi, joka määrittyy erilaiseksi esimerkiksi sukupuolen, koulutustaustan, uskonnon ja kokemusten seurauksena. Tämä kaikki on sisällytettävissä uskontotieteeseen, sillä sen tieteidenvälisyys tarkoittaa tutkimuskohteen ymmärtämistä suhteessa talouteen, politiikkaan, sukupuolijärjestelmään, rotukysymyksiin, sosiaalisiin instituutioihin sekä muiden uskontojen ja kulttuurien käytäntöihin (Taira 2004, 125).

⁶ Tutkimuksen mukaan väkivallan taustalla nähdyt tekijät vaihtelevat yleensä niin sanotun kulttuuristamisen ja universaalin kohtelun välillä. Kulttuuristaminen on tapa selittää väkivaltaa kulttuuristen erontekojen kautta. Universaalin kohtelun diskurssissa korostuu kaikkien yhdenvertainen kohtelu. Se välttää erojen essentialisoinnin ongelmat, mutta saattaa samalla estää maahanmuuton kontekstissa keskeisten erojen huomioimisen. (Ks. Keskinen 2012.)

Tässä tutkielmassa tarkastelen kotoutujien sijasta *kotouttajien*, asiakastyötä tekevien näkökulmaa; henkilökohtainen kokemus rajautuu ulkopuolelle, ja tutkimuskohteena on institutionaalinen positio. Pidän rajausta perusteltuna, sillä viranomaiset ovat keskeisiä toimijoita kotoutumisen liminaalivaiheessa: he ottavat asiakkaat vastaan kunnissa, osallistuvat ensivaiheiden läpikäyntiin sekä pyrkivät eri tavoin ohjaamaan ja tukemaan kotoutumisen etenemistä. Tarkasteleman liminaalisuus ja sitä rakentavat erot liittyvät siihen, miten (pakolaistaustaisia) maahanmuuttajia ohjataan etenemään osaksi suomalaista yhteiskuntaa. Liminaalisuus liittyy haastattelemieni työntekijöiden rooliin tukea maahanmuuttajaa, jotta tämä ei pysyvästi eläisi epävarmassa välitilassa, vaan voisi yhteiskunnan rakenteiden tukemana siirtyä kohti Vuoren kuvaamaa arjen kansalaisuutta. Analyysissäni huomio kääntyy kuitenkin siihen, mitä haasteita rakenteiden moniperustainen eriarvoisuus tuo kotoutumiselle. Luvussa 1.4 taustoitan sitä, mitä kotoutumisen ja eritoten kotouttamisen rakenteet yleisesti muodostuvat sekä miten niitä Suomessa ja Turun kaupungissa toteutetaan. Seuraava alaluku käsittelee tutkimuseettisiä valintojani sekä positioitumistani suhteessa tutkimuskohteeseen.

1.3 Tutkimusetiikka ja tutkijan positio

Maahanmuutto on yhteiskunnallisesti ajankohtainen ja herkkä aihe, joten sitä käsittelevässä tutkimuksessa on oltava huolellinen tutkimuseettisten rajanvetojen kanssa. Refleksiivisyys ja eettisyys ovat keskeisiä kysymyksiä kaikissa etnografisissa tutkimuksissa. Yleisten ohjeiden mukaan (esim. Kuula 2011) tutkimuseettisiä kysymyksiä ja menettelytapoja on työstettävä koko tutkimusprosessin ajan. Nykyisin yksi etnografian keskeisistä tavoitteista onkin tehdä tutkijan tekemät valinnat näkyviksi ja samalla tuoda ne tieteellisesti arvioitaviksi. (Hämeenaho & Koskinen-Koivisto 2014, 9.) Tavoite sisältää ajatuksen siitä, että tutkijan on kirjoitettava auki paitsi teoreettinen lähtökohtansa ja akateeminen kiinnittymisensä, myös poliittisyhteiskunnalliset kytköksensä (Fingerroos 2003).

Tutkimushenkilöideni työn luottamuksellisuuden vuoksi minun oli haettava Turun kaupungin hyvinvointitoimialalta tutkimuslupa ennen haastattelujen toteuttamista. Sitouduin lupaa hakiessani noudattamaan haastateltavieni omien sekä heidän työtään koskevien tietojen salassapitovelvollisuutta. Tutkittavan yksityisyyden kunnioittaminen on ihmistieteellisen tutkimuksen ensisijaisimpia eettisiä vaatimuksia. Tutkimustekstit tulee kirjoittaa niin, ettei tutkittavia pysty tunnistamaan niistä (Kuula 2011, 64). Olen toteuttanut vaati-

musta käyttämällä yleisnimityksiä, kuten ”haastateltava” tai ”työntekijä” aina, kun käytöyhteys ei vaadi haastateltavan tehtävien yksilöintiä. Olen myös jättänyt tekstistä pois haastateltavieni iät ja kansallisuudet, jotta lainauksia ei voi identifioida niiden perusteella.

Tutkittavilla on lisäksi aina oltava tieto tutkimuksen tavoitteista sekä siitä, mitä heidän antamilleen tiedoille tulevaisuudessa tapahtuu: tutkittavia on informoitava joko kirjallisesti tai suullisesti tutkimuksen toteuttamisesta, osallistumisen vapaaehtoisuudesta sekä aineiston jatkokäytöstä (Kuula 2011, 99–120). Keskustelin haastattelujen käytännön toteutuksesta haastateltavien työnantajan kanssa, joka lähetti heille tietoni ja tutkimussuunnitelmani tutustuttaviksi. Tämän jälkeen sovin haastatteluajankohdan jokaisen kanssa henkilökohtaisesti. Ennen haastattelun aloittamista pyysin kaikilta haastateltavalta kirjallisesti luvan litteroidun aineiston tallentamisesta Turun yliopiston Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen arkistoon tutkielmani valmistumisen jälkeen.

Olen kiinnittynyt uskontotieteilijänä kulttuurien tutkimukseen ja lisäksi sukupuolentutkimukseen, jonka tausta on feministisissä liikkeissä. Sukupuolentutkimuksen varhaisvaiheessa feministinen standpoint-epistemologia antoi naisille ja muille aiemman tutkimuksen sivuuttamille ryhmille ensisijaisen aseman tiedon tuottajina: marginaalisen aseman nähtiin takaavan objektiivisuuden ryhmän kokemusten tutkimuksessa. Standpoint-suuntausta on sittemmin kritisoitu esimerkiksi yksinkertaistetun naiseuden kategorian konstruoinnista, eikä se nykyisin ole suosittu feministisen epistemologian lähtökohta. (Lykke 2010, 129–133.) Tutkimukselleni keskeinen intersektionaalisuuden käsite nousi Yhdysvalloissa sanoittamaan mustien naisten kokemuksia, joissa syrjintä ei jäsentynyt suoraan sukupuolen, muttei myöskään ihonvärin perusteella. Feminismin tunnuslause ”Henkilökohtainen on poliittista!” sisältää kokemuksellisen ulottuvuuden, joka on edelleen tärkeä sukupuolentutkimuksessa, vaikka tutkimusaiheet ovatkin laajentuneet naisten kokemuksista muiden sukupuolten ja ryhmien tarkasteluun.

Kokemuksen ja henkilökohtaisen merkityksen vuoksi on huomioitava eettinen kysymys siitä, kuka voi tutkia ja ketä. Se realisoituu tutkimuksessani, jossa valkoisena kantasuomalaisena naisena tutkin sitä, miten pääsääntöisesti kantasuomalaiset työntekijät jäsentävät maahanmuuttajien välisiä eroja. Analysoin siis etuoikeutetusta positiosta valta-asemassa asiakkaisiinsa nähden olevien viranomaisten puhetta. Tutkimusasetelmani ei ole ongel-

maton, joten myös etuoikeuksien tunnustaminen on tärkeää: en voi koskaan täysin kuvitella ymmärtäväni sitä todellisuutta, jossa pakolaistaustaiset maahanmuuttajat elävät. En voi myöskään ulkopuolelta määritellä, miten kotouttavaa työtä tulisi tehdä. Maahanmuuttajien kotoutumisprosessissa yhtenä tärkeänä osana on kantaväestöltä ja erityisesti alkuvaiheessa kunnallisista palveluista saatu tuki, joten pidän oleellisena pureutua siihen, miten kotouttajat jäsentävät moniäänistä ja muuttuvaa työkenttäänsä. Tutkielmallani osallistun tätä kenttää koskevaan yhteiskunnalliseen keskusteluun.

Etnografisessa tutkimuksessa on viime vuosikymmeninä huomioitu eri tasojen ja toimijoiden tarkastelun tärkeys, kun halutaan ymmärtää laajempia kulttuurisia kokonaisuuksia. Niin sanotun monipaikkaisen etnografian (engl. *multi-sited ethnography*) on nähty mahdollistavan eri toimijoiden positioiden tarkastelun, mutta sen avulla voidaan myös tutkia ilmiöihin liittyviä valtasuhteita ja niiden vaikutuksia eri ryhmiin: pelkästään marginaalisten ryhmien näkökulma ei riitä ilmiöiden ymmärtämiseen, vaan on huomioitava myös sellaiset toimijat, joilla on määrittelyvaltaa hauraissa asemissa elävien arjessa konkretisoituihin käytäntöihin. (Marcus 1995, 96; Hämeenaho & Koskinen-Koivisto 2014, 25–26.) Samassa hengessä etnografia voi kohdistua myös etuoikeutettuihin positiioihin: antropologi Laura Nader korosti jo vuonna 1972 ilmestyneessä artikkelissaan ylöspäin tutkimisen ”study up” -periaatetta, jonka mukaan valtasuhteet on huomioitava ilmiöiden kokonaisvaltaisessa ymmärtämisessä. Tässä tutkimuksessa pyrin toteuttamaan ylöspäin tutkimista tarkastelemalla viranomaispuhetta, jossa maahanmuuttajiin liitetyt, kotouttamisen kannalta merkitykselliset erokategoriat rakentuvat.

Etnologian professori Outi Fingerroosin (2017, 33) mukaan viranomaisten ja kansalaisyjärjestöjen työkenttä on polarisoitunut ja kärjistynyt viime vuosina samalla tavoin kuin keskustelu maahanmuuttajista itsestään. Haastattelemieni kotouttajien positio on näin omalla tavallaan haavoittuva yhteiskunnassa, jossa maahanmuuttokeskustelu on tulehtunut. Vaikka kaikki yhteiskunnan jäsenet ovat yhdessä osallisia maahanmuuttajien kotoutumiseen, maahanmuutto, pakolaisuus tai kotouttaminen eivät ole henkilökohtaisia kokemuksiani. Feminismin iskulauseen voi kuitenkin kääntää myös toisinpäin: ”Poliittinen on henkilökohtaista!” Se tarkoittaa, että feministisesti suuntautuneen tutkijan tulee olla kiinnostunut asioista, jotka eivät suoraan koske häntä itseään. (McCan & Seun-Kyung 2016, 28.) Tiedon tuottamisen ohella feministisessä tutkimuksessa tavoitteena on yleensä myös muutos, joko tutkimushenkilöiden elämässä tai laajemmin yhteiskunnassa

(Nencel 2014, 77; Kobayashi 2003). Muutoksen mahdollistaminen yhteiskunnassa tutkimuksen tavoitteena sijoittaa tutkielmani feministiseen tutkimusperinteeseen. En voi toimia tutkittavieni äänitorvena, mutta pyrin olemaan liittolainen sekä kotoutujille että kotouttajille: tahdon tutkielmallani osallistua yhdenvertaisuuden edistämiseen ja toteuttamiseen suomalaisessa yhteiskunnassa, mikä on myös kotouttamistyön tavoite.

1.4 Maahanmuuttajien kotouttaminen Suomessa ja Turun kaupungissa

Velvollisuus ulkomaalaistaustaisten henkilöiden kotouttamiseen on säädetty laissa kotoutumisen edistämisestä (1386/2010, jatkossa kotolaki.). Kotolakia sovelletaan henkilöön, jolla on ulkomaalaislain mukainen oleskelulupa Suomessa, ja jonka oleskeluoikeus on rekisteröity tai jolla on voimassa oleva oleskelukortti (1386/2010, 2 §). Lain 1 § todetaan seuraavasti:

Tämän lain tarkoituksena on tukea ja edistää kotoutumista ja maahanmuuttajan mahdollisuutta osallistua aktiivisesti suomalaisen yhteiskunnan toimintaan. Lisäksi lain tarkoituksena on edistää tasa-arvoa ja yhdenvertaisuutta sekä myönteistä vuorovaikutusta eri väestöryhmien kesken.

Lakiteksti nostaa kotoutumisen tavoitteeksi yhteiskuntaan osallistumisen, *tasa-arvon* ja *yhdenvertaisuuden* sekä myönteisen vuorovaikutuksen eri väestöryhmien kesken. Kotoutuminen ja kotouttaminen määritellään 3 § mukaan seuraavasti:

- 1) *kotoutumisella* [tarkoitetaan] maahanmuuttajan ja yhteiskunnan vuorovaikutteista kehitystä, jonka tavoitteena on antaa maahanmuuttajalle yhteiskunnassa ja työelämässä tarvittavia tietoja ja taitoja samalla kun tuetaan hänen mahdollisuuksiaan oman kielen ja kulttuurin ylläpitämiseen;
- 2) *kotouttamisella* [tarkoitetaan] kotoutumisen monialaista edistämistä ja tukemista viranomaisten ja muiden tahojen toimenpiteillä ja palveluilla. (Kursiivit alkuperäiset.)

Ymmärrän lainsäädännön perusteella kotoutumisen prosessiksi, jonka tavoitteena on vuorovaikutuksellinen suhde yhteiskuntaan. Tässä prosessissa maahanmuuttajan on tarkoitus saavuttaa tarvittavat taidot yhteiskunnassa ja työelämässä menestymiseen sekä saada tukea oman kielensä ja kulttuurinsa säilyttämiseen. Kotouttaminen puolestaan on yhteiskunnallinen rakenne, johon kuuluvat esimerkiksi viranomaisten tarjoamat palvelut, toimenpiteet ja ohjaus, joilla kotoutumista edistetään. Kotolain lisäksi eri viranomaisten toimintaa ohjaavat yhdenvertaisuuslaki (1325/2014) sekä laki vähemmistövaltuutetusta (751/2011). (Ks. lainsäädännöstä myös: Turtiainen & Kokkonen & Viitasalo 2018, 344.)

Kotolaki määrää kunnan sekä työ- ja elinkeinotoimiston velvollisuudesta laatia kotoutumissuunnitelma, kun maahanmuuttajan tilanteen alkukartoitus on tehty. Suunnitelman tarkoituksena on edistää maahanmuuttajan suomen tai ruotsin kielen taitoa sekä muita yhteiskunnassa ja työmarkkinoilla tärkeitä valmiuksia. Siihen sisältyvät myös lain tavoite yhdenvertaisesta yhteiskunnan jäsenyydestä. Kotoutumissuunnitelma on laadittava vähintään kolmen vuoden kuluessa oleskeluluvan myöntämisestä, ja sen kesto määrittyy yksilön tarpeiden mukaan ja on tarkistettava vuosittain. Kotoutumissuunnitelman maksimikesto on kolme vuotta, mutta sitä voidaan pidentää enintään kahdella vuodella erityisten tarpeiden kuten vamman tai esimerkiksi vanhempainvapaan vuoksi. Kotoutumispalvelut tarjotaan siinä kunnassa, johon henkilö on oleskeluluvan saatuaan sijoitettu tai muuttanut itsenäisesti. (1386/2010, 12 & 13 §).

Vuonna 1986 tehtyä päätöstä vuotuisesta pakolaiskiintiöstä seurasi pakolaisten hajasijoittaminen kuntiin maanlaajuisesti (Lepola 2000, 49). Nykyisin työikäisten kotouttamisen päävastuu on Työ- ja elinkeinotoimistoilla. Käytännössä tämä tarkoittaa ensimmäisen kolmen vuoden aikana kieli- ja kansalaistaitojen kotoutumiskoulutusta, jolle oleskeluluvan saanut henkilö osallistuu osana työvoimakoulutusta. Näiden toimenpiteiden ulkopuolelle jäävät ne, jotka eivät kuulu työvoimaan. Suomen eläkeiän ylittäneet ja kotihoidon tuella elävät kotiaidit ovat ryhmiä, jotka eivät sijoitu työ- ja elinkeinopalveluiden piiriin, vaan kunnan on tarjottava heille kotoutumispalvelut. Kotouttaminen tapahtuu yhteistyönä, jonka osapuolina ovat kunta, työ- ja elinkeinotoimisto, poliisi sekä palveluja tarjoavat yhteisöt, yhdistykset ja järjestöt. (1386/2010, 21 & 31 §.)

Kuntien tehtävä on laatia kotouttamissuunnitelma, joka voidaan tehdä joko yksittäin tai kuntien välisenä yhteistyönä. Kotouttamisen sisältöä ohjaavana välineenä suunnitelmassa tulee ottaa huomioon kaikki kunnassa asuvat maahanmuuttajat, ja se tulee tarkistaa neljän vuoden välein. Kotouttamisohjelmaan voidaan sisällyttää muun muassa yleisten palvelujen järjestäminen maahanmuuttajille soveltuvina, vastuutahot kotouttamisen eri toimenpiteiden toteuttamisessa, lasten ja nuorten kotoutumisen edistäminen, työvoiman ulkopuolella olevien ryhmien kotouttaminen sekä kulttuurien välisen vuoropuhelun edistäminen. Lisäksi ohjelmassa voidaan määritellä kunnan ja kansalaisjärjestöjen väliset yhteistyösuhteet (1386/2010, 32 & 33§.)

Turun kaupungissa virallinen pakolaisten vastaanottotyö aloitettiin vuonna 1987 (Talvinen & Nylund 2008, 115). Toimintaa jatkava kaupungin ulkomaalaistoimisto tarjoaa sosiaalipalveluja maahanmuuttaja-asiakkaille, jotka ovat Turkuun ulkomailta, vastaanotto-keskuksista tai muista kunnista muuttavia kiintiöpakolaisia, oleskeluluvan saaneita turvapaikanhakijoita, entisen Neuvostoliiton alueelta tulleita paluumuuttajia tai edellä mainittujen Suomeen tulleita perheenjäseniä. Ulkomaalaistoimiston asiakkuus kestää yleensä noin kolme vuotta maahantulosta, mutta tilanne arvioidaan tapauskohtaisesti. Toimiston vastaanottopalvelut käsittävät muun muassa maahanmuuttajien ohjausta palveluihin, aikuis- ja perhesosiaalityötä sekä kotoutumisvaiheen muissa tarpeissa, kuten perheenyhdistämisessä avustamista. Lisäksi ulkomaalaistoimistossa tarjotaan kunnalliset terveystalvelut kotoutumisaikana eli ensimmäisenä kolmena vuonna.⁷

Ulkomaalaistoimisto tarjoaa tilapäisesti tai pysyvästi työelämän ulkopuolella oleville ryhmille suomen kieleen ja yhteiskuntaan perehdyttävää ryhmätoimintaa.⁸ Toiminta toteutettiin aluksi erilaisina projekteina, ja vuodesta 1999 lähtien ryhmät on tuotettu niin sanottuna KOTO-toimintana, jossa laissa edellytetty yhteistyö toteutetaan yhteistoiminnallisesti, mikä tarkoittaa maahanmuuttajien, kantaväestön, viranomaisten ja järjestöjen yhteiseen toimintaan, hankkeisiin ja keskinäisiin vuorovaikutussuhteisiin. Kuukausittain järjestetään verkostokokouksia, joissa eri etnisten, uskonnollisten ja monikulttuuristen ryhmien sekä kantaväestön yhteisöt ja yhdistykset tapaavat KOTO-toiminnan tiimin kanssa. Toiminnassa keskeisellä sijalla on yhteisösosiaalityö, joka toimintatapana huomioi erilaisten yhteisöjen merkityksen yksilöiden elämässä. (Talvinen & Nylund 2008, 113–119.) Haastateltavani ovat ulkomaalaistoimiston työntekijöitä, joiden tehtävä on laajasti määriteltynä tukea ja edistää kotoutumista suomalaiseen yhteiskuntaan, osa KOTO-toiminnan työntekijöinä.

⁷ Turun kaupunki: <URL:<http://www.turku.fi/sosiaali-ja-terveyspalvelut/maahanmuuttajien-sosiaalipalvelut>> (Viitattu 29.11.2018)

<URL:<http://www.turku.fi/sosiaali-ja-terveyspalvelut/maahanmuuttajien-terveyspalvelut>> (Viitattu 29.11.2018)

⁸ Turun kaupunki: <URL:<http://www.turku.fi/sosiaali-ja-terveyspalvelut/maahanmuuttajien-sosiaalipalvelut/koto-toiminta>> (Viitattu 29.11.2018.)

2. Tutkimuksen teoreettinen viitekehys

2.1 Liminaalisuus: yksilön sosiaalisen aseman muutos

2.1.1 Käsitteen uskontoantropologinen tausta

Tutkimukseni viitekehys muodostuu uskontotieteen ja sukupuolentutkimuksen teoriataustoista. Tutkimuskohteenani on haastattelupuhe, jota kotoutumista edistävää työtä tekevät henkilöt tuottavat. Luvussa 1.4 kuvasin kotouttamisen yhteiskunnallisen kontekstin kotolain, kuntien ja Turun kaupungin tehtävien näkökulmasta. Keskityn tässä luvussa ensin tutkimuksen kontekstin teoreettiseen määrittelyyn, eli kuvaan tapani ymmärtää kotoutumisen ja kotouttamisen liminaalitiloina. Tämän jälkeen avaan, miten eroja intersektionaalisuustutkimuksessa tarkastellaan.

Totesin kotolain käsittelyn yhteydessä, että ymmärrän kotouttamisen yhteiskunnan rakenteena, jonka tehtävä on ohjata maahanmuuttajaa aktiiviseen toimijuuteen suomalaisessa yhteiskunnassa. Täysivaltaisen toimijuuden tavoite on artikuloitu lain ensimmäisessä pykälässä, minkä voi nähdä viittaavan prosessiin, sosiaalisesta asemasta toiseen liikkumiseen. Uskontojen tutkimuksessa on läpi sen historian tarkasteltu tällaisten siirtymäprosessien ritualisointia. Antropologi Arnold van Gennep nimitti 1909 ilmestyneessä teoksessaan *Les rites de passage* (engl. *The Rites of passage*) siirtymäriteiksi rituaaleja, jotka sijoittuvat ihmisen paikan, säädyn, sosiaalisen aseman tai iän kynnysvaiheeseen (Gennep 1992, 3). Antropologi Victor Turner (1969) kehitti Gennepin ajattelua ja jakoi siirtymäriitin kolmeen osaan: ensimmäinen keskeinen vaihe on *irtautuminen* (engl. *separation*), jolloin yksilö irtautuu aiemmasta paikastaan sosiaalisessa rakenteesta tai kulttuurissa olosuhteissa. Toisessa, eli kynnys- tai *liminaalivaiheessa* (engl. *margin*, lat. *limen*) elävällä on vähän tai ei lainkaan ominaisuuksia aiemmasta tai tulevasta sosiaalisesta asemastaan. Viimeisessä *liittymisen* (engl. *aggregation*) vaiheessa siirtymä on saatettu päätökseen: yksilön tila on suhteellisen vakaa ja pysyvä, ja hänellä on myös uuteen asemaansa kuuluvat oikeudet ja velvollisuudet. (Turner 1969, 94–95.)

Liminaalisuuden käsitettä on hyödynnetty tutkimuksessa kuvattaessa sekä konkreettisia, yksilöiden elämässä poikkeuksellisia ajanjaksoja, että tiloja ja kokemuksia, jotka rajaavat yksilön vallitsevien sosiaali- ja normiluokitusten väliin (Harjunen 2007, 209). Turner kuvaa liminaalin käsitteellä pienten alkuperäisyhteisöjen siirtymätiloja. Modernin länsimaisen kulttuurin rituaalisista välitiloista Turner käyttää *liminoidin* eli liminaalinkaltaisen

käsitettä. Liminoidi kuvaa maallistuneiden kulttuurien symbolikäyttäytymistä, jonka piiriin Turner lukee taloudellisten ja poliittisten prosessien marginaaleihin sijoittuvat ilmiöt. (Anttonen 2010, 127; Turner & Turner 1978, 253.) Vaikka liminoidit ilmiöt ovat liminaaleja yleisempiä moderneissa yhteiskunnissa, kumpaakin siirtymätyyppiä esiintyy niissä rinnakkain (Turner 1974, 86). Käsitteitä on usein hyödynnetty marginaalesia positiota tarkastelevissa tutkimuksissa (ks. esim. pakolaisuudesta: Malkki 1995, sukupuolenkorjausprosessista: Purovaara 2014, feministisestä lihavuustutkimuksesta: Kyrölä & Harjunen 2017).

Liminaalien toimintatapojen tavoitteena on sosiaalisten rakenteiden vahvistaminen ja turvaaminen. Liminoidit ilmiöt taas ovat Turnerin mukaan erilaisia sosiaalisen kritiikin muotoja tai jopa vallankumouksellisia manifesteja. Ne kehittyvät yleensä erillään yhteiskunnan keskeisistä ekonomisista ja poliittisista prosesseista. (Turner 1974, 85–86.) Tarkastelen kotoutumista nimenomaan rakenteiden määrittelemänä siirtymävaiheena, jossa liminaali ja liminoidi vaikuttavat yhtäaikaaisesti: Liminaalisuuteen viittaava kotoutuminen on yhteiskunnallisesti säädelty prosessi, jolla on sekä yksilöllinen (kotoutujan kokemus) että yhteisöllinen (viranomaiset, kotouttajat) ulottuvuutensa. Eri viranomaistahoilla on omat ohjaavat tehtävänsä, mikä kuuluu myös liminaalien siirtymien kulkuun. Toisaalta liminoidin toimintaperiaatteiden mukaan marginaali vaikuttaa keskukseen: kotoutumisjärjestelmän, kotouttajien ja kotoutujien suhde on dynaaminen, ja kotoutujat vaikuttavat oman prosessinsa lisäksi rakenteisiin. He kyseenalaistavat ja monipuolistavat myös laajemmin yhteiskunnallisia toimintatapoja, arvoja ja hyvän elämän kriteereitä – aktiivisesti keskustelemalla tai esimerkiksi puolustamalla ja harjoittamalla omaa kulttuuriaan.

2.1.2 Liminaalista yhteiskunnan jäsenyyteen

Pakolaisuustutkimuksessa kotoutumisvaihe on sijoitettu Turnerin jaottelun liittymisvaiheeseen, turvapaikkapäätöksen ja laillisen aseman saavuttamiseen (ks. esim. Pentikäinen 2005). Näen kuitenkin, että prosessi jatkuu myös tämän jälkeen: virallisesti kotoutumis- ja integraatiovaihe alkaa vasta oleskeluluvan saamisesta (ks. myös Hynes 2011, 166). Myös Pentikäisen (2005, 37) mukaan tarkastelua on olennaista jatkaa pidemmälle aikavälille, ja hän lisää siksi Turnerin jaotteluun neljännen *asettumisen* vaiheen, jota kuvaa elämän muotoutumiseksi Suomessa. Lisäys on ymmärrettävä, sillä myönteinen turvapaikkapäätös on kenties olennaisin merkkipaalu erityisesti pakkomuuton prosessissa. Se ei kuitenkaan ole prosessin päätös, vaan kotouttamisvaiheessa liittyminen ja asettuminen

limittyvät toisiinsa, eikä niille ole löydettävissä selkeää päätepistettä. Kotolaissa siirtymävaiheen temporaalinen ulottuvuus määrittyy yksilöllisten tarpeiden mukaan kolmesta viiteen vuoteen, vaikka yksilön läpikäymä prosessi olisi pidempi, jopa elinikäinen. Ajallisesta rajauksesta huolimatta ei kuitenkaan ole selvää määritelmää, milloin muutos aktiiviseen yhteiskunnan jäsenyyteen on tapahtunut.

Aseman muutosta kotoutumisen myötä voi ymmärtää *arjen kansalaisuuden* käsitteen kautta. Se eroaa juridisesta kansalaisuudesta, sillä sitä ei voi hakea tai saada – prosessi ei siis välttämättä ole koskaan valmis. Myös kantasuomalainen käy prosessin läpi tullessaan aikuistumisen myötä yhteiskunnalliseksi toimijaksi, mutta sen vaiheet ovat erilaiset. (Vuori 2015, 395.) Kielen oppiminen nähdään usein maahanmuuttajan ensimmäisenä osallistumisvaiheena. Sen jälkeen toivottavana jatkumona on tavallisesti siirtyminen työmarkkinoille. Työn merkitys onnistuneen kotoutumisen mittarina korostuu virallisissa linjauksissa, ja myös haastateltavieni puheissa työ oli yksi keskeisistä päämääristä. Työkansalaisuuden ihannetta kotoutumisessa on kritisoitu, sillä se saattaa olla ristiriidassa maahanmuuttajien yksilöllisten tarpeiden kanssa (Turtiainen ja muut 2018). Myös haastateltavani pitivät työllisyyteen rajaamista ongelmallisena ja liittivät kotoutumisprosessiin myös muita tavoitteita, kuten oman paikan löytämisen suomalaisessa yhteiskunnassa. Kotoutumista on määritelty samoin myös tutkimuksessa (ks. esim. Saukkonen 2013).

Tutkimusten mukaan erityisesti pakkomuuton yhteydessä maahanmuuttajat tahtovat määritellä kotoutumisen tai integraation henkilökohtaisista lähtökohdistaan ja kritisoivat sen näkemistä jonakin, mikä tarjotaan heille ulkopuolelta (Hynes 2011, 176). Näen vastaanottavan yhteiskunnan erottamattomaksi osaksi kotoutumisprosessia, ja sen tehtävä on tarjota ohjausta ja tukea epäjärjestyksestä selviämiseen, mutta sillä on myös omat tavoitteensa. Tällaisenaan liminaalisuus on *virallisten käytänteiden säätelemää* (engl. *policy-imposed liminality*), ja maahanmuuttajat itse vastustavat usein sen määritelmiä (Hynes 2011, 156). Asiakkaan välitilassa tukeminen oli näkökulma, jonka haastateltavani toivat useasti esiin, minkä vuoksi toin liminaalisuuden analyysiini kotouttamispuhetta selventäväksi käsitteeksi: erokategorioiden vaikutus kotouttamisen kannalta tulee ymmärrettäväksi vasta, kun tiedetään, *mihin* kotouttaminen tähtää. Puhe kotouttamisesta ei myöskään rakennu irrallaan maahanmuuttoon liittyvästä poliittisesta ja rakenteellisesta diskurssista. Käsittelen tätä intersektionaalisuuden käytön yhteydessä luvussa 2.2.3, kun pohdin, miten viranomaisdiskurssin sisällä tuotetaan ja mahdollisesti myös uusinnetaan eroja.

Tarkastelemani kotouttaminen eli maahanmuuttajan käytännön elämän, talouden ja voimavarojen järjestämisessä tukemista ja ohjaamista on siis sijoitettavissa kynnys- tai liminaalivaiheeseen. Tutkimukseni taustakäsittelenä liminaalisuus rakentuu virallisten käytänteiden säätelämäksi – joskaan ei yksin sen määrittelemäksi – prosessiksi, jota haastattelevani tuottavat puheeseensa. Kyseessä on siis kotouttaminen viranomaistoimintana kokemuksellisen kotoutumisen sijaan. Viranomaistoiminta ja rakenteet saattavat myös toisintaa maahanmuuttajien liminaalisuutta, mikäli heidän yksilölliset tarpeensa jäävät huomiotta. Tähän haasteeseen tarttuakseni siirryn seuraavaksi käsittelemään , miten intersektionaalisuuden tutkimuksessa on mahdollista tarkastella yksilöiden ja ryhmien välisiä eroja ja niiden yhteiskunnallisia seurauksia.

2.2 Intersektionaalisuus: viitekehyksenä risteävät erot

2.2.1 Women of Color -liikkeiden aktivismista akateemiseen ympäristöön

Tutkin työssäni sitä, miten työntekijät näkevät sukupuolen, iän, koulutuksen, pakolaisuuden sekä uskonnon ja kulttuurin merkityksen kotoutumisprosessissa. Erojen tunnistamisen välineenä tutkimukseni keskeinen käsite on *intersektionaalisuus*, jonka avulla tarkastellaan sukupuolen lisäksi muun muassa luokan, seksuaalisen suuntauksen, rodun ja iän vaikutusta yksilöiden asemaan sosiaalisissa hierarkioissa. Sen tuominen feministisen ja sukupuolentutkimuksen käsitteistöön yhdistetään yleensä yhdysvaltalaisen oikeustieteilijä Kimberlé Crenshaw’n nimeen. Intersektionaalisen ajattelun juuret juontavat historiallisesti paljon Crenshaw’ta kauemmas, sillä jo vuonna 1851 Yhdysvalloissa entinen orja Sojourner Truth esitti kysymyksen ”Ain’t I a Woman?”, ”Enkö minä ole nainen?” ottaessaan kantaa valkoisten naisten äänioikeutta ajavaan suffragettiliikkeeseen (Valovirta 2010, 92).

Merkittävintä aikaa⁹ intersektionaalisuuden ydinajatus hahmottumisessa olivat 1960- ja 1970-luvut Yhdysvalloissa: naiset olivat mustien, alkuperäiskansojen, chicana- ja aasialaistaustaisten kansalaisoikeusliikkeissä nimellisestä tasa-arvostaan huolimatta miehiä alempiarvoisempia, ja heidän kokemuksensa rotu- ja luokkasegregaatioista olivat erilaisia kuin miesten. Rotusyrjinnän sukupuolittuneisuudesta syntyivät erilaiset Women of Color

⁹ Collins & Bilge (2016, 63) huomauttavat, että autoritäärinen historiakäsitys luo maailmasta osittaista kuvaa, ja siksi myös intersektionaalisuuden historian järjesteleminen selkeisiin ajanjaksoihin tai maantieteellisiin sijainteihin voi johtaa ylikysinkertaistettuihin selitysmalleihin.

(WoC)-liikkeet. Keskeistä 1970-luvun sosiaalisten liikkeiden piirissä toimiville naisille oli ymmärrys siitä, ettei heidän sortoaan voinut purkaa ”vain rotu”, ”vain luokka” tai ”vain sukupuoli” -lähtöisistä viitekehyksistä.¹⁰ (Collins & Bilge 2016, 65.)

1980–1990-lukujen aikana WoC-aktivismi siirtyi niiden instituutioiden sisälle, joita aiempina vuosikymmeninä oli kritisoitu: WoC-ryhmät sekä köyhät työväenluokan naiset olivat ensi kertaa osa korkeakoulujen henkilökuntaa. Tutkimusalan institutionaalinen sisällyttäminen yliopistoihin tarkoitti sosiaalisen oikeudenmukaisuuden puolustamista akateemisissa kontekstissa, mikä ei itsestään selvästi soveltunut tutkimuksen neutraaliuden vaatimuksiin. (Collins & Bilge 2016 78–79.) Kun 1980-luvulla vielä nimeämättömän intersektionaalisuuden perusajatuksia sisällytettiin yhdysvaltalaiseen akateemiseen kontekstiin, ilmaistua ”rotu, luokka ja sukupuoli” alettiin käyttää ”sateenvarjona”, jonka alla eri sosiaalista oikeudenmukaisuutta ajavien liikkeiden ideat yhtyivät (Collins 2015, 9). Rodun, luokan, seksuaalisuuden ja sukupuolen yhteistarkastelu yleistyi, minkä seurauksena myös Kimberlé Crenshaw toi¹¹ varsinaisen käsitteen osaksi akateemista kielenkäyttöä (Davis 2008, 73; Crenshaw 1989, 1991).

Intersektionaalisuuden laajetessa myös yhdysvaltalaisen kontekstin ulkopuolelle sen vaatimusta on pidetty jopa feministisen tutkimuksen toistaiseksi merkittävimpänä tutkimuksellisenä panoksena, mutta metodologiaan eli siihen, *miten* tutkimusta tulisi tehdä, ei ole löytynyt tyhjentäviä vastauksia (esim. McCall 2005, 1771). Intersektionaalisuutta on pidetty jopa muotisanana (engl. *buzzword*) sukupuolentutkimuksessa (ks. esim. Davis 2008), mikä on johtanut kysymyksiin sen käytön epämääräisyydestä. Tutkijat ovat pohtineet muun muassa, miten ”ero” määritellään, mitkä niistä ovat keskeisiä ja kuka näistä määrittelyistä päättää (Vuola 2012, 136–137). Seuraavissa alaluvuissa käsittelen tutkimuksen kriittisiä äänenpainoja sekä vaihtoehtoja, joilla haasteisiin on pyritty vastaamaan.

¹⁰ Esimerkiksi mustien lesboaktivistien ryhmittymä Combahee River Collective esitti vuonna 1977 manifestin, jossa vaadittiin sukupuolen, rodun, luokan ja seksuaalisuuden tarkastelua olennaisena osana feminististä analyysiä (ks. esim. Davis 2008, 73).

¹¹ Tähän ”tuomiseen” voi suhtautua kriittisesti, sillä sen lukeminen Crenshaw’n ansioksi on akateemiseen normiston mukaista, jossa kulttuurinen pääoma on jonkun omistamaa (Collins & Bilge 2016, 81). Se ei myöskään sijoita Crenshaw’n työtä historiallisesti merkittävään käännekohtaan, joka yhdistää WoC-liikkeiden tiedolliset pyrkimykset rodun/luokan/sukupuolen tutkimuksen vakiinnuttamiseen yliopistoihin (Collins 2015, 10–11).

2.2.2 Kritisoitu intersektionaalisuus ja tutkimuksen sokeat pisteet

Intersektionaalisuus voi toimia työkaluna, jonka avulla eri sosiaaliset asemat nähdään suhteellisina ja niistä tehdään näkyviä jokapäiväisen elämän käytännöissä, mutta sitä on myös kritisoitu sekä sukupuolentutkimuksen sisältä että sen ulkopuolelta. Edellisen alaluvun historiakatsaukseni on yksi erimerkki kriittisestä keskustelusta: mitkä tekstit, kirjoittajat, liikkeet ja toimijat luetaan osaksi teorian/metodologian kanonista historiaa ja kuka sen määrittää. Toinen merkittävä kriittinen kysymys koskee sitä, mitä intersektionaalisuudelle tapahtuu, jos se akateemisessa käytössä kulkeutuu yhä kauemmas alkupe-
räisestä kontekstistaan ja WoC-liikkeiden kritiikistä.¹² Käsitteen irrottamista poliittisesta perustastaan on sukupuolentutkimuksen piirissä pidetty vaarallisena, sillä sen käyttö saat-
taa tyypistyä pelkäksi teoreettiseksi abstraktioksi: ”neutraali” erot toteava intersektionaa-
lisuus esittää erot sattumanvaraisina, valta- ja syrjintärakenteista irrallisina abstraktioina. Pahimmillaan poliittisuudesta tyhjentämisen on esitetty kääntyvän jopa marginalisoi-
dussa asemassa eläviä vastaan. (Erel ja muut 2008, 282–283.)

Feministisen kritiikin valossa *kaikki identiteettipositiot* ovat intersektionaalisia, eli koos-
tuvat toisiaan leikkaavista asemista. Ne nähdään tutkimuksessa myös kulttuurisesti ja so-
siaalisesti tuotettuina, keskinäisissä vaikutussuhteissa toimivina ja valta-asemia ylläpitä-
vinä. Tutkimus on perustellusti keskittynyt juuri marginalisoituihin ryhmiin, mutta sa-
malla feminismin kriittinen perusoletus saattaa kuitenkin unohtua: binäärinen margi-
naali–keskusta-ajattelu ei kohtelee yleistä ja koherenttia keskustaa (so. enemmistöä) inter-
sektionaalisena. Erojen taustoja ei myöskään tule nähdä samankaltaisina, vaan tarkastel-
taessa esimerkiksi etnisyyden, sukupuolen, seksuaalisuuden ja luokan intersektioita on
vältettävä analogisointia ja huomioitava kunkin analyttisen kategorian erityisluonne. (Il-
monen 2011, 4,13.) Intersektionaalisuustutkimuksen on mahdollista avata myös posi-
tioita, jotka ovat sosiaalisten hierarkioiden huipulla. Näin voidaan sekä löytää uusia alu-
eita, joille teoria voisi matkustaa, että hahmottaa, missä se parhaillaan tekee työtään. (Car-
bado 2013, 814–816.)

¹² Intersektionaalisuuden epäpolitisoitumista on tarkasteltu mm. Edward Saidin matkustavan teorian nä-
kökulmasta (ks. esim. Collins 2015; Carbado 2013; Knapp 2005). Said esittää, että teorian ominaislaatu-
isuus, selitysvoima ja kriittinen asennoituminen voivat kärsiä sen matkustaessa alkuperäisestä kontekstista
toiseen: liikkuva teoria ei koskaan säily koskemattomana, vaan kasvattaessaan etäisyyttä alkuperäänsä
siitä tulee uudessa ympäristössä erilaisten paineiden ja ehtojen alainen (Said 1983, 226–227). Myöhem-
min Said kuitenkin argumentoi, että teorioiden matkustaminen voi myös radikalisoita ja elvyttää niitä
(Said 2000, 436–452; Carbado 2013, 812).

Etuoikeutettujen positioiden lisäksi myös monet muut kategoriat jäävät intersektionaalisuuskeskusteluissa akateemisen diskurssin ulkopuolelle. Uskonnotutkija Elizabeth Castelliin mukaan esimerkiksi uskonto on usein jätetty pois niistä erojen listauksista (rotu, luokka, kulttuuri, etnisyys/kansallisuus, seksuaalinen suuntaus), joilla feministisessä tutkimuksessa on pyritty tekemään naisen kategoriaan monimuotoisemmaksi (Castelli 2001, 4–5). Myös Erica Appelroos toteaa, etteivät listaukset ole tyhjentäviä, jolloin tutkimuksen haasteena on valita ne ulottuvuudet, jotka kussakin tutkimusasetelmassa ovat olennaisimmat. Hän yhdistää uskonnon poislukemisen siihen, että toisin kuin esimerkiksi luokka tai seksuaalinen suuntautuminen, uskonto nähdään henkilökohtaisesti valittavana ominaisuutena. (Appelroos 2005, 69–70.)

Uskonnotutkijat ovat yhtäältä kritisoineet feminististä tutkimusta sen ”uskontosokeudesta” ja uskonnollisen moninaisuuden ohittamisesta. Toisaalta kritiikkiä on kohdistettu taipumukseen nähdä uskonto suhteettoman suurena naisten aseman selittäjänä. Yhtenä syynä tähän jännitteeseen on pidetty sittemmin laajasti kyseenalaistettua näkemystä sekularisaatiosta eli yhteiskuntien jatkuvasta maallistumisesta. Kehitys on ollut sen mukaista vain läntisessä Euroopassa, ja uskonnon merkityksen vähenemisen oletaminen universaaliksi ilmiöksi liittyy sukupuolentutkimuksen eurosentrisyyteen, jossa eurooppalainen kulttuuri asetetaan normiksi muille. (Vuola 2010, 172.) Näin myös uskonnon voimauttavat ja toimijuuksia tarjoavat ulottuvuudet ovat jääneet huomiotta. Feministisessä keskustelussa ja tutkimuksessa ovat näkyneet vain uskonnon negatiiviset vaikutukset, ja naisten uskonnollisia kytköksiä on tulkittu merkkeinä väärästä tietoisuudesta (Castelli 2001, 5). Sukupuolentutkimus ei siis ole huomioinut riittävästi, että feminismin keskeinen ajatus *valtaistumisesta* on mahdollinen myös uskonnollisessa toiminnassa: erityisesti köyhyyden, väkivallan ja muun inhimillisen hädän kontekstissa elämän mielekkyys kiinnittyy usein juuri uskontoon (Vuola 2010, 180).

Feministisen tutkimuksen tendenssi ohittaa uskonto on nähtävissä myös intersektionaalisuuden historiaan keskittyvässä kirjallisuudessa. Vaikutusvaltaiset feministitutkijat Patricia Hill Collins ja Sirma Bilge (2016, 65) korostavat, että WoC-liikkeiden ajattelu ja aktivismi syntyivät nimenomaan sosiaalisten liikkeiden sisäisestä tarpeesta, eivät ”toisen aallon” valkoisen feminismin moninaistumistarpeesta. Bilge ja Collins eivät kuitenkaan mainitse uskonnollisia liikkeitä, vaikka muutoksen tarve sijoitetaan nimenomaan 1960-

ja 1970-lukujen kansalaisoikeusliikkeiden kehyykseen, jossa myös uskonnollisilla toimijoilla oli merkittävä rooli. Feministiteologi Elina Vuola (2017) on argumentoinut myös, että intersektionaalisuuden perusajatukset olisivat nähtävissä jo hyvin varhaisten feministiteologioiden ajattelussa. 1970-luvulla mustat feministiteologit, jotka nimittivät itseään *womanist-teologeiksi*¹³, teoretisoivat kokemusta moniperustaisesta sorrosta. Tästä syystä heidän kirjoituksensa tulisi Vuolan mukaan lukea osaksi akateemisen feminismin historiaa. (Vuola 2017, 2.)

Keskustelu uskonnosta erokategoriana havainnollistaa intersektionaalisuuden piirissä käytyjä kriittisiä keskusteluja: tietyt erot, positiot ja toimijat ovat jääneet sivuun tutkimuksesta ja akateemisesta historiasta. Pysin uskontotieteilijänä vastaamaan tutkimukseni kautta tähän puutteeseen nostamalla uskonnon tarkasteltavaksi muiden erojen rinnalle. Myös uskonto on suhteellinen muihin yhteiskunnallisiin, kulttuurisiin ja sosiaalisiin kategorioihin nähden, ja sen seuraukset vaihtelevat eri konteksteissa alistavista valtaistaviin. Tästä syystä kategorioita ei tule nähdä staattisina ja olemuksellistavina, vaan dynaamisina ja vuorovaikutuksellisinä. Seuraavaksi tarkastelen, millä tavalla intersektionaalisuuden piirissä on pyritty vastaamaan kritiikkiin ja määrittelen oman lähestymistapani erojen tarkasteluun.

2.2.3 Käsitteen käytön vaihtoehdot ja valinnat

Yksi mahdollisuus purkaa erojen staattisuutta on feministisosiologi Leslie McCallin (2005) esittelemä kolmijako, jonka tarkoituksena on tehdä ymmärrettäväksi eri tapoja, joilla intersektionaalisuutta voidaan hyödyntää feministisessä tutkimuksessa:

- 1) *Antikategorinen kompleksisuus*, jonka mukaan eron kategoriat ovat aina pelkkiä yksinkertaistuksia monimutkaisesta todellisuudesta, ja tuottaessaan eroja tuotetaan myös epätasa-arvoa ihmisten välille.
- 2) *Interkategorinen kompleksisuus*, jota hyödyntävät tutkijat ottavat lähtökohdakseen oletuksen ennalta määrättyistä kategorioista halutessaan tarkastella ja purkaa sosiaalisten ryhmien välistä epätasa-arvoa.

¹³ Termi "womanist" viittaa mustien naisten liikkeeseen, joka vaati rodun ja luokan sisällyttämistä valkoisena ja keskiluokkaisena pidettyyn feministiseen liikkeeseen 1970-luvulla. Alice Walker esitteli termin 1983 ilmestyneessä teoksessaan *In Search of Our Mothers' Gardens: Womanist Prose* viitaten sillä myös naisiin, jotka rakastavat toisia naisia. Määritelmästä esim. koulutussivusto ThoughtCo: <<https://www.thoughtco.com/womanist-feminism-definition-3528993>> Haettu 30.8.2018.

- 3) *Intrakategorinen kompleksisuus*, joka keskittyy valittuihin ryhmiin ja niiden sisällä sellaisiin positioihin, joiden intersektio on yleensä sivuutettu. (McCall 2005, 1773–1774.)

McCall huomauttaa, että harva tutkimus voidaan selvästi sijoittaa yhden ainoan lähestymistavan alle. Ne eivät välttämättä myöskään sulje toisiaan pois: intrakategorinen kompleksisuus säilyttää kriittisen asenteen kategorioihin antikategorisuuden tavoin. Samoin interkategoriseen lähestymistapaan pohjaavissa tutkimuksissa on mahdollista tiedostaa kategorioiden epätäydellisyys ja jatkuvasti muuttuvat muodot, vaikka ne väliaikaisesti nostetaan keskiöön sosiaalisten ryhmien välisen epätasa-arvon tutkimiseksi. (McCall 2005, 1774; 1784–1785.) Tapa, jolla käytän käsitettä, on helpoiten sijoitettavissa intrakategoriseen kompleksisuuteen, koska tutkin, miten työntekijät jäsentävät kotoutumisprosessin kannalta merkittäviä eroja asiakaskuntansa sisällä. Toisaalta tutkimustani motivoi viimeaikaisten tutkimusten ja selvitysten viesti siitä, ettei maahanmuuttajien kotouttamiseen ole yhteiskunnallisesti kiinnitetty riittävästi huomiota.¹⁴ Näin maahanmuuttajat voivat eriarvoisessa asemassa myös suhteessa niin sanottuun kantaväestöön, mikä viittaa ryhmien väliseen kompleksisuuteen.

Toisistaan erillisten, itsenäisten ja selvästi erotettavien kategorioiden ongelmaan on pyritty vastaamaan myös muun muassa etsimällä intersektionaalisuudelle vaihtoehtoisia nimityksiä kategorioiden dynaamisen luonteen kuvaamiseksi. Niiden paremmuuteen on kuitenkin suhtauduttu kriittisesti, koska kielenkäytön rajoitusten on joka tapauksessa nähty vaativan kategorioiden tarkastelun yksi kerrallaan. (Carbado 2013, 816.) Toisaalta on hyvä huomata eri kategorioiden toisistaan poikkeavat ontologiset perustat: esimerkiksi Kaukko (2015, 58) toteaa turvapaikanhakijan ja sukupuolen kategorioita verratessaan, että ensimmäinen on lain määrittelemä ja konkreettinen, kun taas jälkimmäinen antaa enemmän tilaa henkilökohtaisille tulkinnoille ja joustavuudelle kontekstista riippuen.

Sukupuolentutkijat Sanna Karkulehto, Tuija Saresma, Hannele Harjunen ja Johanna Kantola hyödyntävät artikkelissaan (2012) Kimberlé Crenshaw’n (1991) kolmijakoa, jossa he erottavat *rakenteellisen*, *poliittisen* ja *representaatioiden intersektionaalisuuden* (Karku-

¹⁴ Pääministeri Juha Sipilän 2018 asettaman eriarvoisuustyöryhmän mukaan nykyiset toimintatavat ja normit eivät riittävästi tue kotoutumista (Valtioneuvoston kanslia 2018, 49). Myös OECD:n tuoreessa raportissa (2018) moititaan Suomea erityisesti maahanmuuttajajanaisten riittämättömästä alkuvaiheen tuesta.

lehto ja muut 2012, 18). Kotouttamisessa keskeisin näkökulma on rakenteiden intersektionaalisuus eli se, miten yhteiskunnallisten rakenteiden kautta tuotetaan ja ylläpidetään valtasuhteita ja etuoikeuksia, jotka asettavat eri ryhmät toisiinsa nähden erilaisiin valta-asentoihin (Mts. 17–18; Crenshaw 1991). Myös poliittinen näkökulma on merkittävä, sillä sen piirissä tutkitaan eroihin liittyvää politiikkaa. Globalisaation ja siirtolaisuuden sekä niihin liittyvän rasmin ja eriarvoisuuden lisääntyessä ollaan laajemmin kiinnostettu myös syrjintää poistavan lainsäädännön tarkastelusta. Poliittinen intersektionaalisuus kiinnittää huomiota etuoikeutettuihin valta-asentoihin, jolloin tutkimus ei keskity pelkästään marginalisoituihin identiteetteihin. (Karkulehto ja muut 2012, 20–22.)

McCallin esityksen vahvuus voi olla siinä, että omaksumalla antikategorisen kriittisyyden pystyy välttämään vahingollisten, staattisten ja stereotyyppisten kategorisointien vaikutuksia. Toisaalta intrakategorisuus säilyttää saman kriittisyyden katsoen ryhmiä pintaa syvemmältä. Tämä mahdollistaa sisäisen moninaisuuden tarkastelun, kuten analysoidesani haastattelupuhetta maahanmuuttaja-asiakkaista. Myös Crenshaw’lta lainatut ulottuvuudet sisältyvät tarkasteluuni: Yhteiskunnan rakenteet tuottavat eroja maahanmuuttajien ja kantaväestön välille, mutta myös ryhmän sisäisesti esimerkiksi luku- ja kirjoitustaidon tai perhevapaajärjestelmän seurauksena. Kotouttaminen on virallisen politiikan toteuttamista, mikä rajaa sitä, mitä ylipäänsä voidaan tehdä. Erojen kategorisointia voisi hieman eri lähtökohdista kutsua myös representoinniksi, sillä tarkastelen, miten erot näyttäytyvät työntekijöiden kuvaamina.

Erojen tarkasteluun kuuluu tutkimuksessani myös poliittiseen intersektionaalisuuteen liitetty diskursiivinen ulottuvuus, sillä eropuhe on lähtöisin viranomaispositiosta. *Diskurssianalyysi*¹⁵ on osa tutkimukseni teoreettista taustaa, sillä sen kautta määrittelen tutkittavana olevan viranomaispuheen. Diskurssianalyysin yksi keskeisistä teoreettisista taustaoletuksista on ajatus *toimijoiden kiinnittymisestä merkityssysteemeihin* (Jokinen ja muut 1993, 17): analyysiä tehdessäni minun on tiedostettava, että haastattelemani työntekijöiden merkityksellistämistapansa ovat sidoksissa institutionaalisesti määrittyviin toimintatapoihin ja säädöksiin kuten lakiin. Haastateltavieni puheessaan tuottamat liminaalisuus ja sitä määrittävät erot ovat siis aiemmin kuvaamallani tavalla virallisten käytänteiden

¹⁵ Valta-analyysin klassikko Michel Foucault kirjoittaa, että modernissa yhteiskunnassa valta toimii sosiaalisissa käytänteissä vakiintuneiden diskurssien kautta. Foucault esittää diskurssien olevan käytäntöjä, ”jotka muotoilevat järjestelmällisesti kohteet, joista puhuvat” (Foucault 2005, 68–69). Kaikelle diskurssille tarkastelevalle tutkimukselle on yhteistä tarkastella, miten toimintaa ja/tai merkityksiä konstruoidaan teksteissä tai puheessa (Nikander 2008, 415).

säatelemiä. Tutkimuskenttäni on luokiteltavissa muodolliseksi institutionaaliseksi kontekstiksi, jonka sisällä tuotettu puhe on tyypillisesti sovitettu sopimaan juuri tähän ympäristöön (Nikander 2008, 417).

Diskurssien tarkastelu on melko suosittu näkökulma eroja tarkastelevassa feministisessä tutkimuksessa (Karkulehto ja muut 2012, 21–22; ks. myös Holli 2012, 87–88). Uskontotieteilijä Teemu Tairan (2013) mukaan diskurssianalyysiin parhaiten sopivia aineistoja ovat niin sanotut tutkijasta riippumattomat aineistot, joiden sisäisten diskurssien muodostumiseen tutkija ei ole itse vaikuttanut.¹⁶ Taira esittää kuitenkin tutkimuskohteeni ymmärtämiseksi kaksi oleellista diskurssianalyttistä huomiota: Ensinnäkin diskurssit järjestyvät ulossulkemisten käytäntöjen ympärille. Tällöin se, mitä on mahdollista sanoa, näyttäytyy luonnollisena vain suhteessa siihen, mitä on jätetty sanomatta. Toinen tärkeä menetelmällinen ohje on kysyä, miksi tietyt ilmaisut ovat näkyvissä ja toiset eivät. (Mts. 26–33.) Intersektionaalinen valtasuhteiden purkaminen tutkimusaineistosta on mahdollista keskittymällä juuri siihen, mitä diskurssi jättää ulkopuolelleen (Erel ja muut 2008, 286).

Intersektionaalisuuden haasteet voi nähdä myös vahvuuksina, erityisesti koska se ei teorian tarjoa lopullista vastausta kaikkiin kysymyksiin, vaan vaatii jatkuvaa keskustelua ja tutkimusta. Tätä Kathy Davis pitää yleisesti menestyksekkään teorian piirteinä. (Davis 2008, 77.) Kirjallisuus ei tarjoa haasteisiin yksiselitteisiä vastauksia, vaikka ”kaikki käy”-lähestymistapa kielletään myös. Intersektionaalisuus on teoreettinen sateenvarjotermi, jonka hyödyllisyys piilee spesifeissä konteksteissa syntyvissä tutkimuksissa, joissa jokaisen tutkijan ratkaisut tulevat perustelluiksi (Vuola 2012, 135). Siihen sisältyvä kriittinen intressi vaatii tutkimusaineiston sijoittamista valtasuhteiden kontekstiin, jossa tutkimusta toteutetaan (Erel ja muut 2008, 285). Intersektionaalisuus ei ole pelkkä tutkimusala, vaan ennen kaikkea kriittinen käytäntö (engl. *critical praxis*). Collinsin (2015) mukaan intersektionaaliset tutkimusprojektit ottavat kantaa: niissä kritisoidaan sosiaalista epäoikeudenmukaisuutta, pohditaan vaihtoehtoja ja/tai ehdotetaan toteuttamiskelpoisia muutosstrategioita. (Collins 2015, 16–17.)

¹⁶ Diskurssianalyysiä on sovellettu myös etnografisiin aineistoihin varsinkin sosiaalitieteellisessä tutkimuksessa. Ks. esim. Keskinen (2012): maahanmuuttajuus väkivaltatyön kontekstissa ja muotoilu *viranomaisdiskursseista*.

Uskonto voi olla selitysvomainen esimerkki intersektionaalisuuden käytön mahdollisuuksista. Sen tarkasteluun voi soveltaa esimerkiksi McCallin jaottelua: uskonto erokategoriana on mahdollista sekä nähdä eri uskontojen että uskonnollisten ja uskonnottomien välisen tasa-arvon tai valtahierarkioiden näkökulmasta interkategorisesti (so. kategorioiden välinen moninaisuus). Toisaalta saman uskonnon sisällä merkitykset ja toimintamahdollisuudet voivat globaalisti saada hyvin erilaisia merkityksiä intrakategorisesti (so. sisäinen moninaisuus). Edellisessä kappaleessa toin esiin, että uskonnon merkitys (naisten) toimijuuden kannalta voi esimerkiksi köyhyyden kontekstissa muuttua voimavaraksi, vaikka se rikkaassa lännessä näyttäytyisikin ensisijaisesti patriarkalisen sorron institutiona. (Ks. esim. Vuola 2015.)

Analyysiäni ohjaavana viitekehyksenä intersektionaalisuus tarkoittaa sitä, että luen aineistostani viranomaisten tuottamaa puhetta maahanmuuttaja-asiakkaiden välisten erojen vaikutuksesta kotouttamisprosessissa. Olen lukenut ja purkanut aineistoa tekstiksi intersektionaalisen ymmärryksen lähtökohdista: sitoudun käsitteen käytön valtakriittisyyteen ja muistan sen taustan antirasistissa liikkeissä. Siihen, miten *toisista* puhutaan, sisältyy aina vallan ulottuvuus. Koska haastateltavieni puhe on sidoksissa yhteiskunnallisiin rakenteisiin, kuljetan mukani diskurssianalyysistä kumpuavaa kysymystä siitä, mitä mahdollisesti jätetään sanomatta tai vastustetaan haastattelupuheessa. Viranomaisten tuottamassa puheessa on mahdollista uusintaa eroja. Se saattaa vahvistaa yksilöiden liminaalisuutta, putoamista sosiaalisten luokittelujen väliin, millä on myös voima luoda marginaalisuutta yhteiskunnassa (vrt. Harjunen 2007, 209). Toisaalta intersektionaalisuus pyrkii selittämään, millä tavoin erot marginalisoivat tiettyjä subjekteja. Tutkimukseni teoreettiset käsitteet ovat siis vahvasti kietoutuneet toisiinsa.

3. Aineisto ja menetelmä

3.1 Etnografinen haastatteluaineisto

Tutkimuksen aineisto muodostuu yhteensä neljästätoista (14) yksilöhaastattelusta, jotka tein kevään 2017 aikana. Haastattelut olivat keskimäärin tunnin mittaisia. Haastateltavat työskentelivät Turun kaupungin ulkomaalaistoinmistossa, heistä seitsemän sosiaalityöntekijöinä ja seitsemän sosiaali- ja kotoutumisohjaajina. Kolme haastateltavaa ohjasi toimiston tarjoamia KOTO-toiminnan kieli- ja kansalaistaitojen opetusryhmiä. Työntekijöiden kokemus kotoutumistehtävissä vaihteli muutamasta kuukaudesta yli kahteenkymmeneen vuoteen, nuorista työuraansa aloittelevista lähes eläkeikäisiin. KOTO-ryhmien ohjaajat

olivat maahanmuuttajataustaisia, samoin yksi muista haastateltavista. Aloitin kaikki haastattelut pyytämällä haastateltavaa kuvaamaan työtehtäviään. Koska tarkastelen haastateltavieni puhetta nimenomaan työntekijyyden ja viranomaisuuden näkökulmista, en juuri kysynyt heidän henkilökohtaisista taustoistaan kuten koulutuksesta tai iästä, ellei haastateltava itse tuonut niitä merkittävällä tavalla esiin. Pidin käytäntöäni toimivana myös haastateltavien tunnistettavuuden välttämiseksi.

Tutkimukseni kontekstin ymmärtämiseksi tuon esiin, että kaikki haastateltavani olivat naisoletettuja.¹⁷ Kotouttamisen kaltaiset yhteiskunnan rakenteet muodostuvat arkisessa vuorovaikutuksessa, johon sisältyy sukupuolittuneita käytäntöjä. (Korvajärvi 2010, 189). Miesten/miesoletettujen puuttumisen vuoksi minun ei ole mahdollista peilata haastateltavien sukupuolta heidän tekemiinsä erojäsennyksiin, mutta tämä ei tee tutkimusasetelmas-tani sukupuolineutraalia. Julkiset sosiaali- ja terveysalat ovat perinteisesti naisvaltaisia aloja (ks. esim. EK 2013). Työmarkkinoiden eriytyminen sukupuolen mukaan vaikuttaa esimerkiksi siihen, arvostetaanko naisten työtä (ja naisvaltaisia aloja) yhtä paljon kuin miesten tai pidetäänkö niitä yhtä vaativina (Korvajärvi 2010, 186–187). Nostan haastateltuaineistoni ja sosiaalialan sukupuolittuneisuuden esiin, sillä nämä rakenteet vaikuttavat tutkimani ilmiön taustalla, vaikka niiden analysointi ei tämän tutkielman puitteissa ole-kaan mahdollista.

Toteutin tutkielmani yhteistyössä ulkomaalaistoimiston kanssa, joten sisällytin haastatteluihin kysymyksiä, jotka työyhteisön näkökulmasta olivat kiinnostavia.¹⁸ Kokosin näiden toiveiden sekä omien intressieni pohjalta haastattelurungon, joka oli perustana kaikissa tekemissäni haastatteluissa (ks. liite 1). Vuorovaikutusta tutkittavieni kanssa on ollut tutkimuksen eri vaiheissa myös varsinaisten haastattelutilanteiden ulkopuolella, esimerkiksi haastateltavieni työnantajan sekä ovia avanneiden ja oikean paikan löytämisessä autta-neiden vahtimestarien kanssa. Lisäksi olen vierailut ulkomaalaistoimistossa myös haas-tattelujen tekemisen jälkeen raportoimassa työni etenemisestä. Työni valmistuttua palau-tan sen ”kentälle” tutkimieni henkilöiden käyttöön, minkä ymmärrän vastuullisen ja eet-tisen tutkimustoiminnan periaatteiden noudattamisena.

¹⁷ En kysynyt haastateltavieni sukupuolta, joten kyseessä on oletus, ellei haastateltava itse viitannut suku-puoleensa.

¹⁸ Sovimme ennen haastatteluja yhteyshenkilöideni kanssa teemoista (mm. asiakkaiden koulutus- ja työ-elämä, itsenäisen muuton ja perhe-elämän valintojen taustat), jotka ottaisin mukaan haastatteluihin.

Määrittelen tekemäni haastattelut *etnografisiksi haastatteluiksi*, sillä tein ne kotouttamistyön luonnollisessa ympäristössä eli työntekijöiden työhuoneissa vastaanottoaikojen ja muiden työtehtävien lomassa. Kentän voi sanoa vaikuttaneen suoraan siihen, mitä haastattelutilanteessa kysyin. Haastattelujen teon edetessä opin myös tuntemaan tutkimuskenttääni paremmin, joten kysymysten painopiste siirtyi sellaisten teemojen syventämiseen, joiden huomasin toistuvan eri kerroilla. Haastattelut ohjasivat minua myös itselleni vieraampien erokategorioiden äärelle (esim. luku- ja kirjoitustaidottomuus, kotiäitiys). Osa tutkimukseni keskeisistä käsitteistä on siis aineistolähtöisempiä toisten kummutessa vahvemmin teoriataustasta. Tämä hermeneuttinen ulottuvuus kuvaa haastattelujen etnografisuutta: ymmärrykseni siitä, mitä ylipäänsä on hedelmällistä kysyä, muotoutui osin vähitellen kenttätutkimuksen aikana, osin taas ennalta kirjallisuuden perusteella.

Ulkomaalaistoimisto oli minulle vajaan kahden kuukauden aikana melko selkeärajainen tutkimuskenttä, jossa vierailin useita kertoja viikossa. Se on tutkittavilleni arkinen ympäristö, jossa he suunnittelevat työtään ja kohtaavat asiakkaitaan. Työpaikkana se ei kuitenkaan ole yksityistä arjen aluetta, vaan ammatinharjoittamisen tila. Asiantuntijan kuten viranomaisasemasta voi muodostua haastatteluun niin sanottu *ammatillisuusmuuri*, sillä instituutioiden toimintaa ohjaa yleensä tarkka säännöstö tai ammatillinen etiikka. Viranomaishaastateltavat tuottavat usein kuvauksia asioiden etenemisestä siten kuin niiden virallisesti kuuluisikin, ja muurin ylittäminen edellyttää luottavaisen ilmapiirin luomista sekä yksityiskohtaisia kysymyksiä. (Alastalo & Åkerman 2010, 384.) Koin oikeanlaisten kysymysten esittämisen haastavaksi erityisesti ensimmäisissä haastatteluissa, ja kautta linjan osa haastateltavistani oli avoimempia työnsä merkitysten avaamisesta kuin toiset. Lisäksi asennettani tunnuttiin pitävän kriittisenä, mikä aiheutti varautuneisuutta vastauksissa. Samastun vahvasti uskontotieteilijä Anu Isotalon (2015, 66) kuvaukseen siitä, miten joistain haastatteluista voisi suoraan lainata kohtia kuvaillakseen tutkimuksensa painopisteitä, kun taas vähemmän onnistuneet saavat epäilemään kysymystensä ja jopa koko tutkimuksen mielekkyyttä.

Haastattelun vuorovaikutuksen rakoilukohtien avaaminen voi kuitenkin syventää tutkimuksen näkökulmaa: millaiset kysymykset aiheuttivat vastusta tai erimielisyyttä ja miksi? Erimielisyydet saattavat liittyä haastateltavan ja haastattelijan erilaisiin asemiin ja intresseihin. Haastavaa voi olla myös, jos haastateltavat vastaavat kysymyksiin siten kuin

olettavat haastattelijan haluavan. Näin saattaa olla erityisesti silloin, kun käsiteltäviin asioihin liittyy moraalisia ulottuvuuksia, joiden konventioiden rikkominen nähdään epäso-pivana tai paheksuttavana. (Pietilä 2010, 221, 225–226.) Tunnistan omista haastatteluis-tani molempia piirteitä: välillä kriittisyyden oletus tuotti vastareaktioita kysymyksiini, mutta välillä myös työetiikasta kumpuavat, toivottua toimintaa ja periaatteita kuvaavat vastaukset hankaloittivat syvällisemmän keskustelun syntymistä.

Feministisessä etnografiakirjallisuudessa on kiinnitetty huomiota tutkijan valtaan haas-tatteluissa. Etnografinen haastattelu on tilanne, jossa sekä tutkija että haastateltava tuot-tavat tietoa, mutta heidän lähtökohtansa ovat erilaiset. Tutkijalla on valta päättää, mitä lopulta tulee sanotuksi, vaikka myös haastateltavilla on omat tiedonintressinsä tietyn ver-sion tuottamisesta. Valtasuhteen tarkastelu eettiseltä kannalta on tärkeää, vaikkei olisi-kaan mahdollista poistaa sitä haastattelutilanteesta. (Oinas 2004, 222–224.) Uskontotie-teilijä Minna Opas (2004, 156–157) määrittelee tulkinnassa tutkijaa ohjaaviksi tekijöiksi tämän kokemukset kentältä, persoonalliset ominaisuudet, tutkimuksen kysymyksenaset-telut sekä tutkimuksen teoreettisen viitekehyksen. Lisään listaan vielä tutkijan arvomaa- ilman ja poliittiset sitoumukset, sillä erityisesti feministinen tutkimus pyrkii tukemaan muutosta, joko yksittäisten tutkimushenkilöiden elämässä tai laajemmassa sosiaalisessa kontekstissa (Nencel 2014, 77; ks. myös Fingerroos 2003). Refleksiivinen ote, eettinen herkkyys ja tutkijan position avaaminen mahdollistavat sen, että tutkijan sitoumukset sekä saadut tulokset suhteutetaan toisiinsa.

Etnografia erilaisina menetelminä pohjautuu kenttätöölle, eli aineisto tuotetaan tutkitta-vien parissa, yhdessä heidän kanssaan. Tavoitteena on kuvata, selittää ja ymmärtää ih-mistä oman elämänsä kontekstissa, ei arjesta irrallaan. Etnografisen haastattelun on jopa nähty aina limittyvän osaksi osallistuvaa havainnointia. Sittemmin etnografian määritel-mää on lavennettu siten, ettei se tutkimusotteena välttämättä edellytä omakohtaista kent-tätöötä, mutta tällöin aineiston liittäminen kulttuuriseen ympäristöön, historialliseen ai-kaan ja paikkaan sekä aineistonkeruutilanteeseen, kuuluvat keskeisesti tutkimusproses-siin. (Hämeenaho & Koskinen-Koivisto 2014, 14–15; 21; 27–28.) Etnografian on usein konstruoitava kenttä vaihtuvista tiloista ja paikoista, jotka koostuvat lyhyistä kohtaami-sista ja vierailuista (Hämeenaho & Koskinen-Koivisto 2014, 12).

Anu Isotalo (2015) viittaa *kotietnografian* käsitteellä etnografiseen tutkimukseen, jota tutkija tekee omassa lähiympäristössään. Kenttä on prosessi, sillä se muuttuu tutkimuksen aikana. Sitä ei ole muuttumattomana tutkijasta irrallaan (ks. myös Clifford 1997, 186), vaan se rakentuu sosiaalisena konstruktiona vuorovaikutuksessa ihmisiin, joiden kanssa tutkija on tekemisissä. Kenttä on myös tekstuaalinen konstruktio, joka syntyy tutkijan akateemisen paikantumisen, kenttätöön, tutkimusaineiston, etnografisen kirjoittamisen sekä kirjoittamiseen kuuluvien teoreettisten, eettisten ja sisällöllisten valintojen seurauksena. (Isotalo 2015, 72–77.) Tutkijalle on tärkeää rakentaa kohde, johon sijoittaa aineisto, toisin sanoen *rakentaa* kenttä (Marttila 2014, 372). Ulkomaalaistoimisto tutkimuskenttänä tarkoittaa minulle yhteistä nimittäjää, johon voin kontekstoida kaikkien haastateltavieni puheen ja siihen sisällytetyn toiminnan. Se on myös aineistonkeruun paikan metafora ja tiedon paikan edustaja (mts. 273).

Kuvaan aineistonhankintavaiheeni Isotaloon viitaten kotietnografiaksi. Vaikka palasin haastattelujen jälkeen takaisin arkeeni yliopistolle, kotiin ja harrastuksiin, ulkomaalaistoimistolle mennessäni suuntasin huomioni vain haastatteluihin. Niitä ennen istuin asiakkaiden ja tulkkien ympäröimänä odotusaulassa, jossa kuulumisia vaihdettiin useilla eri kielillä. En kuitenkaan sisällyttänyt aineistooni osallistuvaa havainnointia, sillä varsinaiset asiakaskohtaukset ovat luottamuksellisia tilanteita, joiden havainnointiin olisi liittynyt lukuisia tutkimuseettisiä haasteita. Haastateltavieni kertomina kohtaukset ovat kuitenkin läsnä haastattelupuheessa, jolloin ne muodostuvat tutkimuskenttäni osaksi, johon minulla ei ollut henkilökohtaista pääsyä. (vrt. Marttila 2014, 275). Kulttuuriantropologi Annakaisa Marttila (2014, 263) kirjoittaa, ettei toisen kokemukseen välttämättä aina pääse parhaiten käsiksi arkipäivän toiminnan havainnoinnin, vaan ennemmin ihmisen kerronnan kautta. Koska halusin tutkia haastateltavieni työkokemuksen määrittelemiä jäsennyksiä, tutkimusaineistoni on nimenomaan kentällä ja sen kanssa vuorovaikutuksessa tehdyt haastattelut.

Haastatteluja varten olin tutkimuskirjallisuuden perusteella muodostanut teoreettisen esiymmärryksen ja tavoitteita. Kuvaan teorian ja menetelmän suhdetta tarkemmin seuraavassa alaluvussa teoriaohjaavan sisällönanalyysin yhteydessä. Ensimmäisenä tavoitteenani haastatteluissa oli saada käsitys työstä ulkomaalaistoimistossa. Toinen päätavoitteeni oli kysymysten avulla selvittää, miten haastateltavani jäsentävät asiakkaisiinsa liittämiään eroja. Intersektionaalisuuden ottaminen lähtökohdaksi tarkoitti, että laatiessani

haastattelukysymyksiä pyrin keskittymään eroihin ja haastattelutilanteessa pysähtymään kohtiin, joissa niitä käsiteltiin. Haastattellessani tukeuduin teemahaastattelun ajatukseen, jonka mukaan yksittäisiä kysymyksiä oleellisempaa on teemojen mukaan eteneminen. Tällöin on mahdollista huomioda haastateltavien tekemien tulkintojen sekä asioille antamien merkitysten keskeisyys. (Hirsjärvi & Hurme 2001, 47–48.) Tarkoitukseni on tuottaa haastatteluaineistolla tarkastella kotouttamisprosessia läpikäyviin maahanmuuttajiin liitettyjä eroja näkökulmasta, joka ei ole yksinomaan kokemuksellinen, vaan perustuu myös työntekijöiden koulutukseen ja ennalta määriteltäisiin institutionaalisiin käytänteisiin.

3.2 Analyysimenetelmä: teoriaohjaava sisällönanalyysi ja erojen kategorisointi

Haastatteluaineiston analyysissä perusmenetelmäni on *laadullinen sisällönanalyysi*. Sisällönanalyysi voidaan nähdä paitsi yksittäisenä metodina, myös väljänä teoreettisena kehyksenä erilaisille analyysikokonaisuuksille. Tutkielmassani on kyse jälkimmäisestä, sillä hyödynnän sisällönanalyysissäni erojen tarkasteluun *kategoria-analyysiä*. Sisällönanalyysi on tapana jakaa *teorialähtöiseen*, *aineistolähtöiseen* ja *teoriaohjaavaan* lähestymistapaan. Teorialähtöistä sisällönanalyysiä on perinteisesti sovellettu luonnontieteissä, ja tutkittava ilmiö määritellään valmiin teorian mukaisesti. Saatujen tulosten suhteuttaminen teoriaan on samalla teorian testaamista. Aineistolähtöisessä tutkimuksessa analysoitavat havainnot ovat peräisin pelkästä aineistosta, eikä tulkintaa tehdä suhteessa aikaisempiin havaintoihin tai teorioihin. Suhteuttamisen puuttumista on kuitenkin pidetty ongelmallisena, sillä oletusta ”puhtaista”, objektiivisista havainnoista on pidetty mahdottomana. (Tuomi & Sarajärvi 2018, 78–82.)

Aineistolähtöisyyden ongelmiin on pyritty vastaamaan teoriaohjaavan¹⁹ sisällönanalyysin muotoiluilla: aiempi tieto nähdään merkityksellisenä analyysissä, mutta tarkoituksena ei ole testata teoriaa, vaan aiempien mallien ja aineistolähtöisyyden yhdistäminen. (Mts. 81–82.) Tutkija pyrkii asettamaan aineiston vuoropuheluun jo tiedetyn kanssa pakottamatta kuitenkaan tulkintaansa valmiiseen kehikkoon (Isotalo 2015, 70). Tutkimukseni analyysi on teoriaohjaavaa sisällönanalyysiä, sillä viitekehitykseni haastattelujen tekemiseen oli intersektionaalisuus. Tarkoitukseni ei ole testata tai todistaa teorian toimivuutta, vaan ennemmin nostaa sen avulla esiin aineiston keskeisiä havaintoja. Haastatteluaineiston litteroinnin aikana tein muistiinpanoja niistä kohdista, joissa viitattiin eroihin. Tämän

¹⁹ Myös teoriasidonnainen, ks. esim. Eskola 2015.

jälkeen minulla oli alustava käsitys siitä, mitkä erot aineistossa olivat keskeisiä, joten pystyin teemoittelemaan aineiston niiden mukaan.

Analysoidessani haastattelupuheeseen tuotettuja eroja tutkin myös *kategorisointia*, eli asioiden ja ilmiöiden luokittelua. *Kategoria-analyysissä* ollaan kiinnostuneita siitä, mitä kategorioita missäkin tilanteessa otetaan käyttöön ja mitä seurauksia niillä on (Juhila, Jokinen & Suoninen 2012a, 18–19.) Näkökulma on itselleni huomionarvoinen, sillä sosiaalisten kategorioiden merkitys sisältyy olennaisesti intersektionaaliseen ymmärrykseen yksilöiden ja ryhmien asemoitumisesta yhteiskuntaan. Kategoria-analyysi soveltuu lähestymistapaani myös siksi, etten tarkastele intersektionaalisuutta kokemuksena, vaan enemminkin työotteen ja asiakaskohtaamisten kautta syntyneinä jäsennyksinä. Seuraten menetelmän kehittäjän sosiologi Harvey Sacksin muotoilua Kirsi Juhila, Arja Jokinen ja Eero Suoninen (2012a, 27) määrittelevätkin kategorioiden tarkoittavan ihmisiä – muita tai itseä – kuvaavia ilmaisuja.

Tutkimuskenttäni rajautuminen maahanmuuttajapalveluja tarjoavaan sosiaalitoimistoon (so. yhteiskunnalliseen instituutioon) perustelee kategoria-analyttistä näkökulmaa. Institutionaalisissa käytännöissä kategorisointeja tehdään kyseisen organisaation perustehtävän suuntaamana (Jokinen 2012, 231). Jokisen mukaan instituutioissa osallistutaan yhteiskunnan moraalisen järjestyksen tuottamiseen, sillä niiden tehtävänä saattaa olla ”ihmisten kasvattaminen ja muuttaminen kulttuurisesti normaalimmiksi” (mts. 255). Suh-taudun kriittisesti ilmaisuun normaaliksi muuttamisesta, sillä on ongelmallista olettaa jokin ”normaaliuden standardi”, jonka mukaiseksi ketään voisi muuttaa. Kotouttamisen voi kuitenkin palveluohjauksen sekä kieli- ja kansalaistaitojen opetuksen näkökulmasta nähdä toivotunlaiseen kansalaisuuteen kasvattamisena.²⁰

Juhilan mukaan kulttuurisesti pidetään uskottavana kuvauksia, jotka ovat lähtöisin henkilökohtaisesta kokemuksesta, *itse kokeneen kategoriasta*. Toisaalta *asiantuntijoiden kategoriaan* liitetty auktorisoitu selittäminen saatetaan nähdä jopa kokemusta uskottavampana. (Juhila 2012, 158.) Tästä syystä selkeä näkökulman erottelu on tarpeen: mikä on puhujan positio suhteessa tutkittavaan asiaan? Kuten olen aiemmin todennut, tutkimuk-

²⁰ Kotolain näkökulmasta kotoutumisen edistäminen on yhdenvertaisen aseman, vuorovaikutuksen ja työllisyyden saavuttamisen tukemista, minkä voi nähdä myös moraalisen järjestyksen ylläpitämisenä.

seni ei kohdistu maahanmuuttajien eli *kotoutujien* kokemuksiin, vaan viranomaisten, *kotouttajien*, puheessa tehtyihin jäsennyksiin. Keskinen (2012) on havainnut omassa haastattelututkimuksessaan, että maahanmuuttajaperheiden väkivallan taustatekijät vaihtelevat väkivaltatyön ammattilaisten puheessa ns. *kulttuuristamisen* ja *universaalin kohtelun*-diskurssien välillä: joko syyt selittyvät staattisilla kulttuurieroilla, tai kaikkien erojen merkitys häivytetään kokonaan.²¹ Haastattelupuheessa tuotetut kategorisoinnit rakentuvat luvussa 2.2.3 esittämälläni tavalla osana niin sanottuja viranomaisdiskursseja, joihin haastattelun vuovaikutuksen yhteydessä kuvaamani ammatillisuusmuuri niin ikään kiinnittyy. Luen viranomaispositiota aineistossani kahdelta kannalta: valta-asemana tulkintojen tekemisessä sekä sidonnaisena luvuissa 1.4 ja 2.1 käsittelemiini kotouttamisen institutionaalisiin reunaehtoihin, joita määrittävät lainsäädäntö, sosiaalityön käytänteet sekä paikalliset toimintatavat.

Kaikkia aineistossa esiintyneitä kategorioita ei voi analysoida. Tutkijan on siis reflektoitava, miten ja mitä kategorioita itse käyttää. Kategorioiden käyttöään voi arvioida sen seurausten näkökulmasta: käyttö on mahdollista jäykällä eli stereotypioita uusintavalla tai joustavalla tavalla, joka kyseenalaistaa ja täsmentää kategoriakohtaista tietoa. (Juhila ja muut 2012b, 50, 85–86.) Kysymys kategorioiden käytöstä kytkeytyy tutkielmaani läpileikkaavaan tutkimuseettiseen pyrkimykseen tarkastella eroja (so. kategorioita) täsmällisesti, kuitenkin vahvistamatta niihin liitettyjä stereotypioita. Kuten ulkopuolelta määritellystä liminaalisuudesta, ”toisten” kategorisoinnista seuraa myös aina vastustusta: ihmiset kategorisoivat takaisin, kumoavat vanhaa ja luovat uutta (Malkki 1995, 8). Pyrin analyysissäni joustavaan kategorioiden käyttöön, jonka voi käsittää myös edellisessä luvussa käsittelemäni McCallin antikategorisen kritiikin kautta: ensinnäkään en lähtökohdaisesti ymmärrä erokategorioita joustamattomina, ja toiseksi pyrin niiden käsittelyssä siihen, etten tuottaisi olemuksellistavia ja muuttumattomia eroja.

Määriteltyäni tutkimuksen taustan ja lähtökohdat sekä teoreettiset ja menetelmälliset valintani siirryn seuraavassa luvussa haastattelupuheen analyysiin. Luku jakautuu viiteen

²¹ Kulttuuristaminen on Keskinen mukaan tapa selittää maahanmuuttajaperheissä esiintyvää väkivaltaa kulttuuristen eronteiden kautta. Puheessa rakennetaan erotteluja ”meidän” ja ”heidän” välille, ja maahanmuuttajaperheiden kulttuuria pidetään määräävänä tekijänä väkivallan taustalla. Universaalin kohtelun diskurssissa puolestaan korostuu samanlainen kohtelu kaikille, jolloin esimerkiksi asiakkaan kielitaidon tai etnisen taustan vaikutus asiakastyöhön on häivytetty. Universalismi välttää kulttuuristamisesta seuraavan jähmettyneen lokeroinnin, mutta estää ylijärjestyksen muuttoliikkeiden muokkaamisessa elämäntilanteissa keskeisten erojen käsittelyn. (Keskinen 2012, 296–310.)

alalukuun, joista neljässä tarkastelen aineiston keskeisimpiä (sukupuoli, ikä, koulutus, pakolaisuus ja kulttuuri/uskonto) erokategorioita tutkimuskysymysteni ohjaamalla tavalla. Lähdän liikkeelle feministisessä tutkimuksessa perinteisimmin tarkastellusta erosta, sukupuolesta. Analyysin viimeinen alaluku käsittelee eroista puhumiseen kautta linjan liittynyttä haastetta, jonka tulkitsen seuraavaan haastateltavieni halusta välttää määrittelemästä asiakkaitaan stereotyyppisten erontekojen kautta. Pyrin aineistositaattien ja haastateltavien sanavalintojen tukemana avaamaan työntekijöiden tapoja kategorisoida asiakkaisiinsa liittämääns eroja sekä niiden vaikutuksia oman työnsä viitekehyksessä.

4. Erojen rakentuminen kotouttajien puheessa

4.1 Sukupuoli asiakastyössä

4.1.1 Neuvotteluja sukupuolesta ja tasa-arvosta

Kotoutumista edistävissä sosiaalipalveluissa pyritään tarjoamaan tukea arjen keskelle asiakkaiden tarpeiden mukaisesti. Koska kotoutuminen on prosessi, myös perhe-elämän roolit sekä niiden dynamiikka saattavat haastateltavien mukaan olla sen aikana muutoksessa. Perheenyhdistäminen on esimerkki tilanteesta, jonka jälkeen perheen sisäisistä rooleista voidaan päätyä neuvottelemaan. Näissä neuvotteluissa ovat mukana myös haastattelemani työntekijät.

Työntekijät kertoivat todistavansa onnellisia ja mutkattomasti sujuneita perheenyhdistämisii, mutta usein tapahtumaan liitettiin vaikeuksia, jopa pahoinvointia. Asemista puolisoitten tai vanhempien ja lasten välillä ei välttämättä löydy uudessa tilanteessa yhteisymmärrystä. Oma haasteensa perheenyhdistämisessä on se, että perheenjäsenet saattavat olla eri vaiheessa kotoutumisprosessissa: kun osa perheestä vasta saapuu uuteen maahan, perheen kokoajalla voi olla jo useiden vuosien kokemus siellä asumisesta. Roolien vaikiinnuttaminen kotoutumisvaiheessa oli teema, johon haastateltavat viittasivat usein juuri joko lasten ja vanhempien välisinä konfliktitilanteina tai eroavaisuuksina sukupuolirooleissa. Keskityn iän kategoriaan tarkemmin luvussa 4.2 Tässä luvussa tarkastelen sukupuolirooleja²² ja haastateltavieni tapaa tuottaa sukupuolen kategoriaa kotoutumisprosessissa.

²² Sukupuoliroolit näyttäytyvät tutkimusaineistossani heterosuhteessa elävän cismiehen ja -naisen välisinä suhteina. Cissukupuolinen tarkoittaa henkilöä, jonka kokemus on yhdenmukainen syntymässä määritellyn sukupuolen kanssa. Ks. käsitteistöä esim. <URL:<http://trasek.fi/perustietoa/kasitteita/>> (Viitattu 14.2.2019)

Kysyessäni sukupuolesta en halunnut rakentaa haastatteluja tyypillisten maahanmuuttajastereotyypioiden varaan. Myös haastateltavien oli välillä hankalaa kertoa sukupuolen merkityksestä asiakaskohtamisissa, sillä työtettä määrittää tasa-arvoisen kohtelun vaatimus. Vaikka sukupuolirooleista keskusteltiin paljonkin, itse asiakaskohtamisen kannalta aihe oli haastava. Monet vastasivat ykskantaan, ettei sukupuoli vaikuta työhön, koska käsiteltävät asiat ovat samoja kaikille. Palvelutilanteessa sukupuolen eksplisiittinen huomiointi näyttäisi olevan ristiriidassa tasa-arvoisen kohtelun kanssa. Osa haastateltavista pohti, saattaako sukupuoli kuitenkin vaikuttaa tiedostamatta asiakaskohtamiseen. Sukupuolen ottaminen esiin haastatteluissa sai osan myös kysymään, mitä tasavertainen kohtelu tarkoittaa: ”No siis tasavertasinahan meidän pitää ottaa ne, mut millä tavalla?” (TKU/A/18/10).

Haasteltavieni kuvaamana sukupuolella ei tulisi olla vaikutusta ainakaan työskentelyotteeseen. Ainoa tietoinen toisin tekemisen käytäntö, jonka useampi työntekijä kertoi tuovansa asiakaskohtamisiin, oli kättely: kaksi haastateltavaa kertoi kättelevänsä miesasiakkaitaan vain, mikäli nämä itse tekivät siihen aloitteen, yksi taas lähtökohtaisesti tervehtivänsä kaikkia asiakkaitaan vain suullisesti. Esimerkki sijoittuu sukupuolen ja kulttuurin risteymään: haastateltavat esittävät kosketukseen ruumiillisena toimintana liittyvän kulttuurisia käytäntöjä, jotka sääntelevät sukupuolten välistä toimintaa. Miesten kättelyn välttämisen voi nähdä esimerkkinä siitä, että kulttuuri on läsnä myös viranomaiskohtamisissa, mutta tämä läsnäolo on melko passiivista tekemättä jättämistä: kulttuuritausta huomioidaan siten, ettei asiakkaalle epämiellyttäviä rajoja ylitetä.

Tasavertaisesta lähestymistavasta huolimatta haastateltavani kuvasivat kuitenkin asiakkaitensa kanssa käymää neuvotteluja sukupuolten välisistä rooleista:

H7: [--] kyl jossain tapauksissa ne sukupuoliroolit tulee selväks. Ja ehkä se ero niinkun suomalaiseen yhteiskuntaan ja siihen tasa-arvoon mitä meillä on. [--] ei nyt tuu mitään isompia juttuja, mut esimerkiksi mies voi olla sitä mieltä, et vaimolle ei tarvii avata pankkitiliä. Et ei vaimo tarvii pankkitiliä mihinkään. [--] Et ehkä niinku tällasia, mut ei tietenkään kaikilta. [--] (TKU/A/18/7.)

Vastaavat kuvaukset olivat läsnä eri haastatteluissa: haastateltavat puhuivat asiakkaidensa tavasta tuottaa oman kulttuurinsa mukaista sukupuolieroa, jota he myös peilasivat suomalaiseen ajatteluun – tai siihen liittämiinsä sukupuolten tasa-arvon tavoitteisiin. Toistu-

vana tasa-arvokysymyksenä esillä oli myös kotitöiden jakautuminen perheissä. Haastattavani korostivat, että kyseessä on universaali ilmiö, jota käsitellään yhtä lailla kanta-
väestön kodeissa, ja että jakautumisessa on yhtä paljon vaihtelua myös maahanmuuttaja-
perheiden välillä. Kotityöt vaikuttavat kuitenkin teemalta, jonka nähdään olevan sidok-
sissa kotouttamisen tavoitteista juuri tasa-arvoon. Suomalainen tasa-arvokäsitys rakentuu
haastatteluissa jaetuiksi rooleiksi: moni näki kotityöt esimerkkinä siitä, että Suomessa
”molemmat tekee molempia töitä”. Niistä käytävät neuvottelut ovat aineistossani jopa
jossain määrin osa kotoutumisen liminaalitilaa. Haastattelupuheessa sekä yksityiseen että
julkiseen elämänpiiriin sijoitetuttujen oikeuksien ja velvollisuuksien esitetään koskevan
molempia sukupuolia, ja siksi esimerkiksi kotitöiden kasautuminen äideille ja tyttärille
nähtiin ongelmallisena.

Toinen monessa haastattelussa käsitelty teema totuttujen sukupuoliroolien horjumiseen
liittyen oli naisten ja miesten asiointi ja osallistuminen palveluihin.

H10: No tulee, siis tulee miehen ja naisen roolit. Et tota mies hoitaa taloudellisia
asioita, ja sitte hän on se joka käy täällä. Ja sit nainen on se, joka tota on siellä
kotona, vaikka hoitaa lapsia. Tää on niinku yleistämistä, mut on niit tapauksiaki,
et joissa se on niinku toiste-, no ei nyt toistepäin, mutta tota sillei et nainenki käy
täällä ja hän puhuu ja tuo oman. Mut on niitä semmosiaki, et tota. Tai et jos vaimo
tulee tänne, ni mies puhuu eikä anna vaimolle niinku yhtään puheenvuoroo. Et
samat ehkä, mitä kotimaassaki on ollu. Sen takii se onki hyvä sanooki ja tavata
vaimojaki vaik erikseen. Ja kertoa heillekin niist samoista asioista.
(TKU/A/18/10.)

Lainauksessa työntekijä toteaa, että asiakkaat saattavat pitää yllä samoja rooleja ja käy-
täntöjä kuin kotimaassa. Monet haastateltavistani liittävät erot tasa-arvoajattelussa kult-
tuuriin, joka määrittää sukupuolille erilaiset tehtävät. Yleensä jakolinja kulkee yksityisen
ja julkisen välillä: naiselle kuuluu kodin ylläpito, miehelle taas suhteet muuhun yhteis-
kuntaan, esimerkiksi pankkitilin avaaminen ja viranomaisasiointi. Näiden kulttuuristen
jakolinjojen rajankäynnit saattavat olla esillä työntekijöiden vastaanotoilla, esimerkiksi
asiakkaan perustellessa, että hänen kulttuurissaan aviomiehen on oltava vaimon asioi-
dessa mukana:

MJ: Millä tavalla te sit puratte noit tilanteita täs näi, kun niit eteen tulee?

H12: No siin on just sit se tasapainoilu, et ”Joo, ymmärrän tämän, mutta [--] Tai
sit jos mies ei halua päästää vaimoo yksin ajalle, ni sit perustellaan sillä, et tääl on

oikeus siihen, et saa asioida yksin, jos haluaa. Et niit sit keskustellaa. (TKU/A/18/12.)

Haastateltava kuvaa asiointikulttuurissa ohjaamista tasapainoiluna, jossa onnistuu perustelemaan toimintakäytännöt siten, että osoittaa samalla kunnioittavansa asiakkaan kulttuurista ja ymmärtävänsä sen merkityksen. Toimivana perusteluna työntekijät pitivät yksilön oikeuksiin vetoamista, eli jokaisella on yhtäläinen oikeus palveluihin ja keskeisten asioiden kuulemiseen myös tilanteissa, joissa perheenjäsenet ovat eri vaiheissa kotoutumisprosessissa. Haastateltavat kuvasivat tärkeänä perheenyhdistämisen kautta tulleiden tapaamisen, jotta kotouttamisen käytänteiden tunteminen ei olisi vain perheen kokoajan – usein miehen – varassa. Uusimpien tulokkaiden tapaaminen esitetään tapana osallistaa haavoittuvammassa olevia jo varhaisessa vaiheessa siten, että tukea tarjoava taho tulee tutuksi. Työntekijät puhuivat prosessin eriaikaisuuden haasteellisuudesta sukupuolirooleihin liittyvänä kysymyksenä myös vastakkaisessa tilanteessa, jossa perheenäiti on kokoaja: [--] ”joissain tapauksis niin on käyny, et se on miehel kauheen kova isku, et nainen tietääki paljon enemmän – tietenki ku se on kauemmin ollu täällä.” (TKU/A/18/9.)

Perheen dynamiikassa tapahtuvat muutokset näyttäytyvät haastattelupuheessa tilanteina, joissa sukupuoliroolit ovat erilaisia kotimaassa totuttuihin, mutta myös suhteessa siihen, millaiseksi edeltä tulleiden perheenjäsenten arki on muotoutunut. Roolien neuvotteluissa työntekijät toivat esiin kipeitä vaiheita, kuten lainauksen tilanteessa, jossa perheenäidillä on uuden elämän langat paremmin käsissä kuin miehellä. Esimerkit julkisen ja yksityisen elämänpiirin rajankäynneistä kertovat, että haastateltavien mukaan miesten saattaa olla hankala hyväksyä naisten ja lasten uusi itsenäisempi asema. Haastateltavat tulkitsivat tällaista sukupuoliroolien neuvottelua myös omanarvontunteen näkökulmasta, jolloin kyse ei ole pelkästä vallan menetyksestä, vaan myös merkityksellisyyden kokemuksesta. Erityisesti miesten nähtiin irtautuneen aiemmasta roolistaan perheen elättäjinä:

H13: No kyllä monet tuottaa sitä puhetta, että mulle on tärkeetä saada se työpaikka, mulle on tärkeetä vaikka perustaa oma yritys, mulle on niinku tärkeetä, et mä ansaitsen mun omat rahat. Kyl se monelle – en mä tiedä onks se tärkein, mut yksi tärkeimmistä, ehdottomasti. Et tota noin ni, nii. Koska sit se kotoutuminen saa ihan uuden ulottuvuuden, ku pääsee sinne työelämään. Ja se työ, ku se tuo semmost itselle semmost niinku – no tietysti ihminen arvottaa itseään niinku työn tai työttömyyden tämmösten niinku käsitteiden kautta. Ni monelle se on kyl varmaan tärkeinki tavote, joo.

MJ: Onks siinä sukupuolten välillä eroo?

H13: Joo, kyl se miehil. Miehet tuottaa paljo enemmän sellast puhetta. Ihan selkeesti, et tämmösil [naisilla], ku on ollu pitkään vaik kotona lasten kanssa, ni se ei oo niinku niin vahvasti. (TKU/A/18/13.)

Haastateltava kuvaa puhetapaa, jossa erityisesti miehet arvottavat itseään juuri työllisyyden kautta, ja varsinkin heillä työ nähtiin kotoutumisen merkittävimpänä tavoitteena: työllisyys voi vakiinnuttaa uudelleen rooleja, jotka pakolaisuuden ja maahanmuuton vuoksi ovat joutuneet epäjärjestykseen. Lisäksi se voi olla kohta, jonka kautta vähitellen kiinnittyy yhteiskunnan jäsenyyteen. Haastateltavat nostivat esiin myös työllistymiseen liittyvän turhautuneisuuden, sillä vaikka kotimaasta olisi pitkä työhistoria, samaan ammattiin pätevytyminen voi vaatia Suomessa vuosien kouluttautumista. Tarkastelen tätä ristiriitaa tarkemmin koulutuksen yhteydessä luvussa 4.3.1.

Sukupuolesta puhuessaan haastateltavat viittasivat usein siihen, että asiakkaiden tilanteet ovat yksilöllisiä. He tuntuivat ottavan huomioon vahingollisten stereotyyppien mahdollisuuden ja varomaan niitä. Yksilöllisyyden korostamisen lisäksi monet halusivat kertoa myös jonkinlaisia vastatarinoita vahvatahtoisista ja osallistuvista naisista. Moni tuntui pyrkivän välttämään sitä, ettei omalla asenteellaan loisi ennako-oletuksia maahanmuuttajien sukupuolirooleista. Haastatteluihin sisällytettiin kuvauksia naisiasiakkaista, joiden kulttuuri oli kotimaassa ollut hyvin toisenlainen, mutta jotka olivat siitä huolimatta tai kenties juuri sen vuoksi motivoituneita käymään kurseilla ja osallistumaan. Juuri osallisuus on tavoitteena esimerkiksi kotiäideille suunnatussa kurssitoiminnassa, jota käsittelem seuraavassa alaluvussa.

4.1.2 Kotiäidit erityisenä ryhmänä

Työ on yksi keskeisimmistä tekijöistä, kun haastateltavani kuvaavat asiakkaidensa kanssa käymiään keskusteluja. Se on myös lainsäädännöllisesti merkittävä tavoite sekä mittari, jolla kotoutumisen onnistumista arvioidaan. Koska kotoutumiskoulutus järjestetään pääsääntöisesti työvoimakoulutuksena, kotihoidon tuella elävät, pieniä lapsia kotona hoitavat naiset ovat yksi ryhmä, joka jää tämän palvelun ulkopuolelle. Ulkomaalaistoimisto järjestää maahanmuuttajakotiäideille kielenopetus- ja kansalaistaitoryhmiä, jotka kokoontuvat kahdesti viikossa luvussa 1.4 kuvaamani KOTO-toiminnan piirissä. Haastateltavien puheessa kotiäidin kategoria oli keskeinen osa sukupuolipuhetta, ja se ymmärrettiin suhteessa opetusryhmien tavoitteisiin. Ryhmien ohjaajat ovat maahanmuuttajataustaisia henkilöitä, jotka pystyvät tarvittaessa opettamaan omakielisesti. Opetuksen ajaksi kaupunki

järjestää lastenhoidon, joten äidit voivat saapua ryhmiin lapset mukanaan. Lisäksi KOTO-toiminnan tiimi tarjoaa muita ryhmätoimintoja, kuten liikunta-, ATK- ja kädentaitoryhmiä.

KOTO-toiminnan ryhmät mahdollistavat kieliopintojen aloittamisen siinä vaiheessa, kun kotihoidon tuella elävä nainen on vielä työvoimakoulutuksena tarjottavan opetuksen ulkopuolella. Työtehtäviään kuvatessa ryhmien ohjaajat mainitsivat sosiaalisen osallistumisen tavoitteen – sen, etteivät naiset jäisi yksin kotiin. Ryhmissä äitien on mahdollisuus tutustua toisiinsa ja samalla oppia yhteiskunnassa tärkeänä pidettyjä taitoja. Kotihoidon tuen saaminen ei velvoita osallistumiseen, joten ryhmätoiminnot ovat vapaaehtoisia. Ryhmiin houkuttelu ei haastateltavien mukaan ole helppoa, mutta juuri vertaisuuden kokemus ryhmissä on yleensä saanut naiset jäämään:

H3: [--] Mutta silloin kun he kerran pääsevät sinne, näkevät että samanlaisia rouvia, kaikki eivät osaa sitä kieltä, ja kaikki tulevat sinne toimeen, he eivät halua enää lähteä sieltä. Ja aina kun TE-toimisto kutsuu sinne normaalikurssille, sanovat et mä mielellään haluaisin jatkaa täällä, kun siellä on paljon helpompi, että muiden kanssa. [--] heillä on kaikilla melkein alle kolmevuotiaita lapsia, ja saman verran asuneet yleensä Suomessa, ja kieltä ei osata, ja kaikki on paljon helpompi olla yhdessä. Mutta se on se polku, että sieltä lähtee, ja kun saavat tosi hyvän kokemuksen. Ja se, miksi mä luulen, se on tosi paljon meistä ja työntekijöistä kiinni, että ihmiset tulevat. Vaikka se toiminta on vapaaehtoisesti, mutta he haluavat tulla. Se on tosi tärkeä asia, mihin me ollaan, todellakin onnistuttu. (TKU/A/18/3.)

Vaikka pienten lasten äitiys on useille ryhmien naisille vertaisuutta luova tekijä, äitien valmiudet ja edellytykset kotoutumiselle ovat erilaisia. Intersektionaalisuuden näkökulmasta kotiäitiys rakentuu työntekijöiden puheessa esimerkiksi sukupuolen, koulutuksen ja etnisyyden kategorioiden risteymässä. Kyse on paljon lähtömaan tilanteesta ja varsinkin siitä, onko naisella siellä ollut mahdollisuuksia kouluttautumiseen tai työntekoon. Kotiäitiryhmien kirjo on sekä koulutuksen että kansallisuuksien suhteen laaja, ja ryhmiä ohjaava työntekijä totesikin: ”Mikä yhdistää kaikkia on, että heillä on alle kolmevuotiaat lapset, se on vain mitä on yhteistä, kaikki muu on aivan erilaista” (TKU/A/18/2).

Kotiäitien ryhmän heterogeenisyydestä seuraa myös, etteivät kaikki palveluiden piiriin oikeutetut välttämättä löydä niitä, tai niitä ei syystä tai toisesta koeta sopiviksi ja tarpeellisiksi. Yhtenä väylänä kotiäitien tavoittamiseksi ulkomaalaistoimisto tekee yhteistyötä maahanmuuttajayhteisöjen kanssa:

H1: Mutta sitä työtä minä teen, että saisimme yhteyden niihin yhteisöihin, yhdistyksiin. Niitten – se työhän tapahtuu nyt muun muassa tän yhteisötyöntekijän kautta sillä tavalla, että nää yhteisötyöntekijät, joka on nuorisopuolella, [--] *nää yhteisötyöntekijät niin ne tekee sitä miestyötä ensin niihin yhteisöihin ja sit sopivat, sit minä teen niitten naisten kaa sinne yhteisöihin.* [--] Eli tavallaan se työ on yksi työ, tehdä sitä verkostotyötä ja juuri niitä asioita, ja käydä läpi sitä että jos ihmiset elää tavallaan siinä sharia-lakien mukaan [--] Miten ne sharia-laki, perhekäsitykset, niin miten ne toimii sitten meidän lainsäädännön mukaan, että mitä tarkoittaa niinku heillä siellä tää kotouttamislaki. Kun kotouttamislaki vähän velvottaa siihen, että paikallista kieltä pitäis vähän oppia, *että vois olla yhdenvertainen.* [--] Niin pyrin myös siihen, että niitä esteitä pyritään ratkasemaan näissä eri yhteisöissä, jos siellä sattuu olemaan, että onko se mahdollista. Että miten nää asiat menee sit yhteen. (TKU/A/18/1, kurssiivit minun.)

Haastateltava korostaa yhteistyötä maahanmuuttajayhteisöjen kanssa, keskusteluyhteyden luomista. Lainaukseen nostettu sharia-laki²³ ja siihen liittyvät perhekäsitykset ovat esimerkki siitä, miten maahanmuuttajaryhmien nähdään merkityksellistävän jokapäiväistä elämäänsä ja sen käytänteitä uskonnon kategorian kautta. Viranomaisten kuvataan pyrkivän yhteisöjen kanssa vuoropuheluun siitä, millaiseksi kotoutuminen eri toimijoiden näkökulmasta muodostuu. Haastateltavan mukaan kontakti yhteisöön kannattaa luoda miesten kautta, minkä jälkeen voi olla mahdollista tavata ja tiedottaa myös naisia. Kontaktien merkitys esitetään lainauksessa erityisen suureksi haavoittuvimmassa asemassa olevien, eli luku- ja kirjoitustaidottomien naisten, kannalta. Koulutustausta muodostui yhdeksi merkittävimmistä eroista kotiäitien kategorian sisällä. Opetusryhmiä on sekä luku- ja kirjoitustaitoisille että -taidottomille, mutta työntekijöiden mukaan koulutustaustalla on suuri vaikutus siihen, miten nainen tulevaisuuttaan jäsentää.

H1: [--] Mut että yritän sanoa, kerroinkin jo siitä että koulutettujen ihmisten kanssa on niinku tavallaan jo sama tavote. Koska heillä itellään joku tavote siitä että mitä he tekee täällä yhteiskunnassa. Mutta sitte on ihmisiä, joilla on niinku... he kokee et he elää niinku toisuskovaisten alueella, ja miten täällä ollaan, ni kaikki siltä väliltä, on tää heterogeeninen tää meidän rouva-aines. [--] jokaisella äidillä on oikeus kuulla ne samat asiat sillä tavalla, että hän ne ymmärtää ja pystyy sisäistämään. Ni useimmiten semmosen kotoutumissuunnitelman tekeminen ei oo siis yks keskustelu, vaan me ajatellaan niin, että kun rouva tulee tämmöseen ryhmään, niin siinä on aina puolen vuoden suunnitelma. Niin sit sen puolen vuoden aikana, pikku hiljaa, kun hän oppii kieltä ja näin, niin hänellä alkaa jäsentyä se, et mitä hän ehkä haluais. [--] Mut et tää suurin haaste on just se, että miten saadaan se tieto niillekin, jotka ei tule tai ole näissä ryhmissä aktiivisesti. (TKU/A/18/1.)

²³ Islamin pyhä laki eli *sharia*, joka on osa Jumalan ihmiskunnalle antamaa ilmoitusta, Jumalan säätämä ja muuttumaton. Se kattaa suuren osan muslimien yksilöllisen ja yhteisöllisen elämän kysymyksistä. (Hämeen-Anttila 2017, 247.)

Haastateltava kuvaa koulutettujen äitien tavoitteet kotoutumiselle samankaltaisina kuin palvelujen tarjoajienkin. Yhteisötyön kautta pyritään luomaan edellytyksiä myös luku- ja kirjoitustaidottomien kotiäitien osallistumiselle, jotta tavoitteet kotoutumiselle olisivat yhdenmukaisemmat kotoutujien ja viranomaisten näkökulmasta. Haastateltava esittää aiemmassa lainauksessa, että lakiin perustuvien kotouttamistoimenpiteiden tavoitteena on yhdenvertainen asema yhteiskunnassa. Naisista puhuttaessa osallistamisen tavoitteen kannalta luku- ja kirjoitustaidon saavuttamisella on suuri merkitys. Tavoitteiden muotoilussa korostuu myös se, että naiset huomioidaan nimenomaisesti äiteinä: kun haastateltavani puhuvat kotiäitien osallistamisesta palveluihin, he tuovat esiin myös lapset. Kotiäidin kategorialle muodostui haastatteluissa erityinen painoarvo, sillä äidin kotoutumisen merkitys oli ryhmien ohjaajien mukaan suuri koko perheelle, koska myös lasten kotoutuminen liitettiin siihen. Eräs työntekijä kuvaakin äidin roolin merkitystä perheessä ylikulttuurisena ilmiönä:

H2: No se vaatii paljon, kun että heidän se kotouttaminen on niin tärkeää, että juuri äidistä... Että jotenkin äiti on jokaisessa kulttuurissa sen perheen ydin. Ja jos äiti sopeutuu, silloin on paljon helpompi, että lapset ja muutkin kotoutuu. Ja se on myös haastavaa, kun heillä on usein isot perheet, paljon lapsia. Eli se on haaste saada heidät mukaan toimintaan. [--]

Et se on paljon, että jos äiti oppii, miten tämä yhteiskunta toimii, miten koulu toimii, miten päiväkotia, miten niin – että silloin hän ilolla mielellä lähettää lapset kouluun tai niin. Ja muuten tietää miten lapsi liikkuu, missä on, seuraa sitä, jos itse tietää. Mutta jos on kielitaidoton, lukutaidoton, on vähän että miten hän voi auttaa niitä, ja seuraa mitä lapsille tapahtuu tässä. Se on mahdotonta – joo, se on niin tärkeää, että äidit ovat silloin alussa mukana ja kotoutuvat hyvin. (TKU/A/18/2.)

Haastateltava korostaa sen merkitystä, että äiti pääsee sisään yhteiskuntaan: ymmärtää kieltä ja koulujärjestelmää. Näin äidillä on turvallinen olo myös lastensa osallistumisesta, koulunkäynnistä ja niin edelleen. Haastateltavat esittivät, että jos kaikki kielestä lähtien on vierasta, voi äitien olla vaikeaa tukea lastensa elämää. Tästä syystä sukupuolen kategoriaan liitettiin varhaisen osallistumisen tärkeys. Haastateltavani näkivät ryhmässä käymisen tukevan myös muihin käytäntöihin, kuten päivähoitopalveluihin, tutustumista. Tällöin ryhmässä todistetaan sekä lasten että äitien kotoutumisprosessien edistymistä.

Sukupuolen ja kotouttamisen erityiskysymykset koskevat haastatteluaineistossani sukupuolen seurauksia. Analysoidessani sukupuolen kategorisointia olen nostanut kotiäitiy-

den omaksi näkökulmakseen, koska heille suunnatut palvelut ovat lähtökohtaisesti sukupuolispesifejä. Kotiäitien kategoria ei myöskään rakennu irrallaan lapsista, joiden tulevaisuuden rakentumisessa osa haastateltavista näkee äidin kotoutumisen olevan avainasemassa. Lisäksi puheessa kotiäitien ryhmästä korostuu sisäinen moninaisuus – tutkimukseni käsittein intersektionaalisuus: koulutustausta, luku- ja kirjoitustaito, ammatit ja tulevaisuuden tavoitteen luovat eroja kotiäitien välille. Koulutuksen kanssa yhteen kietoutuu lähtömaan kriisitilanteen lisäksi myös työntekijöiden käsitykset kulttuurista, joissa kotiäitien yhteisöillä on omia perinteitään esimerkiksi naisen roolista kodissa. Haastattelupuheessa vuorovaikutus maahanmuuttajien yhteisöjen kanssa kuvautuu sukupuolinäkökulmasta tärkeäksi, sillä sen kautta pyritään saamaan tietoa niille, jotka muuten olisi vaikea tavoittaa.

4.2 Ikä eroja luomassa

4.2.1 Maahanmuuttajanuori kotoutumisen ja aikuisuuden siirtymässä

Yksi intersektionaalisuuden perustavia ajatuksia on, että tilanteesta riippuen erot asettuvat toisiinsa nähden hierarkkisiin suhteisiin. Tämä tarkoittaa, että eri poliittisissa tai kulttuurisissa ympäristöissä, maantieteellisissä sijainneissa ja elämänvaiheissa jotkut erot nousevat toisia merkityksellisemmiksi. Ikä on tästä hierarkkisuudesta hyvä esimerkki: kotoutumisprosessin virallisessa kulussa iän merkitys näkyy esimerkiksi siten, että työikäisten oletetaan ohjautuvan TE-toimistojen järjestämään kieli- ja kotoutumiskoulutukseen.

Vaikka työikäisten kategorian sisällä ikäjakauma on laaja, sen sisäiset ikäerot eivät olleet haastattelupuheessa suuresti esillä. Käsittelen työikäisten välisiä eroja tutkielmani muissa luvuissa, kuten edellä sukupuolen ja jatkossa pakolaisuuden ja koulutuksen yhteydessä. Iän merkitys ei kuitenkaan rakennu yksinomaan numeroina ilmaistavista ikävuosista, vaan myös kulttuurisesti jaetuista merkityksistä. Nämä merkitykset kiinnittyvät ihmisen asemaan ja rooliin perheessä ja yhteisössä, ja siksi ikää on hedelmällistä tarkastella kotoutumisprosessin osana. Haastateltavat sisällyttivät puheeseensa kuvauksia tilanteista, joissa asiakkaiden kulttuurinen ymmärrys iän merkityksestä oli poikennut heidän omastaan. Iän kategoria sai haastatteluissa erityisen suuren painoarvon spektrin alku- ja loppupäässä, ja siksi keskityn tässä luvussa nuoruuden ja seuraavassa alaluvussa vanhuuden rakentumiseen.

Perheensä kanssa elävät lapset ja nuoret kuuluvat yleensä sosiaalityöntekijän koko perheelle tekemän kotoutumissuunnitelman piiriin. Lapselle laaditaan tässä tilanteessa oma kotoutumissuunnitelma vain, jos siihen on erityinen tarve. (1386/2010, 15§.) Haastattelieni puheessa lasten ja nuorten kotoutuminen oli esillä siitä näkökulmasta, millaista tukea perheessä mahdollisesti tarvitaan. Ulkomaalaistoimistossa autetaan esimerkiksi lasten harrastusten, päivähoito- ja koulupaikkojen hakemisessa sekä ylipäänsä perheen arjen sujuvuuden tukemisessa, tarvittaessa myös lastensuojelutyönä. Pienten lasten kotoutuminen nähtiin yleensä melko sujuvana prosessina, mikäli lapset pääsevät kielenoppimisen kannalta sopivassa vaiheessa päivähoitoon ja sieltä koulujärjestelmään. Lapsiin liittyvät kysymykset tulivat haastatteluissa välillisesti esiin käsiteltäessä esimerkiksi koulutusta ja kulttuuria.

Haastatteluissa esiintyi pohdintaa itsenäistyvien nuorten kotoutumisen erityiskysymyksistä. Näkökulmina nuorten kategoriaan olivat toisaalta nuoren asema ja perheessä, toisaalta taas yksin elävien nuorten arki. Joissain tapauksissa nämä teemat olivat myös päällekkäisiä, sillä haastateltavieni asiakkaina on perheitä, joissa nuori on tullut yksin turvapaikanhakijana Suomeen, ja muut ovat seuranneet myöhemmin perheenyhdistämisen kautta. Kaikissa tapauksissa maahanmuuttajanuorista puhuttaessa on läsnä ajatus, että nuoret itsenäistyvät ja hakevat paikkaansa, mutta tarvitsevat samalla aikuisten tukea:

H6: [--] Et varsinkin mä ajattelisin et nuoret, et tota yleensäkin nuoret: et muutat ensimmäiseen omaan asuntoon, niin kyl siinä on niinku monennäköstä mitä ei ehkä osaa ajatella siinä tilanteessa ko muuttaa, joo.

MJ: Nuoret on semmonen niinku – semmonen ryhmä sit ilmeisesti, et heille niinku se avun tai semmonen niinku tuen tarve?

H6: No yks ryhmä, joo. Mä aattelin ylipäätään nuoret tarvii tukea, jos sul ei oo vanhempii täällä, nii. Ja sukulaisii, ni, niin tota joo. Et oli meidän asiakas tai ei, niin kyl mä ajattelen, et nuoret on yks sellanen ryhmä, niin. (TKU/A/18/6.)

Haastateltava liittää nuorten asiakkaiden tuen tarpeen juuri ikävaiheeseen, jossa he aloittavat itsenäisen elämän. Erityistä tukea tarvitsevat ne nuoret, jotka elävät erillään vanhemmistaan. Heihin on työntekijöiden mukaan tärkeää pitää yhteyttä, vaikkei nuori aina itse ottaisi yhteyttä toimiston suuntaan. Erona aikuisiin asiakkaisiin haastateltavat pitivät esimerkiksi sitä, että yhteydenpidolle on hyvä löytää kanavia, jotka tuntuvat nuorille luontevilta. Eräs työntekijä oli havainnut tekstiviestit toimivaksi tavaksi, jolla muistuttaa olemassaolostaan siltä varalta, että nuori kaipaasi tukea. Yhtenä työnsä haasteena sama

haastateltava mainitsee sen, miten ohjata nuorta tasapainoiseen suuntaan elämässä, kun uudessa tilanteessa on niin paljon huomioitavaa:

H9: [--] Mut sit taas ku ajattelee just näitten nuorten kans, ni mun mielest ne on kans aika haasteellisii, et saa sen niinku ymmärtämään, et miten tää heidän alku täält nyt lähtee eteenpäin. Just nämä rahat ja kaikki. Et saa heiät et he niinku kuuntelee ja keskittyy siihen ja ottaa tosissaan ja. Eikä eksy minnekään väärille poluille, ja ku niitäki on ollu si. Et on ollu huumeita ja alkoholia ja kaikkee. Ni kyl ne on aika haasteellisii. Loppujen lopuks ku ruppee miettiin, ni onks tääl mikkää mikä ei ois haasteellinen? (TKU/A/18/9.)

Moni haastateltava kuvasivat eri tukien ”viidakossa” luovimisen ja sen erottamisen, mitkä osat rahoista on tarkoitettu minkäkin kulujen kattamiseen, olevan haastavaa kaikenikäisille asiakkaille. Hankaluuksia nähdään olevan erityisesti nuorilla, joiden rahankäyttöä täytyy joskus ”toppuutella” ja selvitellä siinä tapahtuneita virheitä. Lisäksi nuorella voi olla kotimaata enemmän vapauksia, joihin liittyy myös omat riskinsä kuten edellisen haastattelulainauksen esimerkit päihteidenkäytöstä. Työntekijät pohtivat, miten nuoren pärjäämistä uudessa tilanteessa voisi parhaiten tukea.

Yksin Suomeen tulleet nuoret ovat pelkästään ikävaiheensa vuoksi varsin haastavassa tilanteessa. Kielenoppiminen, koulunkäynti ja laskujen maksaminen eivät välttämättä aina ole nuorelle prioriteetteja, vaan haastateltavani kuvaavat nuorten suhdetta rahaan ilmaisulla ”päivä kerrallaan”. Nuorten kategoriaan sisältyy puheessa myös ristiriitaisuutta, sillä yksin tulneiden tilanne voi olla kaikkea muuta kuin huoleton: nuori on saattanut lähteä matkaan ilman perhettään, mahdollisesti tavoitteenaan lähettää perille päästyään rahaa kotimaahan ja saada muu perhe myöhemmin Suomeen.

H10: [--] Ja sit tota, ku heillä on niin, jos ne on tullu yksin ja ne on nuoria ja – et se huoli perheestä, joka on jääny sinne, ni seki estää aika paljon sitä kotoutumista ja sopeutumista ja halua oppia sitä kieltä. Et tota sit vaan mietitään sitä omaa perhettä siellä ja ei jaksa tehdä muuta.

Haastateltavat kuvasivat tilannetta raskaaksi ikävaiheen kannalta, sillä nuoren saattaa täytyä ottaa vastuu itsensä lisäksi kotimaassa olevista perheenjäsenistä, raha-asioista ja opiskelusta. Näissä tilanteissa ulkomaalaistoimisto pyrkii olemaan nuorten tukena, mutta kotoutumistoimiin aktivoiminen voi olla haastavaa. Lisäksi eräs haastateltava kuvasi nuorten huolta siitä, että erossaolo perheestä saattaa myös vieraannuttaa omasta kulttuurista:

H7: [--] näitten nuorten kaa, jotka on yksin tullu alaikäsenä Suomeen, elikkä heil ei oo täällä perhettä. Niin siin on myös se tavallaan, et ku sulla ei ole sitä perhettä täällä, missä sä pystyisit tavallaan vaalimaan sitä kulttuuria, niinku näin. Niin nyt heil on tavallaan se, et kun he on tullu tänne yksin, heil on niinku se, et he vaalii sitä perheen tietynlaist muistoo. Ja sit he vaalii sitä tavallaan sen kulttuurin ja sen muistoo, et se on sit taas niin erilainen tilanne kun sitte taas ihmisillä, joilla on perhe tai sukulaisia täällä. Ja he pystyy sitä kautta sit taas pitämään yllä sitä kulttuuriaan. (TKU/A/18/7.)

Haastateltava yhdistää kulttuurin vaalimisen perhe-elämään, siihen että läheistensä kesken nuorella on helpommin mahdollisuus myös uudessa kotimaassa pitää yllä omaa kulttuuriaan. Esimerkiksi arjen uskonnollisuuteen keskittyvässä tutkimuksessa olennaista on havainto siitä, ettei uskonnollinen (tai kulttuurinen) toiminta ole kytköksissä vain ulkoisesti havaittaviin, näyttäviin rituaaleihin, vaan uskonnon merkityksellisyys koetaan arjen käytänteissä ja ihmissuhteissa. (Enges ja muut 2015; McGuire 2008, 12–13.) Omasta kulttuurista erkaantuminen on erityisesti nuorten kategoriaan liitetty piirre, toisaalta taroituksellisena irtautumisena, toisaalta taas menetyksenä. Haastateltavat pitivät yhteisön ja kulttuurin merkitystä kotoutumisen kannalta yksilöllisenä, mutta nuorten kohdalla kahden kulttuurin välillä elämiseen liitettiin myös hämmennystä:

H8: No en mä tiedä. Se on kans niin jotenki jokaisel se henkilökohtanen. Toisel se on varmaan niinku tosi paljon apuna, toisil se on – tai jotenki vois ajatella et apuna sillä tapaa, et joilleki se tuo semmost tietynlaist toivoo. Ja sitte taas joilleki se saattaa olla sellanen mikä jotenki vähän sekottaaki ajatuksia, et semmonen uskontojen tapa, mil tapaa on kasvatettu uskontojen kautta. Ja ehkä sitte se sekotuuki tälläseen tosi länsimaiseen kulttuuriin, ni se saattaa olla tosi vaikee löytää niinku jonkun nuoren vaiks semmone, et miten nää kaks sais niinku omas pääs yhdistetty. (TKU/A/18/8.)

Perheenyhdistämisen saatettiin nähdä syventävän nuorilla tätä kahtiajakaisuutta, sillä vaikka nuori olisikin löytänyt tasapainon vanhan ja uuden välillä, vanhempien näkemys saattaa olla toisenlainen. Olen aiemmin maininnut perheen dynamiikan muuttumisen perheenyhdistämisen jälkeen. Haastateltavat kuvasivat sitä, miten itsenäiseen elämään tottunut nuori ei välttämättä sopeudu uudelleen vanhempien auktoriteettiin, ja perheen sisällä voi olla konflikteja. Vastaavia tilanteita työntekijät näkivät myös sellaisissa perheissä, joissa lapset ovat olleet Suomeen tullessaan pieniä tai jopa syntyneet täällä:

H13: [--] Mä oon nähny esimerkiks paljon sellasii nuorii, jotka on tullu tänne aika pieninä lapsina, ja he kasvavat tähän suomalaiseen kulttuuriin. Ja he on sellases ristitules monesti: he haluis olla niinku suomalaiset nuoret tai suomalaistuneet

nuoret, mut sit kotoo saattaa tulla painet säilyttää tosi paljon sitä omaa. Ja sit oikein tiiä, moni, et miten päin niinku olis. Et ehkä niinku seuraavalla sukupolvella on helpompaa. Ketkä on sit heidän lapsii, ketkä on syntyneet täällä. Mut mut, niistäki asioista selvi kysymällä yleensä. Kysytään lapselta, kysytään vanhemmilta, miten te ajattelette. (TKU/A/18/13.)

Nuorten kotoutumisen esitettiin olevan usein vanhempiinsa verrattuna nopeaa – eräs haasteltava totesi teinien kotoutuvan jopa ”liiankin hyvin” ottaessaan mallia kantaväestön nuorista. Tällöin työntekijät kertoivat käyvänsä keskusteluja perheiden kanssa, kuten haastateltava yllä olevassa lainauksessa. Nuorten kohdalla haastateltavat kertoivat törmäävänsä jonkin verran myös siihen, kohdellaanko perheissä tyttö- ja poikalapsia tasa-arvaisesti. Esimerkiksi kasvatukseen liittyvien kulttuurierojen yhteydessä haastateltavat toivat joissakin asiakasryhmissä ryhmissä tyttöjen pukeutumisen sääntelyn, kotitöiden ja kaudumisen sekä poikien vapaamman liikkumisen kodin ulkopuolella (ks. esim. Isotalo 2015, 215–252).

Kotouttamiseen vaikuttaisi pätevän ajatus, että eri tilanteissa ja elämänvaiheissa erilaiset seikat ovat sen sujuvuuden kannalta merkittäviä. Moni haastateltava korosti sitä, että ikänsä puolesta nuoret ovat varsin otollisessa vaiheessa kotoutumisen kannalta: kielenoppiminen on tavallisesti helpompaa nuorille, eikä luku- ja kirjoitustaidon saavuttaminen ole yhtä vaikeaa kuin vanhempana. Sekä nuorille että iäkkäille kieliopetusta antava ohjaaja totesi nuorten oppivan saman asian kuukaudessa, minkä vanhukset vuodessa. Nuoret ovat kiinnostuneita oppimaan ja kyselevät työntekijöiltä koulutus- ja työmahdollisuuksista. Koulutustausta vaikuttaa, mutta nuorten nähtiin yleisesti olevan tulevaisuuden suhteen toiveikkaita ja uskovan tavoitteidensa saavuttamiseen, mikäli tekevät riittävästi töitä. Nuoruus ikä kautena on haastateltavieni kuvaamana kotoutumisprosessissa sekä etu että haaste: oppiminen ja kontaktien luominen kantaväestöön on nuorelle luontevaa, mutta samaan aikaan vastuunotto itsestä tai roolien neuvottelu perheessä ei välttämättä ole yksinkertaista.

4.2.2 Kotimaassa vanhus, Suomessa työikäinen

Työntekijöiden puhe iäkkäiden kotoutumisesta noudatti haastatteluissa kahta päälinjaa: yhtäältä iäkkäille, Suomen eläkeiän saavuttaneille suunnattavat palvelut, toisaalta taas kulttuurierot vanhuuden käsittämisessä. Keskityn tässä alaluvussa ensin erityisesti vanhuksille suunnattujen palvelujen näkökulmaan ja sen jälkeen vanhuuteen liittyviin kysy-

myksiin laajemmin. Ulkomaalaistoimiston KOTO-toiminta tarjoaa kotiäitien tavoin työiän ohittaneille yli 63-vuotiaille viikoittaista kieli- ja yhteiskuntataitojen opetusta, ja ryhmään toivotetaan tervetulleiksi joissain tapauksissa myös eläkeikää nuorempia henkilöitä:

H1: 63-vuotiaasta ylöspäin virallisesti, mutta käytännössä meil on iäkkäiden ryhmissä plus kuuskymppiset. Koska TE-toimisto ei anna oikeestaan mitään niille plus kuuskymppisille luku- ja kirjoitustaidottomille. (TKU/A/18/1.)

Haastateltava kuvaa tilannetta, jossa korkeampi ikä asettaa luku- ja kirjoitustaidottoman maahanmuuttajan eriarvoiseen asemaan myös suhteessa muihin luku- ja kirjoitustaidottomiin työikäisiin. Ikääntymisen nähtiin olevan yhteydessä myös sairauksiin, jotka ovat osalla työkyvyn esteenä jo nuorempana. Kahdesti viikossa tarjottavissa ryhmissä kielitaidon tavoitteena on oppia ilmaisemaan omia tarpeitaan esimerkiksi terveydenhuollon asiakkuutta ajatellen:

H4: No ainakin sellasta [kielitaitoa], että he pärjäisivät yleisissä paikoissa – esimerkiksi kaupassa voisi kysyä kuinka paljon maksaa, ja sitten ymmärtää mitä vastaa. Sit voivat soittaa, jos [--] kotona putki rikki, hana rikki, että voivat soittaa huoltoon ja ilmoittaa, että se on rikki. Tai sitten sairaalassa tai terveyskeskuksessa voivat varata sieltä ajan ja tulla toimeen lääkärin kanssa, tietenkin jos se on joku yksinkertainen asia. Jos se on joku krooninen sairaus tai vakava, sit varataan tulkki. Ja sit samoin, jos ulkona joku voi kysyä kuka sinä olet, mistä maasta sinä olet ja kuinka vanha, onko sinulla lapsenlapsia ja näin. Eli semmosia peruskysymyksiä. (TKU/A/18/4.)

Kotoutumisen tavoitteet nähdään kielitaidonkin osalta erilaisina iäkkäille ja nuoremmille, osittain koska työelämää ei heillä enää oleteta prosessin jatkumoksi. Opetuksesta ja muista palveluista tiedottaminen iäkkäille kuvataan haastattelupuheessa kuitenkin merkityksellisenä. Tavoitteiden erilaisuudesta huolimatta työntekijät pitävät tärkeänä, että iäkkäille tarjotaan kotoutumista edistävää toimintaa, mahdollisuuksia tutustua uuteen ympäristöön. Haastateltavat näkivät elämän perheen ja yhteisön piirissä olevan monille vanhuksille riittävää, mikä voi vähentää osallistumista. Ohjaajien puheessa ryhmälle muodostuu keskeinen sosiaalinen funktio, sillä se tarjoaa iäkkäälle mahdollisuuden kielenoppimiseen myös muun toiminnan, kuten kädentaitojen ja kulttuurivierailujen muodossa. Keskeistä ikäihmisistä puhuttaessa on kuitenkin myös se, etteivät he olisi pelkästään oman yhteisönsä varassa.

Koska Turun maahanmuuttajayhteisöt ovat suuria, haastateltavien mukaan elämä uudessa maassa voi sujua hyvin myös pelkästään omakielisesti. Lisäksi puheeseen iäkkyydestä sisällytetään myös vanhusten arvostus maahanmuuttajayhteisöissä: heitä hoidetaan kodeissa, yhteisö tarjoaa sosiaaliset puitteet kokemusten jakamiselle, ja internetin välityksellä seurataan uutisia omalla kielellä. Toisaalta vanhuksia tarkastellaan heterogeenisenä ryhmänä, jonka sisällä on myös korkeasti koulutettuja. Nämä henkilöt saattavat pärjätä englannin kielitaidollaan varsin itsenäisesti. Ongelmallisena työntekijät näkivät tilanteen kuitenkin luku- ja kirjoitustaidottomille, jotka tarvitsevat yhteisön apua kaikissa tilanteissa yhteiskunnassa asioidessaan:

H1: [--] mut sit siellä on ne luku- ja kirjoitustaidottomat, joiden kohdalla onkin monta mielenkiintosta asiaa. Mutta nää yhteisöt ikään kun pitää heitä kyllä omissa suojissaan, mutta en tiedä suorastaan että minkä verran oppivat ja osaavat. Että tulevat olemaan aika paljon perheiden niinku vastuulla sitä kautta, koska jos heidän kotouttamisaika on mennyt ohi, niin he ei ite oo ollu täällä, niin... Mutta meillä saa tulla näihin ryhmiin, jos ei oo koskaan ollu missään ryhmässä, vaikka se aika ois mennyt yli. [--] (TKU/A/18/1.)

lääkäiden saaminen toiminnan piiriin kuvattiin haastatteluissa haastavaksi, sillä heidän valintansa ja mielenkiinnon kohteensa eivät välttämättä vastaa niitä, jotka viranomaisnäkökulmasta ovat merkittäviä. Vanhuksilla on usein myös sairauksia ja muita oppimista vaikeuttavia tekijöitä. Toimintaa ohjaava työntekijä totesi, ettei iäkäs ja kivulias ihminen välttämättä jaksa istua koko parituntista opiskelemassa. Paikalle kulkeminen saattaa olla asiakkaille työlästä, ja se voidaan katsoa liian kalliiksi:

H4: No, tietenkin jos verrataan näihin TE-toimiston kursseihin, joissa maksetaan se yhdeksän euroa päivässä. Että se on vähän epäreilua meidän asiakkaita kohtaan, koska he taas joutuvat maksamaan itse ne bussiliput ja heille se on aika iso raha. Koska ei ehdi samalla lipulla, ja mä en tiedä onko se joku viiden euron maissa joka kerta, jos ei osta sitä kuukausikorttia tai näin. Että on se vähän. Joskus he kysyvät, että onko mahdollista saada jotenkin se, tai monet sanovat: ”Kyl mä tulisin, jos joku maksaisi mulle sen bussilipun.” (TKU/A/18/4.)

Työ- ja elinkeinotoimiston kokopäiväkursseilla käyminen on myös taloudellisesti turvampaa, ja työntekijän puheeseen sisältyy esimerkki rakenteellisesta eriarvoisuudesta maahanmuuttajien välillä. Haastateltava jatkoi, että sosiaalityöntekijän on mahdollista järjestää taksikuljetus, mikäli liikkuminen on vanhukselle haasteellista. ”Mutta se taas, kun niitä kiertoja on tietty määrä, ne vanhukset käyttävät niitä taksikuljetuksia enemmän sairaalakäyntiin ja kaupassa käyntiin ja niin edelleen. Ehkä he näkevät sen tärkeämpänä,

kyllä se on ymmärrettävää.” (TKU/A/18/4.) Puheessa vanhusten aktivoinnista koulutuksen kanssa risteävät useat tekijät, kuten taloudelliset resurssit, terveys ja suhde perheeseen ja laajempaan yhteisöön. Näitä risteymiä pohtivat myös ne työntekijät, joiden tehtävänä on ohjata KOTO-toiminnan palvelujen piiriin.

Haastattelupuheessa vanhuuden kategoria kotouttamisprosessia rakentavana erona on kiinnostava teema. Kotoutumisen viralliset kehykset ovat voimakkaasti ankkuroituneet työelämään osallistumiseen, mikä ei iäkkäillä yleensä ole enää edessä. Jo tämä seikka tekee heidän kotoutumisestaan erilaista. Haastateltavien mukaan asiakkaan ei kuitenkaan tarvitse olla vielä varsinaisesti vanhus tai edes lähestyä Suomen virallista eläkeikää, jotta ikä olisi esillä asiakaskohtaamisissa. Useampi haastateltava mainitsi kohdanneensa ristiiriitoja siinä, että Suomessa ihminen määrittellään vielä työikäiseksi, kun taas kotimaassaan ja yhteisönsä silmissä hänet käsitetään vanhukseksi. Ikään liittyvät jäsenyykset eivät ole universaaleja, ja ne määrittelevät ihmisen rooleja sekä hyvän elämän ehtoja eri elämänvaiheissa. Aineistossani onkin esimerkkejä siitä, että haastateltavani ovat olleet asiakkaidensa kanssa erimielisiä vanhuuden määrittelystä:

H9: Joo, ja eikä tarvii olla välttämättä mikään vanhus, tommonen just yli viisikymppinen, ni se on heiäin mielestä jo vanhus. Monen on simmonen näkökanta, et ihan kauhuissaan, et ”Kui kurssille, miks hänen täytyy mennä suomen kielen kurssille, ku hän on näin vanha?” (TKU/A/18/9.)

Ikäkäsitysten kulttuurinen rakentuneisuus näkyy aineistossani vanhuuden kategorisoinnissa. Toinen haastateltava totesi ikäkäsitysten olevan kytköksissä myös kulttuuria konkreettisempiin tekijöihin: ”et jossain Somaliassa on, ni ei ihmiset siel oo eläny ku sen tietyn pisteen siitä edemmäs, ni kyl se niinku” (TKU/A/18/13). Lisäksi rankat kokemukset ovat lähes itsestään selvä osa kaikkien maahanmuuttaja-asiakkaiden taustoja, joten niiden paino on työntekijöiden mukaan aina läsnä. Traumoilla nähtiin olevan iäkkäisiin jopa muita ryhmiä voimakkaampi vaikutus, kuten sama haastateltava alla kuvaa:

H13: Kyllähän se tietty näkyy, et monet – on kyl iäkkäitä henkilöitä, jotka ei näe siin koko kotoutumises sinällään välttämät oikeen mitään järkeä. Sillee et tietty ku voi olla taustal tosi raskaita kokemuksia, tai tietenkin on, ja noin, et toiset jämähtää niihin tosi voimakkaast. Mullaki oli yks rouva asiakkaana, ketä hänel oli mies kuollu, ja oli – tääl oli paljon lapsii ja sukulaisii ja näin. Mut tota hän eli tosi voimakkaast niis menneisyyden traumoissa, hänen mieli oli koko ajan siel hänen entises kotimaassa. Hän oli fyysisest täällä, mut niinku. Ja hänt yritettiin saada

KOTO-toimintaan tosi monta kertaa, ja käytiin kotikäynneillä ja ohjaaja, omakielinen ohjaaja, soitti ja ei. Ei vaan niinku ois mitä palveluja tai apua siihen kotoutumisen edistämiseen, ni jos ei se henkilö tuu hiukkaa edes ite vastaan, ni se on ihan mahdotonta. (TKU/A/18/13.)

Lainauksessa tulee esiin kotouttamispalveluja kokonaisuudessaan koskettava ajatus siitä, että mikäli ihminen elää liian voimakkaasti menneisyydessään, palvelujen tarjoaminen ei yksistään riitä. Esimerkiksi sosiaalipalveluiden tavoite tukea arjessa pärjäämistä on iäkkäille sama kuin muillekin, mutta vanhempi ihminen saattaa joissain tilanteissa tarvita siihen enemmän tukea. Vanhuksista puhuessaan työntekijät tuovat esiin, että resurssit itsenäiseen pärjäämiseen voivat heiketä fyysisen terveyden vuoksi, ja esimerkiksi traumojen tuottamat mielenterveyden ongelmat vähentävät niitä entisestään. Lähes kaikki pitivät asiakkaan tilanteen kannalta oikeanlaisen tuen tarjoamista keskeisenä työtehtävänä, ja rankkojen kokemusten käsittelyä varten monet kertovat ohjaavansa asiakkaitaan tarpeen tullen myös psykologin vastaanotolle.

Vanhuuden kategorian tuottamisessa esillä oli onnistuneen kotoutumisen rinnalla kysymys hyvästä vanhuudesta ja sen edellytyksistä. Yhtenä tärkeänä voimavarana siinä nähtiin perhe ja yhteisö:

H1: [--] Mutta toki viihtyvät hyvin, koska pystyvät kattomaan omakielisesti oman maan uutisia ja kuulee omalta perheeltään, et mitä perhe on tehny. Siis lasten perhe usein, mitä he on tehny työelämässä, ja sit ku lapsia hoitaa, niin kuulee niiltä lapsilta sitä koulunkäyntiä ja näin. Ja sitten kun käy siellä omakielisessä yhteisössä, niin näkee just niitä muita. Että jos on vaikka vanhempi sufirouva, niin voi mennä sinne tapaamaan muita rouvia ja kuulee heiltä kokemuksia siellä, mitä niillä muilla on täällä suomalaisesta elämästä ja sitten osaa liikkua täällä. [--] Ihmisillä on erilaisia niinku tarpeita. Ja sit se meidän rooli on se, et me pyritään kertomaan, että kaikilla on mahdollista, jos haluaa oppia pikkusen tätä. [--] (TKU/A/18/1.)

Haastateltava kuvaa iäkkäiden kategorian heterogeenisyyttä tarpeiden näkökulmasta: hyvä vanhuus voi hänen kuvaamanaan muodostua uudessa maassa hyvin samanlaisten rutiinien ympärille kuin kotimaassakin. Kotouttajien tehtävä on tästä näkökulmasta taata, että iäkkäät tietävät oikeutensa esimerkiksi kieliopetukseen ja palveluihin ja osallistuvat oman kiinnostuksensa ja tarpeidensa mukaan. Vanhuksille annetaan haastattelupuheessa arvostettujen perheenjäsenten asema, ja he tukevat usein myös arjen pyörittämistä omalla panoksellaan. Ulkomaalaistoimiston rooli heidän elämässään on tuen tarjoaminen sekä siitä huolehtiminen, että jokainen tuntee oikeutensa. Yhteisötyön merkitys esitetään näin

myös iäkkäiden ryhmälle tärkeänä, jotta tieto palveluista olisi myös niiden saatavilla, joiden vuorovaikutus muun yhteiskunnan kanssa on korkean iän vuoksi vähäisempää.

4.3 Elämäkokemusten merkitykset

4.3.1 Koulutus, työ ja elämän mielekkyys

Tässä alaluvussa tarkoitukseni on kuvata, millä tavalla haastateltavani jäsentävät koulutuksen kategorioita osana kotoutumisprosessia ja asiakastyötä. Koulutuksen suhteen aineistoni on kiinnostava, sillä haastateltavilleni sen merkitys näyttäytyy toisaalta sosiaalipalvelujen toimijoina, toisaalta taas ensimmäisen koulutusvaiheen ohjaajina Suomessa. Kieli- ja kansasalaistaitojen opetus on yleensä suomalaisen koulutusjärjestelmän ensiaskeleita pakolaistaustaiselle maahanmuuttajalle, joka on ylittänyt oppivelvollisuusiän. Haastateltavat pitivät toivottavana, että siirtymä TE-toimiston tarjoamille kursseille olisi oleskeluluvan saannin ja kuntaan muuton jälkeen nopea, ja että myös työvoimaan kuulumattomat pääsivät ryhmiinsä heti kun mahdollista.

Kieliryhmiä ohjaavat haastateltavani esittävät koulutuksen erittäin konkreettisenä osana kotouttamistyötä. Ulkomaalaistoimiston tarjoamien iäkkäiden, kotiäitien ja kurssipaikkaa odottavien²⁴ ryhmien ohjaajilla on haastattelujen perusteella ensikosketus monien Turkuun saapuvien maahanmuuttajien koulutustaustoihin, oppimiseen ja tavoitteisiin. Ryhmissä opettavan haastateltavan mukaan heti alkuvaiheessa kotoutujan tavoitteet ja tulevaisuuden toiveet ovat sidoksissa hänen koulutustasoonsa:

H3: [--] Että on se, se on tosi paljon sen omasta koulutasosta kiinni, että jos ihminen on koulutettu tai käynyt, hänellä on – he tietävät, että mahdollista että jatkaa. Mutta yleensä ne luku- ja kirjoitustaidottomat ovat sellaiset, että eivät uskalla puhua siitä, että saako tulevaisuudessa – yleensä he eivät suunnittele edes mitään. Että koska tää ensimmäinen askel on niin vaikea, että he eivät usko, että joskus tulee semmoinen aika, millon he pystyvät itse lukemaan ja kirjoittamaan ja hoitamaan kouluasioita. Koska koko se kokonaisuus on aivan uutta, ja me ollaan aivan se alku ja tässä vaiheessa. [--] Mutta sen jälkeen, kun tämä vaihe on, kyllä se... ne tavoitteetkin vähän kehitty. (TKU/A/18/3.)

Luku- ja kirjoitustaidon puuttuessa tulevaisuuden suunnitteleminen on haastateltavan mukaan vaikeaa, sillä se on jopa kielitaitoa olennaisempi edellytys yhteiskunnassa pär-

²⁴ Haastattelujen tekemisen aikaan keväällä 2017 Ulkomaalaistoimisto järjesti kotiäitien ja iäkkäiden ryhmien lisäksi opetusta henkilöille, jotka odottivat kurssipaikkaa TE-toimiston kokopäiväkursseille.

jäämiselle: lähes mihin tahansa tavoitteeseen pääsemiseksi jo pelkän lukutaidon saavuttaminen on niin vaikeaa, että siihen on vaikea uskoa. Nuorten suhde oppimiseen nähdään toiveikkaampana, mutta lukutaidottoman aikuisen voi olla vaikea nähdä tilanteensa yli.

Tulevaisuuden tavoitteiden asettamisen hankaluuden lisäksi haastateltavani kertoivat työssään olevan myös paljon arkipäiväisempiä haasteita: jos esimerkiksi sosiaalityöntekijä tai -ohjaaja lähettää asiakkaalle tekstiviestin, onko tällä joku, joka sen pystyy lukemaan? Lukutaidottomien asiakkaiden yhteisön sekä Turun kaupungin Infotorin²⁵ merkityksen nähdään kasvavan, sillä varsinkin kotoutumisajan alkuvaiheessa kirjallisen viestinnän määrä on niin suuri. Lähes kaikki haastateltavat kuvasivat tapaamisajoille tai opitunneille tyypillistä kaavaa, jossa asiakkaat tuovat mukanaan kasan kirjeitä, yleensä aivan ajan lopulla: ”[--] Jos ei oo luku- ja kirjoitustaitoo, ni sit se on aika paljon sitä, et meidän ajoil käydään sit läpi niitä asioita ja autetaan niis” (TKU/A/18/12).

Työntekijöiden mukaan luku- ja kirjoitustaidottomuuden vaikutus ulottuu laajasti kotoutumisen tavoitteisiin, kielen oppimisen nopeuteen ja kaiken asioinnin kulkuun. Eräs haastateltavistani toi tässä yhteydessä esiin myös lapset:

H8: [--] ehkä mä voisin sitten ajatella, et vaik tämmöset perheet, mis on kouluikäisiä ja vanhemmat saattaa olla vaik luku- ja kirjoitustaidottomia, niin siin on ehkä tosi sillai, että se tuki vaik läksyjen tekoon kotona on ihan olematonta. Niin se vois vaik olla sellanen minkä mä ajattelisin, siihen vois kiinnittää enemmän huomioo sitten joissain kohdis.

Työntekijät korostivat asiakkaidensa suurta suomalaisen koulujärjestelmän arvostusta ja sitä, että kaikki toivovat lapsilleen menestystä. Koulujärjestelmään on kuitenkin sisäänkirjoitettuna myös suuri kotitöiden määrä, joka vaatii yleensä vanhempien osallistumista ja tukea. Eräs haastateltava totesikin: ”Ja tietyst ku nimenomaan se suurin koulutyöhän tehdään kotona.” (TKU/A/18/13.) Lapset saattavat kielen ja lukutaidon oppimisessa olla vanhempiaan otollisemmassa vaiheessa ja siksi joutua heidän tuekseen esimerkiksi terveydenhuollossa. Haastateltavani viittasivat näihin tilanteisiin, mutta heillä oli nollatoleranssi lapsen käyttöön tulkkina, myös kotikäynneillä.

²⁵ Infotori on Turun kaupungin tarjoama neuvontapiste, joka tarjoaa mahdollisuuden omakieliseen ohjaukseen esimerkiksi palveluiden löytämiseen ja asiakirjojen läpikäyntiin. Lisätietoja, ks. <URL:<https://www.turku.fi/infotori>> (Luettu: 29.11.2018)

Koulutuksen käyttökelpoisuudesta pakolaistaustaisten maahanmuuttajien välisten erojen osoittimena kertoo se, että koulutuksen kategoriaa konstruoidessaan haastateltavani kuvasivat myös asiakkaidensa kanssa käymiään, aiemmille esimerkeille lähes vastakkaisia keskusteluja. Esimerkiksi Syyrian tilanteen vaikutuksesta Suomeen on tullut pakolaistaustaisena myös korkeasti koulutettuja henkilöitä, jotka toivoisivat voivansa jatkaa mahdollisimman nopeasti koulutustaan vastaavassa työssä. Haastateltavat kuvasivat omaan ammattiin pätevyitymisen ja kouluttautumisen vaatimuksien asiakkaissa aiheuttamaa järkytystä ja turhautuneisuutta:

H12: Niin tota tuli mieleen noi työikäset. Heidän kans on välillä haastavaa se, että ku he saattaa olla jo koulutettuja, ja heil on joku ammattitutkinto ja työelämäki takana, ni sit se on niinku vaikee ymmärtää sitä, ettei täält pääsekää suoraan töihin, vaan että sun pitää ensin opiskella sitä suomen kieltä ennen ku sä voit mennä töihin. Ja sit tulee vielä kaikki pätevyitymisjutut ja tämmöset, et tääl ei voi vaan mennä sairaanhoitajaks, jos sä olet ollu jossain vaik Libanonissa sairaanhoitaja, vaan sun on suoritettava tietyt. Niin se on aika haastava välil saada asiakkaat ymmärtämään sitä, et miks se on niin vaikeeta se työllistyminen. Ja sit viel se, et se on heil aika pitkä prosessi, ei se tapahdu niinku vuodes. Et jos sul on vaik lääkärin tutkinto, ni sun täytyy tehdä tosi paljon töitä, että sä joskus voit työskennellä täällä. (TKU/A/18/12.)

Kielenopiskelu on kotoutumisprosessin osa, joka haastattelupuheessa näyttäytyy kaikille asiakkaille läpikäytävänä vaiheena koulutustaustasta riippumatta. Sen jälkeen on heidän mukaansa mahdollista suuntautua kohti pätevyitymisiä, jotka nekin ovat usein pitkäkestoisia. Edellisen lainauksen haastateltava jatkaa, että yksi työn osa-alue on ottaa vastaan asiakkaiden turhautumista ja tarjota psykososiaalista tukea prosessin läpikäymiseen. Toisaalta haastateltavat toivat esiin tilanteita, joissa korkeasti koulutetut asiakkaat olivat olleet tyytyväisiä esimerkiksi matalamman koulutustason työharjoittelupaikkoihin. He arvelivat tämän liittyvän työelämän tarjoamiin kielitaidon kehittämismahdollisuuksiin.

Haastateltavat pitivät kielitaitoa työllistymisen rinnalla kaikkien asiakkaiden keskeisimpänä tavoitteena. Tilannetta nähtiin korkeammin koulutetuille siedettävämpänä: yksi työntekijä arveli heidän olevan tietoisempia mahdollisuuksistaan, ja siksi suhtautuvan myös kieliopestoihin tavoitteellisemmin. Osa pohti myös, onko kokopäiväkursseille osallistuminen ainoa tapa kerryttää kielitaitoa, vai olisiko se mahdollista yhtäaikaaisesti työelämän kanssa:

H11: [--] Ja meillä nyt Suomessa on nää työmarkkinat sellaset mun mielestä, että ne painottaa edelleen sitä suomen kielen osaamista, ja onhan se nyt tärkeää tosi monessa työssä, mut onks se sit kuitenkaan niin tärkeää, et se ois heti niinku ”Seuraava, ei tätä ku ei tää osaa.” Et vaik osaiski englantii, niin silti ei ei. Koska kyllähän sit sen työnki kautta se kieli muodostuu. Et mä en ymmärrä miksei sitä sit vois niinku jotenki yhdistää. Ja et kylhän he käy työharjoitteluissa ja työkokeiluissa, niinku on TE-toimiston kautta. Mut et ehkä niinku työnantajien puolelta toivois vähän avoimuutta. (TKU/A/18/11.)

Vaikka työntekijöiden tehtävänä on näissä tilanteissa yrittää avata järjestelmien ”kouke- roita”, näkivät monet tilanteen myös epäoikeudenmukaisena. Kaikki suhtautuivat ymmärtäen asiakkaittensa turhautumiseen, osa mietti tilannetta omalle myös kohdalleen: millaista olisi joutua aloittamaan lähes kaikki alusta harjoittaakseen ammattia, josta on vuosien kokemus ja jota varten on käynyt pitkän koulutuksen? Yksi haastateltavistani toteaa sukupuolen yhteydessä luvussa 4.1.1 ihmisen arvottavan itseään työn ja työttömyyden käsitteiden kautta. Koulutuksen kategorian rakentumiseen kuului haastatteluissa myös pohdintaa ammatinharjoittamiseen liittyvistä haasteista ja ihmisen omanarvontun- nosta sekä laajemmin elämän merkityksellisyyden kokemuksesta.

Työnteon, koulutuksen ja mielekkään elämän suhde on haastateltavieni mukaan esillä myös niiden asiakkaiden kanssa, jotka eivät juuri ole käyneet kouluja, mutta ovat lähes koko elämänsä harjoittaneet ammattia kotimaassaan. Kokopäiväinen kielikurssi voi heistä kuten korkeakoulutetuistakin tuntua epämotivoivalta, jos ei pääse hyödyntämään osaamistaan. Korkeakoulutetuilla työntekijät näkevät kuitenkin sen edun, että heillä on aiemmasta elämästään pohjaa ja kokemusta opiskeluun. Haastateltavani kertoivat työs- sään tulleen esiin, ettei koulumainen arki välttämättä heti luonnistu ihmiseltä, joka on tottunut tekemään työtä. Tilannetta tekee entistä haastavammaksi se, jos kurssipaikkaa joutuu odottamaan toimeettomana:

H5: [--] Et ku monel on kauhee toive, ne on kaks kuukautta käyny kurssilla, ne haluais heti töihin. Moni on tottunu 12–13-vuotiaasta tekemään töitä ja saamaan sitä rahaa, ja itse tekemään, niin ni he on aika turhautuneita, jos he joutuu puol vuottaki olemaan kotona ennen ku he pääsee kurssille, ku ei he oo tottunu sellaseen elämään. (TKU/A/18/5.)

Kova veto työelämään koskee haastateltavieni mukaan lähes kaikkia asiakasryhmiä iäk- kaitä lukuun ottamatta. Myös nuoret, jotka ikänsä puolesta sijoittuisivat luontevasti suo- malaisen yhteiskunnan näkökulmasta koulu- ja opiskelumailmaan, saattavat kovasti

päästä töihin ja ansaitsemaan rahaa. Näissä tilanteissa työntekijät kertoivat muistuttavansa kaikenikäisiä asiakkaitaan kielitaidon ensisijaisuudesta. Jatkokoulutukset ovat yleensä suomen kielellä, samoin ammattipätevöitymistä varten suoritettavat kurssit. Kielikoulutus nähdään välttämättömänä välivaiheena, joka on myös määritelty yhteiskunnan rakenteissa. Suomen kielen osaamisen nähdään haastattelupuheessa luovan yhdenvertaisuutta kantaväestöön nähden, sillä kielitaidottomana pääsy työmarkkinoille on erittäin vaikeaa. Haastateltavat toivat esiin myös opiskelumahdollisuuksien avautuvan pitkälti kielitaidon kautta, eikä edes Suomen peruskoulun käyvien nuorten kielitaito välttämättä kehity riittävälle tasolle:

H8: [--] Suomes vaan, oon jotenki huomannu, et on tosi vaikeeta. Et esimerkiks tommoset, noin kaheksantoist vuotiaat, heidän on niinku tosi vaikee, kun he ei enää oo peruskouluikäisiä. Jos he käy sen peruskoulun, se on kuitenkin aika lyhyt, se suomen kieli saattaa jäädä vajavaiseks, ei pääse niihin ammattiopintoihi. Sit kuitenkin on periaatteessa ne pakolliset suomen kielen kurssit jo käyny. Ja sit on hiukan semmonen, ettei se ammatin opiskelu ole oikein sit niinku välttämät mahdollista. Sit on jotaki kurssi mitä vähän käydään, ja saadaan jotain koulusta sitä kautta, mut ehkä sit täytyy hylätä niit jotaki omia haaveita sen takia. (TKU/A/18/8.)

Hyvästä maineestaan huolimatta suomalaiseen koulujärjestelmään liittyy haastateltavien kuvauksessa maahanmuuttajien kannalta haasteita. Ongelmakeskeinen näkökulma ei kuitenkaan ole ainoa tapa tarkastella maahanmuuttajien suhdetta koulutukseen. Lähes kaikki haastateltavat kertoivat haluavansa tukea ja kannustaa asiakkaitaan löytämään omia tavoitteitaan edistäviä polkuja. Koulutuksen kategoria muodostui myös mahdollisuudeksi, jota ei ennen ole voinut edes ajatella kotimaan sekavan tilanteen, taloudellisten resurssien puutteen tai kulttuuristen tekijöiden vuoksi:

H13: [--] Ja tota kyl mä aina koitan kaikkii – no oli mies tai nainen – kannustaa siihen, et löytää yhtä lailla sen oman juttunsa. Esimerkiks monil naisilla on sillai, ettei oo ehkä ikinä oikei – mä aina kysyn, et ”mikä sä oot halunnu olla ku sä oot ollu nuorempi? Onks sulla ollu jotain haaveita tai toiveita?” [--] Ja sit niinku, sit ollaan mietitty, et miten ehkä semmosen vois saavuttaa. [--] se mikä ehkä on mun asiakkailla, et ne aattelee et se opiskelu kuuluu vaan siihen nuoruusikään. Ku Suomes on se elinikänen oppiminen, ni se tulee monel yllätyksenä, [--] et ei mun tarvii olla mikään parikymppinen nuori, et mä voin mennä opiskeleen. Et moni sanoo et ”Minä olen jo kolmekymmentäviisi.” Ja sit mä oon siillee, et eihän se, ei se oo mitää. Niinku et ole mikään vanha, todellakaan. Monethan – monii naurattaa kauheesti, kun mä kerron, et voi vaikka mummoikäsenä tai pappaikäsenä käydä yliopistoo. Se ehkä tulee esiin kans. (TKU/A/18/13.)

Elinikäisen oppimisen periaate esitetään ikkunana mahdollisuuksiin, joita asiakkaat eivät välttämättä ole tiedneet olevan. Kotoutumiselle asetetut tavoitteet saattavat olla sidoksissa myös kulttuurisesti rakentuneisiin käsityksiin kuten lainauksen esimerkissä. Nämä käsitykset ovat niin sisäsyntyisiä, ettei ihminen todennäköisesti osaa tarkastella tavoitteitaan niistä erillään: Eräs toinen haastateltava kertoi kysyneensä nuorelta äidiltä, tahtoisiko tämä tulevaisuudessa opiskella, vai onko suunnitelmissa hankkia lisää lapsia. Nainen oli vastannut ihmetellen, ettei hän sitä voinut tietää: ”Et lapsia tule, jos hänelle suodaan. Ja näin, et ei hän siihen vaikuta tai yritäkään vaikuttaa.” (TKU/A/18/8.) Sitaatin haastateltava tunnistaa asiakkaansa kohtalonuskoisen ja länsimaisen tavoiteorientoituneen asenteen vastakkainasettelun.

Kaikkiaan koulutus, kouluttautuminen ja työelämään siirtyminen on haastava teema, joka kuvaa pakolaistaustaisten maahanmuuttajien intersektionaalisuutta: kouluttautuminen ja sen kautta työllistyminen on haastavaa myös henkilöille, jotka ovat joko iästään tai koulustaustastaan johtuen etulyöntiasemassa. Haastateltavani sisällyttivät koulutuksen kategoriaan monenlaisten tunteiden läpikäyntiä asiakaskohtaamisissa: lähes kaikkien on siedettävä epävarmuutta ja odotettava pitkiä aikoja, jotta omat haaveet ja tavoitteet esimerkiksi ammatin suhteen voisivat toteutua. Malttamattomuutta päästä eteenpäin saattaa työntekijöiden mukaan lisätä se, että jo oleskeluluvan saaminen on usein vienyt pitkän aikaa. Pitkä, raskas ja potentiaalisesti vaarallinen pakomatka sekä perillä Suomessa vastaanottokeskuksessa vietetty aika on saattanut venyä kielteisten päätösten ja niistä valittamisen takia, joten ihminen on saattanut joutua ”kauheen kauan olemaan jossain välitilassa ja odottamaan” (TKU/A/18/14).

4.3.2 Pakolaisuus, traumat ja jatkuva huoli

Päätin kaikki haastattelut kysymällä, onko haastateltavan työssä jotakin olennaista, mitä en ollut osannut kysyä. Tarkoitukseni oli yrittää varmistaa myös sellaisten ulottuvuuksien huomioiminen, joita en teemoja valitessani ollut osannut ajatella. Haastattelujen koskettavimpia hetkiä oli vastauksena tähän kysymykseen erään työntekijän henkilökohtainen kuvaus pakolaisuuden kokemuksesta: ”Itse se pakolaisuus on tosi vaikea ja rankka kokemus, jokaisella, joka on kokenut [--] muilla joilla ei ole sitä kokemusta, se on tosi vaikea ymmärtää” (TKU/A/18/3). Haastateltava oli puheessaan korostanut, että hänelle on tärkeää varsinaisen työtehtävien ohella tukea muissa, ”pienemmissä” asioissa: tulkita postia,

kuunnella pahaa oloa, joskus jopa viedä eksynyt kotiin. Pakolaistaustaisena hän perusti tämän omaan kokemukseensa uuden alun vaikeudesta.

Koska haastateltava nosti asian esiin haastattelun lopussa, en luultavasti ollut kysymyssissäni antanut pakolaisuuden kokemukselle riittävästi tilaa. Olin tietoinen työntekijän taustasta, mutta en halunnut liiaksi keskittyä hänen henkilökohtaiseen historiaansa. Pyrin haastatteluissa hienotunteisuuteen sekä siihen, etten typistäisi maahanmuuttajatyöntekijöiden asiantuntijuutta pelkkään taustaan. Haastateltavistani neljällä oli työhönsä kokemusasiantuntemusta, mutta heistä kaikki eivät tuoneet sitä esiin yhtä paljon. Kysymykset aiemmista kokemuksista ovat arkaluontoisia, ja omasta kiinnostuksestani huolimatta huomasin jälkikäteen noudattaneeni niiden suhteen samankaltaista linjaa kuin haastattelemani kantasuomalaiset työntekijät asiakkaidensa kanssa: asiasta keskustellaan, mikäli ihminen itse niin tahtoo, mutta välttämättömimmän lisäksi sitä ei erikseen nosteta keskusteluun.

Yleisimmin haastateltavani toivat esiin, ettei asiakkaiden aiemmista kokemuksista puhuminen usein ole työn kannalta välttämätöntä. Moni määritteli omaksi roolikseen auttaa uudessa elämäntilanteessa eteenpäin, ei puuttua menneisyyteen. Lisäksi he korostivat käytännön asioiden määrää – niiden hoitaminen varsinkin aivan vastaanottovaiheessa on niin keskeisellä sijalla, ettei muulle välttämättä edes jää aikaa. Asiakkaalle haluttiin kuitenkin antaa tila puhua menneisyydestään, mikäli niin tahtoo. Aiemmistä kokemuksista puhuminen oli kuitenkin myös sidoksissa haastateltavan työtehtäviin: esimerkiksi palvelutarpeen arviointeja tehneet sosiaalityöntekijät kertoivat, että arvioissa kartoitetaan varsin laajasti elämän eri osa-alueita, jolloin myös kokemukset kotimaasta saattavat tulla esiin. Kaikki rajasivat kuitenkin esimerkiksi traumojen käsittelyn kuuluvan terveydenhuollon ammattilaisten osaamisalueeseen.

Haastattelupuheen perusteella menneisyydestä keskusteleminen asiakaskohtaamisissa on muiden analysoimieni erokategorioiden tapaan vaihtelevaa: Työntekijöiden mukaan osa asiakkaista puhuu vuolaasti menneisyydestään, ja heillä on selvästi tarve kertoa. Toiset taas eivät halua tai pysty kertomaan kipeistä muistoistaan. Seuraavassa lainauksessa haastateltava pohtii puhumisen ja puhumattomuuden tematiikkaa nuorten kanssa työskentelyn näkökulmasta:

H7: [--] Mut sit noitten nuorten kanssa enemmän ne, jotka haluaa puhua, niin kertoo. Kertoo siitä mitä on ollut ja näin, ja pystyy ehkä sitten jotenki peilaamaan sitä, miten ne asiat vaikuttaa nykyhetkeen. Mut sitte on myös niitä, jotka ei halua puhua mitään menneisyydestään, niin silloin myös voi peilata sitä käytöstä siihen, mitä hän ei puhu, ja hän ei halua siitä kenellekään kertoa. Et millä tavalla tavallaan se puhumattomuus, ja se et sä pidät sen kaiken sisällä vaikuttaa sun käytöksees tai kotoutumisees, tai ihan mihin tahansa terveyteen tai ihan mihin tahansa asiaan. Et sen näkee niinku ehkä molemmin puolin, et. [--] (TKU/A/18/7.)

Asiakkaan menneisyyden ja taustan tuntemus esitettiin osassa haastatteluista edeltävän lainauksen tapaan yhtenä mahdollisuutena ymmärtää tämän nykyisyyttä. Haastateltavani tuntuivat varovan sitä, etteivät esittäisi menneisyyttä ihmistä määrittävänä tekijänä, vaikka pohtivat samalla sen vaikutuksia esimerkiksi palvelutarpeen arvioinnissa: taustan ymmärtäminen voi auttaa silloin, kun jokin asiakkaan elämäntilanteessa kaipaava erityistä tukea. Ymmärrystä lisäävinä pidettiin myös sellaisia teemoja, jotka asiakas itse kuvaa tilanteessaan merkityksellisiksi. Kysyessäni taustojen tuntemuksesta ja sen määrästä lähes kaikki toivat esiin hyödyt erityisesti kotouttamisen haasteiden yhteydessä. Toisaalta haastateltavien oli hankala sanoa, mitkä olisivat juuri ne asiat, jotka työn kannalta ovat merkittäviä.

Haastateltavieni mukaan on hyvä pysyä tietoisena asiakkaan kokemuksista, mutta niiden käsittely kuuluu joka tapauksessa ammattilaiselle, kuten psykologille tai lääkärille. Työntekijät saattoivat todeta, etteivät turhaan tahdo kaivella menneisyyttä, joka kotinsa jättäneelle pakolaiselle on oletusarvoisesti ollut vaikea. Moni määritteli tehtäväkseen keskittyä nykyhetkeen, eikä se välttämättä onnistu, jos jokaisella viranomaistapaamisella puhutaan menneisyydestä. Pahimmillaan liika puhuminen voi ruokkia katkeruutta, ja asiakkaat saattavat ”jämähtää siihen, et he ei pääse eteenpäin siinä elämässään”. Muutama haastateltavista huomautti myös, että asiakkaalle voi olla raskasta, jos kaikki viranomaiset terveydenhuollosta sosiaalipalveluihin kysyvät jatkuvasti samoja kysymyksiä, joihin on joutunut jo turvapaikkaprosessin aikana vastaamaan. Osa haastateltavista totesi myös, ettei pakolaistaustaisen maahanmuuttajan välttämättä aina ole pakko puhua asioista, jotka ovat hänelle raskaita:

H9: [--] Et mä lähen täst hetkestä aina niinku etteenpäi. Et mä olen sanonu näille asiakkailleki, et en mää halua kajota sinne teiän menneisyyteen, ellette ite halua sitä kertoa. Et mä olen täällä sitä varten, et mä voisin alkaa rakentamaan yhdessä teiän kans sitä tulevaisuutta tänne. Ja mun mielest moni on ollu ihan tyytyväinen. Ja kyl he sit, ku he on oppinu pitempään tuntemaan, ni sit he voi kertoa kaikennäkösiä. Et se tulee jonku asian yhteydessä, ni he voi sit yhtäkkiä kertoo jonkun

jutun, et mimmost heillä oli siellä. Et joku asia muistuttaa heit siitä ja joku toinen taas ei. Et niinku näin. (TKU/A/18/9.)

Moni haastateltava toi esiin koko kotouttamisessa tavoitteen olla asiakkailleen avuksi näiden tarvitsemalla tavalla. Näin vuorovaikutus on luotava sellaiseksi, että asiakkaalla on turvallinen olo puhua kulloisessakin tilanteessaan tärkeiksi kokemistaan asioista. Edeltävässä lainauksessa haastateltava toteaa, että muistoista saatetaan puhua silloin, kun työntekijän kanssa on jo tultu tutuiksi. Monet pitivät tärkeänä sitä, että ollaan vilpittömän kiinnostuneita asiakkaiden kuulumisista sekä siitä, mitä asiakas itse pitää tärkeänä. Menneisyyden käsittelyn tulisi tapahtua haastateltavieni mukaan siis asiakkaan lähtökohdista, siitä mitä tämä itse tahtoo kertoa. Pakolaistaustaisten jaksamiseen liittyen tuli toistuvasti esiin myös, että nykyhetki on monelle raskas ja stressaava: uuteen elämään sopeutumisen lisäksi lähes jokaisella on kotimaassa sukulaisia tai ystäviä, joista on jatkuva huoli. Stressi ja pahoinvointi näkyvät haastateltavien mukaan tapaamisissa, ja siksi käytännön asioihin keskittyminen voi joskus olla hankalaa.

Monet kotoutumisprosessin keskeiset vaiheet, kuten etuusviidakon omaksuminen tai kielen opiskelu, vaativat suurta vastuunottoa. Haastattelupuheesta käy ilmi, että kotoutumisen edistyminen vaatii ennen kaikkea ihmisen omaa motivaatiota, sillä riippumatta annetun tuen määrästä prosessi ei etene, mikäli ei kykene paneutumaan kieliopintoihin tai muihin tapoihin kiinnittyä yhteiskuntaan. Haastateltavani korostivat usein, että heidän asiakkaissaan on hyvin harvassa ne, joiden motivaatio kotoutumiseen olisi olematon. Lähes poikkeuksetta kaikki tahtovat oppia kielen ja työllistyä, mutta pakolaisuuden rankuus saattaa itsessään syödä motivaatiota, johon valmiiksi vaikuttavat moninaiset tekijät:

H14: Tietysti ne omat kokemukset, eli sen ihmisen omat kokemukset: millasia kokemuksia hänellä on aikasemmin, minkälaisia kokemuksia hänellä on Suomesta, mikä on hänen koulutausta. Mut sekään ei välttämättä, et joku voi olla ihan täysin kouluja käymätön, mut on vaan – se motivaatio löytyy täällä. Ni voi olla, et et niin kun pääsee tosi nopeesti opiskeluihin kiinni ja muuta, että. Mut kyl sillä on yleensä sillä koulutaustalla merkitystä. Ja sit on tietysti sosiaaliset suhteet, terveydentila – terveydentilalla on aika iso merkitys. Ja sit yleensä se, et yleensä se motivaatio on kaikista korkeimmillaan sillon alkuvaiheessa, et jos sä joudut kauan kauan olemaan jossain välitilassa ja odottamaan, niin yleensä se motivaatio myös laskee. (TKU/A/18/14.)

Myös motivaatio kotoutumiseen on ilmiö, jota lainauksen perusteella voi lähestyä intersektionaalisesti: mitkä tekijät ovat kotoutujalle hyödyksi, mitkä taas haitaksi prosessin

etenemisen kannalta? Haastateltava listaa useita eroa tuottavia tekijöitä, jotka vaikuttavat motivaatioon. Lisäksi hän tuo esiin myös liminaalisuuden kokemukseen usein liittyvän turhauttavuuden. Mitä pidempään ihminen hänen mukaansa joutuu elämään välitilassa, jonka pituuteen ei itse ole voinut edes vaikuttaa, sitä helpommin motivaatio voi myös laskea. Pakolaistaustaisella maahanmuuttajalla on usein takanaan paljon odottamista jo ennen oleskelulupapäätöstä, ja vaikka haastateltavieni mukaan lähiaikoina kielikursseille pääsy on ollut nopeaa, voi siinäkin heidän mukaansa kestää joskus puolikin vuotta.

Eräs haastateltava pohdiskeli motivaatioon vaikuttavia tekijöitä koskettavasti inhimillisten perustarpeiden näkökulmasta:

H13: No varmaan suurimpana, kaks suurinta, mä voisin ajatella, on varmaan se, jos on se oman perheen tilanne, omien läheisten tilanne. Jos on perhettä ulkomailla odottamassa vaik perheenyhdistämistä, ja heil on hankala tilanne, oli he sit mis tahansa. Niin se kaikki energia menee niist läheisistä huolehtimiseen ja murehtimiseen ja käytännön asioitten järjestämiseen. Ei siihen niinku jää aikaa niinku kauheesti ajatella mitään muuta. Se on sellasta tunnist toiseen selviämistä, mitä asiakkaat on mulle kuvannu. Ja sit toinen mikä on, on taloudelliset asiat. Vähän sellanen tarvehierarkia-asia mun mielestä, et kun ne perusasiat on kunnossa, ni sit on paremmin aikaa lähtee kotoutumaan. Mutta sit toisaalta toiset on sellasia, et haluu äkkiä oppia kielen, et mä pystyn ite hoitaan mun asiat, et mä en tarvii ketään. (TKU/A/18/13.)

Haastateltava esittää pakolaisuuden tilana, jossa perustarpeet horjuvat jopa tarvehierarkian näkökulmasta. Kotoutumisen puolestaan voi nähdä tilana, jossa perustarpeet vähitellen asettuvat järjestykseen – tai niiden saaminen järjestykseen saattaa olla edellytys sille, että kotoutumisprosessin ylipäänsä pystyy aloittamaan. Eräs kantasuomalaisista haastateltavistani totesi työnsä haasteista: ”[--] et voi olla vaik mitä kokemuksii, traumoja ja kidutuksii ja vaikka mitä” (TKU/A/18/9). Toinen taas toi esiin kokemusten vierauden, ”ku ei ittel voi olla mitään tarttumapintaa, ni ei niinku ei mitään” (TKU/A18/13). Osa pitikin kokemusasiantuntijuutta merkittävänä resurssina ja kehitysmahdollisuutena kotouttamiselle. Monet pitivät myös tulkkeja ja toimiston maahanmuuttajataustaisia työntekijöitä voimavarana, jonka puoleen kääntyä. Haastattelemani maahanmuuttajataustaiset ohjaajat kuvasivat myös asiakkaille olevan mieluista, jos asioistaan saa välillä puhua omalla kielellään jollekulle, joka on itse käynyt läpi samoja asioita.

Traumat, stressi ja huoli taaksejääneistä olivat asioita, jotka työntekijät näkivät itsestään selvänä osana asiakkaidensa kokemusmaailmaa. Koska työntekijät pääsääntöisesti kokiivat omaksi tehtäväkseen tukea ”tästä hetkestä eteenpäin”, pakolaisuuden merkitys oli heidän paikaltaan haastattelupuheessa ristiriitainen kysymys. Tärkeänä pidettiin myös asiakkaan oikeutta olla puhumatta, eivätkä työntekijät halunneet määritellä ihmistä aiempien kokemusten summana. Vaikka menneestä puhuminen sallittiin, varsinainen traumojen käsittely rajattiin oman osaamisen ulkopuolelle. Kun tähän kokonaisuuteen yhdistää sen, että pakolaisuuden kokemuksen ymmärtäminen on jossain määrin mahdotonta sekä maahanmuuttaja- että kantasuomalaisten työntekijöiden kuvaamana, siitä tulee jotain, mikä on läsnä mutta näkymättömissä. Haastateltavani työskentelevät päivittäin pakolaisuuden seurausten parissa, ja pakolaisuuden kokemuksista osa sijoittuu asiakkaiden menneisyyteen, osa nykyhetkeen. Samalla pakolaisuus on kuitenkin haastattelupuheessa liukas kategoria, jonka tarkempi avaaminen vaatii omakohtaista kokemusta ja erityisammattitaitoa, unohtamatta asiakkaan yksityisyyden kunnioittamista.

4.4 Kulttuuri leikkauspisteenä

4.4.1 Kulttuurin ja uskonnon rajapinnoilla

Monessa haastattelussa kotouttavan työn parhaaksi ominaisuudeksi määrittyi joko suoraan tai implisiittisesti monikulttuurisuus. Haastateltavat kertoivat olevansa kiinnostuneita erilaisista kulttuureista, ja monikulttuuriset kohtaamiset pitivät omalta osaltaan yllä työn vaihtelevuutta. Kysyin haastatteluissa, keskustelevatko työntekijät asiakkaidensa kanssa kulttuurista, sekä miten kulttuurien moninaisuus heidän mielestään näkyy työssä. Kysymyksistä huolimatta oli haastavaa päästä käsiksi siihen, miten monikulttuurisuus asiakastyössä ilmenee. Työntekijöiden mukaan kulttuuri on läsnä asiakaskohtaamisissa, mutta varsinaisesti siitä keskustellaan melko harvoin. Tapaamisissa huomio kiinnittyy erään haastateltavani sanoin ”päivän polttaviin asioihin”, joten syvällisille keskusteluille kulttuurista ei juuri jää aikaa. Se saattaa kuitenkin tulla esiin esimerkiksi tapaamisaikojen sopimisen tai perheen arkirytmien käsittelyn yhteydessä.

Kulttuurin, uskonnon ja tottumusten välisen rajan hahmottaminen oli haastateltavilleni hankalaa. Osa kysyikin, onko se kulttuurin näkymistä, jos musliminainen käyttää huivia, tai jos asiakas pyytää vastaanottoaikaa muulle päivälle, koska perjantai on moskeijapäivä. Tarkastellessani kulttuurin kategorian muodostumista aineistossani en pysty lukemaan

varsinaisista yhteen törmäyksistä; vain muutamat mainitsivat esimerkkejä, joissa asiakkaat olivat kokeneet jotkin käytänteet kulttuuriinsa sopimattomaksi. Kulttuurieroja kohdatessaan monet pitivät hyvänä käytäntönä sitä, että mikäli he eivät ymmärrä, kysyvät – tilanteen salliessa asiakkaalta itseltään tai toimiston maahanmuuttajataustaisilta työntekijöiltä. Haastateltavien välillä on eroa siinä, miten oleellisena he pitivät kulttuuria työnsä kannalta, mutta uskonto oli sitäkin herkemmin sivuutettava teema. Eräs palvelujen alkukartoituksessa työskentelevä vastasi kysymykseen uskonnosta yksiselitteisesti: ”Ei, ei oikeestaan. En mä voi sanoo et viä tulis täs kohtaa, joo.” (TKU/A/18/6.)

Haastateltavieni puheessa uskonto esitetään teemana, joka on parempi jättää kunkin yksityisasiaksi. Heistä kaksi rinnasti uskonnon ja politiikan sellaisiksi henkilökohtaisiksi asioiksi, että niistä oli parasta puhua mahdollisimman vähän. Seuraavien lainausten perusteella kulttuuri/uskonto on käsitepari, jonka välille työntekijöiden oli kuitenkin vaikea tehdä eroa:

H10: No ei me kyllä keskustella uskonnosta. Mut sit mä mietin sitäki, et meneeks kulttuuri ja uskonto jotenki päällekkäin joissain tapauksissa. Et voiks jotkut niinku tavat ollaki – et ajatellaan et se on uskonnollista, mut se onki kulttuurista jotain? Mut ei me kyl puhuta uskonnosta, en oo ollu, tai ei oo ollu semmosta tapausta, että toi uskonto tulis. (TKU/A/18/10.)

Tai:

H11: Nii, kumpi on kumpaa. Enkä mä oikeen tiä tietääks välttis asiakas itekään, et mikä on sielt uskonnosta lähtösin, ja mikä on vaan kulttuuriin jääny sellanen tapa tai perinne. Mut nii, tulee jonkun verran. Sit ihan, et ihan ku kysyy kuulumisii, niin moni sanoo ”Hyvää, kiitos Allahin” tai jotain tämmöstä, mut ei mitenkään sen enempää uskonnosta puhuta. (TKU/A/18/11.)

Haastateltavat pitivät yleisesti ottaen työssä hyvänä valmiutena kulttuuritietoisuutta, vaikkei se kenenkään mielestä myöskään ollut keskeisintä. Sekä haastattelutilanteessa että valmiin aineiston kanssa itselleni oli melko vaikeaa tulkita, mitä tämä tietoisuus tarkoittaa: Onko se ymmärrys siitä, että asiakkaat jäsentävät käsityksiään eri tavalla? Miten paljon tämän tulisi vaikuttaa asiakaskohtamisissa? Yksi työntekijä havainnollisti kysymystä kertoessaan, että esimerkiksi lastensuojelussa lainsäädäntö määrää lapsen kulttuuritaustan huomioimisesta työskentelyssä, mutta samalla tulisi toteuttaa viranomaistyötä siihen kuuluvien käytäntöjen mukaan.

Haastateltavani olivat varovaisia kulttuuristen erontekojen suhteen. Kulttuuri ei myöskään ole merkittävin maahanmuuttajuutta rakentava erokategoria. Haastatteluissa se kuitenkin koskettaa lähes kaikkia tarkastelemiani eroja, jotka työntekijöiden puheessa näyttyvät kotouttamisen kannalta olennaisina. Selvin esimerkki kulttuurin risteävyydestä on sukupuoli, sillä sukupuoliroolit tulivat usein esiin nimenomaan kulttuurista kysyttäessä. Luvussa 4.2 kuvaamani erot vanhuuskäsityksissä esitetään osittain kulttuurisesti määrittävinä, samoin nuorten aseman neuvottelut perheissä. Haastateltavat toivat esiin myös joissakin yhteisöissä vallitsevan ”työnteon kulttuurin”, jonka näkökulmasta koulutautuminen saattaa heidän mukaansa vaikuttaa (varsinkin mies-)asiakkaille toisarvoiselta. Nämä esimerkit osoittavat, että kulttuuri – uskonnosta erottamattomana – kulkee osana analyysiäni muita eroja rakentavana kategoriana. Vaikka kielenkäyttö vaatisi kategorioiden tarkastelun toisistaan irrallaan, kuten olen aiemmin esittänyt luvussa 3.3, intersektionaalisuuden viitekehyksessä erokategoriat nähdään paitsi risteävinä myös toisiaan rakentavina.

4.4.2 Viranomais- ja asiointikäytäntöjen kulttuurit

Vaikka kulttuurilla oli merkittävä osuus muiden erojen rakentumisessa, haastateltavieni puheessa se kuvautui varsinaisissa asiakaskohtaamisissa vain vähän näkyväksi erokategoriaksi. Osa piti kuitenkin yhtenä työnsä ja myös kotoutumisen keskeisenä tavoitteena suomalaisen kulttuurin tutuksi tekemistä:

MJ: No tota nääks sä sen kotoutumisen sit nimenomaan niin, et pärjää omillaan? Tai millasii asioita sä siihen liität?

H10: No tota joo, pärjää. Ja sitte se, että sopeutuu tänne, niinku tälläseen suomalaiseen yhteiskuntaan. Koska se on monille hyvin – tai sit et mistä ne on tullu, ni se on niin erilaista, millanen se suomalainen kulttuuri sit on. Se on – tai sit siin tulee se sokkiki. Et niinku et miten täällä käyttäydytään, ja. Et sit niinku sopeutua siihen, elää täällä niinkun samalla tavalla ku kantasuomalaiset. (TKU/A/18/10.)

Lainauksen ”suomalainen kulttuuri” tarkoittaa sosiaalipalveluiden kontekstissa toimintakulttuuria, jota oppimalla on mahdollista pärjätä itsenäisesti yhteiskunnassa – elää suomalaisten tavoin, kuten haastateltava toteaa. Kulttuuriin sopeutumisella haastateltavani eivät tarkoita passiivista valtakulttuuriin sulautumista, vaan sellaisiin tapoihin ja käytäntöihin tottumista, jotka suomalaisessa asiointikulttuurissa ovat tärkeitä. Näkökulma kult-

tuuriin on hyvin käytännöllinen: miten mennään kielikurssille tai haetaan toimeentulotukea ja lapsille harrastuksia. Kulttuurin henkilökohtaiset merkitykset ovat monien mielestä yksityisasia, joiden puiminen sosiaalipalveluiden piirissä ei ole tarpeen.

Suomalaisen toimintakulttuurin huomiointi osana kulttuurin kategorian rakentumista tulee perustelluksi haastatteluaineiston sisäisesti, sillä työntekijöiden puheessa toistuvat havainnot sosiaalipalvelujen vieraudesta maahanmuuttajille. Kuten haastateltava alla lainauksessa kuvaa, asiakkaita saattaa olla vaikeaa saada kertomaan tarpeistaan avoimesti:

H5: Ku asiakkaat, monet on niinku semmosia kauheen hienotunteisia. Et ”joo, kyllä me pärjätään, ei täs, on ystäviä” ja sit ku ruvetaan selvittämään niit todellisii ystäviä, niin niitä ei välttämättä itseasias oikeen niinku oo. Tai jos niit ystäviä on, niin ne saattaa olla semmosii, jotka on just kans muuttanu Suomeen. [--] No sit tietysti, jos ei täs ihan selviä, ni sit kun he käy tuol terveydenhoitajilla, ja me tehdään niin tiiviisti yhteistyötä, et se on niinku tavallaan iso helpostus. Ja sit ku he käy ensin ohjaajalla ennen kun ne tulee mulle, niin mä saatan saada sieltä jo vähän semmost niinku perustietoo, mitä siel saattas niinku olla. [--] (TKU/A/18/5.)

Asiakkaat pyrkivät olemaan kohteliaita ja korostavat omaa pärjäämistään, sillä he eivät välttämättä ole tottuneet puhumaan ongelmistaan ulkopuolisille. Varsinkin viranomaiset, joille on hyväksyttävää ja jopa toivottavaa kertoa esimerkiksi perheen haasteista, ovat useiden haastateltavien mukaan monille pakolaistaustaisille maahanmuuttajille täysin uusi asia, kuten osa haastateltavistani toi esiin. Pakolaisuuden syynä saattaa olla lähtömaassa juuri viranomaisten toteuttama sorto. Asiointikulttuuriin voi näin sisällyttää luottamuksen viranomaisiin, mikä ei välttämättä synny heti, vaan sen rakentamiseen kuluu aikaa, ja on useiden eri tekijöiden summa (ks. erilaisista luottamuskertomuksista: Turtiainen 2009). Lisäksi sosiaalityön käytäntöjen tutuksi tekeminen on oma haasteensa:

H11: [--] Ja tai sit kaikelle ylipäättään pitää avata sosiaalityötä, mitä se on. Ja tota sit just jos tarjoo jotain apua, ni se mikä se. Ku tuntuu et jotkut ei halua, vaik jostain lastensuojelusta ku puhutaan, ni toiset niinku on – mä en tiedä onks he omaksunu sen jostain täältä kantaväestön asenteesta, et se on niinku ihan kamala asia tai kauhee niinku kontrolli. Ja sit viedään lapsi pois, jos tulee lastensuojelun asiakkaaks. Ja toiset sit taas ottaa sen tukena siin missä muutki.

Mut et ku moni yleensä kiittää ja arvostaa sitä, et täällä meil on Suomessa sellanne systeemi, et asioihin puututaan ja niinku autetaan. Et se on niinku heille aika uutta. Ja just et pienistäki sitte, et jos tulee vaik koulus jotain tai – et jos tulee huoli jostain lapsesta, ni on niinku matala kynnyys, et millon tehdään se lastensuojeluilmoitus. Ja sit siel ollaan setvimäs, et se ei oo vaan semmoses, et ei täs mittää hättää,

kaikki hyvin et ei siin mittää. [--] Tai joku lääkäri, et jos tekee lastensuojeluilmoituksen, ni ihmetellään, et miksi se teki, eihän siinä ollu mitään. Mut et sit täytyy selvittää, et se on heidän, et jos he ei niin tekis, niin he toimis virassaan väärin ja nii. (TKU/A/18/11.)

Lainauksessa haastateltava kuvaa maahanmuuttaja-asiakkaiden suhdetta sosiaalipalveluihin ja varsinkin lastensuojeluun ambivalentiksi: yhtäältä ongelmiin puuttumista ja avun tarjoamista arvostetaan, mutta toisaalta pelätään niihin liittyvää kontrollia. Erityisesti lastensuojelu nähdään haastattelupuheessa asiakkaille kulttuurisesti vieraana, sillä lasten kasvatukseen liittyvien asioiden katsotaan kuuluvan perheen sisälle, yksityiseen elämänpäiiriin. Lastensuojelun tabuluonteeseen ei kuitenkaan nähdä koskevan vain maahanmuuttajia, vaan kuten haastateltava yllä toteaa, myös kantaväestön asenteissa siihen liittyy kontrollin pelkoa.

Käytäntöjen vieraus asiakkaille saattaa tulla työntekijöille esiin yllättävissä paikoissa. Seuraavassa lainauksessa haastateltava kuvaa haasteellisiksi osoittautuneita tilanteita, joissa asiakkaat olivat kokeneet talouden hoitoon liittyvien käytänteiden olevan ristiriidassa uskonnollisen vakaumuksensa kanssa:

H13: [--] et mikä on uskonnossa niinku kielletty, monet puhuu niinku siitä. Mä muistan, mul oli yks sellanen nuori mies, hän ei suostunu ottaen kotivakuutust, koska se ois niinku hänen uskonnon vastasta. Ku islamissa – tää oli nyt ilmeisesti aika ääritulkinta – mut et jos hän ottaa kotivakuutuksen, [--] hän varautuu siihen, mitä Jumala on niinku suunnitellu hänelle. [--] Et sit niinku välil se tulee tälläis. Tai et vaikka – no sit mulla on yks nuori nainen, ketä, puhuttiin opintolainast. Ku tietty huomioidaan opintolainast niinku tulona. Ja opintolainast kasvaa korkoo, joka on islamissa *haram*²⁶, ja siit käytiin pitkii keskusteluita: ”Miksi meidän on se siitä huomioitava, ku hän ei voi nostaa sitä, ku se on niinku *haram*, ja etteks te niinku ymmärrä?” Ja mä sit taas, et ymmärrän, mut ku me ollaan nyt taas Suomessa. Ja ”te ette ota hänen kulttuuritaustaa huomioon”, ja ku se oli semmost kissanhännänvetoo, et niinku. Kyl niit aina välillä tulee sitte.

Lainaus on kiinnostava, sillä monet haastateltavat määrittivät uskonnon yksityisasiaksi, kun taas heidän työssään olennaista on käytännöllinen opastus ja tuki. Haastateltavan edellä kuvaamissa esimerkeissä käytäntö ja kulttuuri kuitenkin kohtaavat tavalla, joka vaatii keskustelua: asunnon saamiseksi kotivakuutus on yleensä välttämättömyys, samoin laina opiskelijalle riittävien tulojen takaamiseksi. Joskus nämä vaatimukset voivat olla

²⁶ Islamissa jaottelu Jumalan sallimiin (*halal*) ja kieltämiin (*haram*) asioihin koskettaa mm. tekoja, kuten koron perimistä. Vahvimmin islamilaisen lain rituaaliset ulottuvuudet näkyvät ruokasäädöksissä. (Hämeen-Anttila 2017, 250; ks. myös Kyyhkynen 1992, 150.) Ihmiselämää koskevat uskonnolliset säädökset saattavat ulottua myös viranomaiskohtaisiin haastateltavan kuvaamalla tavalla.

törmäyskurssilla asiakkaan uskonnon – tässä tapauksessa islamin – kanssa. Uskonto ei siis välttämättä rajoitu yksityiselämässä harjoitettuihin tapoihin ja rituaaleihin, vaan se voi olla yksi tekijä, johon yksilö peilaa elämänsä merkityksellisyyttä ja oikeaa toimintaa. Asiakkaalle voi haastateltavan kuvaamalla tavalla olla suuri kysymys, jos käytännöt, kuten lainan tai kotivakuutuksen ottaminen, vaativat kompromissien tekemistä uskonnon suhteen.

Viranomaistoiminnan käytänteistä voi haastattelupuheessa nähdä muodostavan oman kulttuurinsa. Suomalainen asiantuntijakulttuuri ulottuu elämänalueille, joita maahanmuuttaja on saattanut tottua pitämään yksityisinä. Näiden elämänalueiden kartoittamisella on tarkoitus löytää kotoutumista parhaiten tukevat palvelut, mutta niiden jakaminen ei välttämättä ole asiakkaille helppoa, kuten haastateltavien puheesta selviää. Heidän mukaansa asiakkaiden pyrkimys kohteliaisuuteen näkyy usein siinä, että vasta vastaanottoajan lopulla kaivetaan esiin esimerkiksi kirjeet, joiden tulkitsemiseen oma kielitaito ei riitä.

Kulttuuriin liittyy aineistossani monia lohdullisiksi nähtyjä piirteitä. Ulkomaalaistoimistossa sosiaalityön asiakkuuden kerrottiin usein liittyvän nimenomaan maahanmuuttajataustaan, mikä luo työympäristöstä kulttuurisesti moninaisen: vaikka asiakasryhmän sisällä on voimakasta pahoinvointia ja vaikeuksia, on myös niitä, joiden arjessa haasteet tiivistyvät esimerkiksi pelkän kielitaidon puutteisiin. Haastateltavat kertoivat, että osalle asiakkaista asiointi voi alkuselvitysten jälkeen olla niin selvää, ettei säännöllisille tapaamisille ole tarvetta. Kulttuuripuheessa esiintyi kuvauksia rutiininomaisista kotikäynneistä, joilla kulttuurieroja ihmeteltiin yhteisesti puolin ja toisin. Yhdeksi kotouttavan työn positiiviseksi puoleksi esitettiin myös se, että saa todistaa ”niin sanottuja menestystarinoita”, joissa asiakkaiden elämä uudessa ympäristössä asettuu kokonaisuudessaan uomiinsa.

4.5 Yksilöllisyys ja universalismi eli eropuheen vaikeus haasteltaville

Menetelmäkirjallisuudessa kehoitetaan usein analysoimaan haastattelutilanteessa syntyviä hiljaisuuksia, sillä ne voivat kertoa jotain merkittävää haastattelun kontekstista sekä tutkijan ja tutkittavan välisistä suhteista (ks. esim. Scharff 2010). Haastatteluja tehdessäni erojen käsittely herätti välillä vastustusta haastateltavissa. Puhumiseen tuntui liittyvän halu välttää eroja koskevia kysymyksiä ja näin kieltäytyä ottamasta niitä työtettä määrittäviksi tekijöiksi. Haastateltavista saattoi tuntua, että erojen korostaminen voisi johtaa

haitallisten stereotyypioiden vahvistamiseen ja horjuttaa työssä keskeisenä pidetyn yhdenvertaisen kohtelun periaatetta.

Haastatteluissa toistui kaksi tapaa, joilla erojen korostamista pyrittiin välttämään: yhtäältä ajatus yhteisestä ja yhdenvertaisesta, *universaalista* ihmisyydestä, sekä toisaalta jokaisen asiakkaan tai perheen ennalta-arvaamattoman *yksilöllisen* tilanteen korostaminen. Universalismiksi nimeämässäni strategiassa oli keskeistä, että työtä tehdessä ei lähtökohtaisesti tee eroa siihen, millainen tausta asiakkaalla on tai mihin ryhmään hän kuuluu. Työtä tehdään ”ihmisten kanssa”, ”ihmisyyys on tosi samaa” ja että ottaa ”niinku ihmisenä”. Yksilöllisyyden strategiaa käytettiin samankaltaisten eettisen otteen ilmaisemiseen: yleistyksiä ei voi tehdä, koska kaikki on ”niin yksilöit kuitenkin”, joten lähtökohtana on tutustua ”yksilön tapoihi ja hänen tottumuksiin”, koska jokainen on ”ensisijaisesti yksilö”. Haastatteluissa toistuneiden ja rinnakkain käytettyjen mutta silti toisilleen vastakkaisilta näyttävien keinojen (ihmisyyden samuus ja jokaisen yksilöllisyys) voi nähdä toimivan strategioina välttää stereotypisoivat kategorisoinnit. Näin mahdollisista eroista puhuessaan haastateltavilleni oli tyypillistä aloittaa tai päättää vastauksensa toteamalla asian ”riippuvan” siitä, kuka, missä ja milloin on kyseessä.

Universalismia tuotettiin jyrkimmillään haasteltavien vastauksissa siten, että kysymyksiin asiakasryhmien välisistä eroista ei haluttu ottaa kantaa lainkaan. Niiden sijaan korostettiin ihmisyyttä kohtaamisissa, asiakkaan auttamista tämän taustoihin katsomatta. Kysyessäni eri asiakasryhmien kanssa työskentelystä haastateltava saattoi suoraan todeta, ettei ymmärrä, mitä tarkoitan ”eri ryhmillä”. Eräs työntekijä totesi erilaisten taustojen merkityksestä:

H6: Tässä työssä mä henkilökohtaisesti teen ihmisten, et mä en niinku ajattele sitä ihan aina et kuka mistäkin on tullu. Et jokaisella on ne samat – oikeus niihin samoihin palveluihin ja samat velvollisuudet. Mä en jotenki itse ajattele niin, et en haluu erotella ihmisiä sen mukaan. (TKU/A/18/6.)

Haastateltava asettaa ihmisyyden asiakkuutta määrittäväksi kategoriaksi, ja se käsittää yhtäläiset oikeudet palveluihin sekä toisaalta samat velvollisuudet. Kategorisointien tutkimisen kannalta tämä on kiinnostavaa, sillä kategorioihin sidotut oikeudet ja velvollisuudet ovat tärkeitä jokapäiväisen moraalin rakentumisessa (Juhila 2012, 134). Työntekijän moraalinen velvollisuus on tukea ihmistä tämän kotoutumisessa, ei tehdä eroa asiakkaidensa välille. Keskinen (2012) on kuvannut kulttuuristavia puhetapoja, joissa eri

ryhmien välille muodostetaan staattisia ja essentialisoivia eroja. Haastattelutilanteessa tulkitsin haastateltavieni haluavan välttää tällaista puhetta. He tiedostivat puheessaan, että ihmisen kohtaamiseen esimerkiksi yksinomaan kulttuurinsa edustajana liittyy ongelmia. Kulttuurieroista puhuessaan seuraava haastateltava ei näe tasapainoilun haastetta kunnioittamisen ja suomalaisiin toimintatapoihin ohjaamisen välillä:

H13: En mä ehkä oo kokenu sellasena sitä. Et mää jotenki itse haluan kohdata ihmiset ennen kaikkee ihmisinä, koska mun mielestä ihmisyyys on tosi samaa. Et siin ei niinku – vaik ihminen uskois ihan niinku eri kun mitä mää uskon tai oon uskomatta, niin kyllä silti asioista voidaan niinku keskustella. Ja just niinku kysymällä, mitä niinku sää ajattelet tästä asiasta ja sit. En, en mä jotenki. Mä aattelen et ihan semmosella niinku maalaisjärjellä ja tavallaan semmosel ihan tavallisel sensitiivisyydel tulee toimeen. En, mä en niinku – toisaalt mä en halua täs työs liikaa korostaa sitä, että nyt te olette tätä kulttuuria ja minä olen tätä kulttuuria, ja nyt niinku. En mä halua tuoda sitä liikaa niinku esille, et tota. [--] (TKU/A/18/13).

Haastateltavan puheessa yhteinen ihmisyyys riittää keskustelemiseen, ja hän jatkaa, että eroista voi niiden ilmetessä kysyä asiakkaalta itseltään. Niistä on hyvä pysyä tietoisena, mutta ne eivät saa ohjata kohtaamista. Tulkitsen ihmisyyden universaaliin luonteeseen perustamista aineistossani strategiana, jolla halutaan välttää erityisesti kulttuurin luoma erojen ensisijaisuus asiakaskohtaamisessa ja siitä seuraavia rajoittavia oletuksia. Saman tavoitteen näen myös toisessa tarkastelemassani strategiassa, eli yksilöllisyydestä muistuttamisessa:

H7: No mun mielestä se nyt on kaikist tärkeintä, et mä kohtaan jokaisen ihmisen niinku yksilönä, enkä siltä pohjalta, et mitä uskontokuntaa hän edustaa. Tai mikä hänen kulttuuritaustansa on, tai mikä hänen taustansa ylipäättään on, tai miltä hän näyttää – enkä puhu pelkästään ihonväristä, vaan niinku näin. Vaan näin et jokainen ihminen on niinku sit. [--]

Ehkä sitte just se kohtaamisen tärkeys, että sä oot siinä ja otat sen ihmisen sellasena kun se on, ilman mitään ennakko-oletuksia. Mun mielestä se pätee – mä en tiedä voiks puhua edes – ei se oo mun mielest pelkästään nää asiakkaat tai maahanmuuttajat. Et mun mielestä se on ihan sama, kun puhutaan maahanmuuttajien kans tehtävästä työstä, ni. (TKU/A/18/7.)

Yksilöllisyys määrittyy lainauksessa ihmisen kohtaamiseksi sellaisena kuin tämä on. Haastateltava laajentaa periaatteen koskemaan kaikkea asiakastyötä, ei vain maahanmuuttajia. Universalismissa keskeistä on ihmisyyden samuus, yksilöllisyydessä huomionarvoista on nimenomaan erot yksilöiden välillä. Silti näen niillä yhtenevän tavoitteen: välttää tuottamasta haitallisia stereotypioita. Puhuessaan erojen merkityksestä lähes

kaikki haastateltavat totesivat, ettei etukäteen koskaan voi tietää. Kaikkia ihmisiä yhdistävänä piirteenä voikin nähdä juuri yksilöllisyyden – sen, että meitä määrittävät monet erilaisuudet.

Toisiaan risteävien ja harvoin selvärajaisten kulttuuristen, sosiaalisten ja ekonomisten positioiden lisäksi täysin yksilöllisillä ominaisuuksilla, kuten luonteenpiirteillä, on haastateltavien mukaan suuri merkitys. Haastattelupuheesta käy monesti ilmi, miten traumatisoitunut, lukutaidoton ja sairasteleva ihminen voi olla erittäin motivoitunut esimerkiksi kielen opiskeluun kaikesta kokemastaan huolimatta. Tämä ei kuitenkaan tarkoita, että kotouttamista tarkastelevassa tutkimuksessa maahanmuuttajien väliset erot tulisi häivyttää. Tutkimusintressiäni ohjaa kiinnostus yhteiskunnan rakenteiden tuottamaan eriarvoisuuteen, joten pidän tärkeänä huomioida muidenkin kuin yksilöllisten tekijöiden vaikutuksia. Haastateltavieni paikalta on mahdollista nähdä, miten eri rakenteet materialisoituvat asiakkaiden elämässä. Lisäksi heidän haastattelupuheensa analyysin kautta voidaan ymmärtää, miten eroja ja niiden vaikutuksia kategorisoidaan juuri kotouttavan asiakastyön kontekstissa. Erojen pohdintaa vaikeuttaa aineistossani kuitenkin jonkinlainen huoli stereotyyppisten ja jopa rasististen ilmaisujen käytöstä, mikä kuvaa myös intersektionaalisen tutkimuksen haastetta: miten puhua eroista uusintamatta kuitenkaan niihin liittyviä valtarakenteita?

Haastattelemani työntekijät tuovat esiin haluavansa kohdata asiakkaansa yhdenvertaisina yksilöinä, eivät jonkun ryhmän edustajina tai valmiiksi määritellyssä uhriasemassa. Haastateltavien puheen perusteella tietotausta näyttäytyy tärkeänä, mutta vielä olennaisempaa on olla kiinnostunut tutustumaan asiakkaisiin ja heidän elämäntilanteisiinsa. ”Ihmisenä kohtaaminen” viittaa jokaisen yksilöllisen tilanteen tunnustamiseen ja läsnäoloon siinä. Seuraavassa tulkintaluvussa syvennän näkökulmaa eropuheeseen tuomalla keskusteluun aiemman sosiaalitieteiden, kulttuurien ja feministisen tutkimuksen näkökulmia.

5. Eropuheen tulkinta

5.1 Erojen tunnistamisesta niiden vaikutuksiin

Analyysissä käsittelemäni havainnot siitä, miten haastateltavani puhuvat työnsä kannalta keskeisiä erokategorioista ovat samansuuntaisia kuin maahanmuuttajaryhmien kokemuksia tarkastelleiden tutkijoiden. Ne ovat osin yhteneviä myös palveluista, oppaista ja lain-

säädännöstä näkökulmansa saavien tutkimusten kanssa. Intersektionaalisuuden lähtökohdakseen ottavan tutkimuksen tavoitteena on paitsi erojen tunnistaminen myös sen analysointi, mitä niistä seuraa. Tässä ja seuraavissa kahdessa alaluvussa tuon eropuheesta tekemäni löydökset vuoropuheluun muun tutkimuksen kanssa. Tarkastelen ensin yleisellä tasolla analysoimieni erojen vaikutuksia. Toisessa alaluvussa keskityn kulttuurin ja uskonnon erokategorioita käsittelevän puheen erityispiirteisiin. Viimeisen alaluvun kantava teema on eroihin keskittyvän tutkimuksen vaikeat kysymykset: herkkyyys, vastustus ja sokeat pisteet.

Suomen maahanmuutto- ja kotouttamiskysymykset ovat lähiaikoina saaneet myös kansainvälistä huomioita: Euroopan unionin perusoikeusvirastolta (FRA) marraskuussa 2018 ilmestyneessä raportissa rasismi on Suomessa maahanmuuttajien elämään voimakkaasti vaikuttava tekijä.²⁷ Lisäksi OECD:n syyskuussa 2018 julkaisemassa raportissa Suomea moititaan erityisesti maahanmuuttajanaisten kotouttamispalvelujen riittämättömyydestä.²⁸ Raporttien esiin nostamat ongelmat kuvaavat rakenteellista eriarvoisuutta, joka on seurausta useiden erokategorioiden (kuten sukupuolen ja ihonvärin) vaikutuksesta. Myös suomalaisessa maahanmuuttotutkimuksessa sukupuolta on tarkasteltu paljon, ja vaikei se omassa aineistossani ole ensisijainen muihin eroihin nähden, on se merkittävä osa erojen kokonaisuutta, varsinkin tasa-arvon ja perheen kotoutumisen näkökulmista.

Haastateltavani liittivät sukupuolen kysymyksen, joka on olennainen tasa-arvo- ja yhdenvertaisuuskeskustelussa: tarkoittaako tasa-arvo sitä, että kaikkia kohdellaan samalla tavalla vai eri tavalla yksilölliset erot huomioiden?²⁹ He pohtivat eroja asiakkaittensa sekä suomalaisen tasa-arvokäsityksen välillä näkökulminaan muun muassa kotitöiden jakautuminen, naisten ja miesten asiointi palveluissa sekä maahanmuuttajatyttöjen ja -poikien elämään liittyvä kontrolli. Toisaalta tasa-arvopohdinnassa yksilöllisyydelle annettiin paljon tilaa. Puheessa eivät korostuneet yleistyksen patriarkaalisista kulttuureista, vaan pi-

²⁷ Raportin mukaan koettu rasismien määrä on koko EU:n sisällä suurinta Suomessa (FRA 2018).

²⁸ Raportin mukaan kotihoidon tuella elävät maahanmuuttajanaiset ovat haavoittuva ryhmä, sillä pitkä lasten kotihoidon aika hidastaa kotouttamisen ja kieliopetuksen piiriin siirtymistä ja näin vaikeuttaa menestymistä yhteiskunnassa (OECD 2018, 164–173).

²⁹ Sukupuolten välistä tasa-arvoa pidetään yhtenä pohjoismaisen hyvinvointivaltion keskeisimmistä piirteistä ja arvona, joka on jo saavutettu. Tasa-arvo on myös yksi kotouttamisen osa-alue. (Ks. Vuori 2009). Maahanmuuttajanaisten nähdään olevan suomalaisia naisia epätasa-arvoisempia sukupuolten välisissä suhteissa. Syynä näyttäytyy patriarkaalinen kulttuuri, ei suomalainen yhteiskunta. Näin tasa-arvo on enemmän yksilöllinen ominaisuus kuin rakenteellinen kysymys. (Tuori 2007, 166.)

kemminkin asiakaskunnan sisäiset erot tasa-arvon ja sukupuolten välisten roolien ymmärtämisessä. Aineistossani tasa-arvopuhetta voi luonnehtia Tuorin (2007) kuvaamalla tavalla yksilölliseksi ominaisuudeksi.

Sukupuolten tasa-arvo on työntekijöiden puheessa ilmiö, jonka yksilöllinen toteutuminen ei välttämättä ole heidän vaikutusvallassaan. Rakenteiden epätasa-arvoistaviin seurauksiin voidaan ja tulisikin työssä yrittää vaikuttaa, sillä kotouttamistyö määrittyy yhdenvertaisuuden edistämiseksi ja syrjinnän vastaiseksi työksi (ks. esim. Talvinen & Nylund 2008, 122). Turun kaupungin järjestämä KOTO-toiminta on pitkäaikainen materiaallinen ratkaisu OECD-raportissakin huomioituun ongelmaan. Haastateltavani joko työskentelevät toiminnan keskiössä tai ohjaavat sen piiriin, mikä voidaan nähdä interventiona rakenteelliseen epätasa-arvoon. Haastateltavien puhe kotiäitien kotoutumisen erityispiirteistä havainnollistaa intersektionaalisuuden perusajatusta kulttuuristen, sosiaalisten ja ekonomisten erojen risteävyydestä sekä niiden vaikutuksista. Intersektionaalisuuden viitekehyksen kerrotaan olleen läsnä palveluiden kehittämisessä: sen avulla on pyritty huomioimaan naisten moninaisia tilanteita sekä lähtö- että tulomaassa. Samoin se, että osa työntekijöistä jakaa asiakkaiden kanssa maahanmuutto- sekä usein saman kieli- ja kulttuuritaustan, on tarkoitettu kulttuurisensitiiviseksi käytännöksi vuorovaikutussuhteiden luomisessa. (Talvinen 2015, 256–257.)

Kotoutumisvaiheessa elävän maahanmuuttajanaisten ei toivota jäävän pysyvästi kotiin, vaan etenevän kotiäitiyden välitilasta aktiiviseen osallistumiseen. Kannustus osallistua KOTO-toimintaan vaikuttaa suoralta vastaukselta kritiikkiin siitä, että järjestelmän kyvyttömyys kotiäitien toimintamahdollisuuksien edistämiseen on ristiriidassa työllisyyteen tähtäävän kansalaisuuden tavoitteen kanssa (Turtiainen ja muut 2018, 353). Työkansalaisuuden korostaminen on itsessään kritiikin kohde, muun muassa sukupuolittuneisuutensa vuoksi: äitiys nähdään länsimaissa luonnollisena, sijoittuvana toimintana, mutta sen sijoittaminen yksityiselämään ei sovi yhteen julkisen osallistumisen määrittämän (miehi- sen) kansalaisuuden kanssa (Erel 2011, 696).

Naisten ja äitien kotoutuminen oli haastateltavilleni merkittävä tavoite, jota he perustelivat turvallisuuden kokemuksella: työntekijöiden mukaan omakohtainen vuorovaikutus vastaanottavan yhteiskunnan toimijoiden kanssa helpottaa luottamuksen syntymistä siinä

vaiheessa, kun lapset siirtyvät päivähoito- ja koulujärjestelmään. Varhaisesta päivähoitoon osallistumisesta on nähty olevan hyötyä erityisesti maahanmuuttaja- ja vähäosaisten perheiden lapsille, mutta maahanmuuttajat hoitavat lapsiaan pidempään kotona kuin kantaväestön perheissä (OECD 2018, 170–171; Tervola 2015, 130). OECD:n raportissa naisten lisäksi haavoittuvaksi ryhmäksi nostetaan maahanmuuttajalapset ja -nuoret.³⁰

Suomen maahanmuuttajanuoria tutkittu paljon esimerkiksi sukupolvi- ja kehitysnäkökulmasta (ks. esim. Alitolppa-Niitamo 2004). Kuvatessaan nuoruuden nivelvaihetta haastateltavieni puheessa esiintyi erilaisia haavoittuvuuksia; näkökulma nuoriin oli yhtä aikaa toiveikas ja haastava. Maahanmuuttajanuorten voi nähdä jatkuvasti neuvottelevan sosiaalisia identiteettejä, tiloja ja rooleja uudessa kulttuurisessa ja sosiaalisessa kontekstissaan (Alitolppa-Niitamo 2001, 132). Koulussa nuoret kohtaavat enemmän uusia vaikutteita kuin vanhempansa, jotka työttömyyden vuoksi ovat usein enemmän erillään muusta yhteiskunnasta, ja vanhemmat saattavat jopa kokea kadottavansa otteen lastensa elämään uudessa ja monimutkaisessa tilanteessa (Alitolppa-Niitamo 2004, 108–109).

Maahanmuuttajaperheen kontekstissa elämästä teini-ikäisten lasten kanssa voi tehdä erityisen esimerkiksi rankat kokemukset, pitkät erossaoloajat ja kantaväestön nuoriin pelaaminen. Somaliyhteisössä vapaa-ajan vieton sukupuolittuneisuus ja tyttö- ja poikalapsiin kohdistettujen odotusten erilaisuus ovat samansuuntaisia haastateltavieni kuvausten kanssa (Isotalo 2015, 215–252). Maahanmuuttajaperheissä on havaittu muita enemmän sukupolvien välisiä ristiriitoja erityisesti tilanteissa, joissa lähtö- ja kohdemaan välinen kulttuurinen etäisyys on suuri (ks. esim. Kwak 2003). Tutkimuksessa *akkulturaatiokulttuuri*³¹ käsitteellä on kuvattu perheen sisäistä eritahtisuutta uuden elinympäristön kulttuurin ja toimintatapojen omaksumisessa (Alitolppa-Niitamo 2010, 51–56). Maahanmuuttajaperheiden tilanteessa voi vaikuttaa myös se, ettei kaikissa kulttuureissa ole samankaltaista käsitystä nuoruuden ikävaiheesta ihmisen elämänkaareissa (Kaukko 2015, 89).

³⁰ Naisten ja lasten kotoutumisen onnistuminen on raportin mukaan yhteydessä toisiinsa (OECD 2018, 173).

³¹ Akkulturaatio tarkoittaa kaksisuuntaista prosessia, jossa vähintään kaksi kulttuurisesti erilaista ryhmää sekä niiden yksilöjäsenet ovat vuorovaikutuksessa toistensa kanssa, ja josta seuraa sekä psykologisia että sosiaalisen käyttäytymisen muutoksia. Erotuksena sosialisatioon, joka tapahtuu yksilön ensisijaisen kulttuurin piirissä, akkulturaatio sijoittuu yleensä toissijaiseen kulttuuriin, esimerkiksi maahanmuuton seurauksena. (Berry 2014, 543.)

Yksin maahan tulleet nuoret puolestaan saattavat joutua ottamaan moninkertaisen vastuun uudessa yhteiskunnassa: oleskeluluvan saaneet alaikäiset saattavat pyrkiä huolehtimaan taloudellisesti kotimaahan jääneestä perheestään. Nuoret saattavat hakeutua koulutuksen sijaan vaikeisiin työolosuhteisiin sen lisäksi, että ovat uudessa tilanteessa vailla perheensä aikuisten psykologista ja taloudellista tukea (OECD 2018, 187). Kaukon tutkimuksessa yksin tulleet turvapaikanhakijatytöt kokivat pakolaisuudesta seuranneen vastuun ja itsenäistymisen raskaaksi, ja siirtymä lapsuudesta aikuisuuteen oli ollut heille nopea, joskus jopa pakotettu (Kauko 2015, 90). Haastateltavieni puhetta omasta olemassaolostaan muistuttamisesta ja ohjaamisesta voi tätä taustaa vasten tulkita pyrkimyksenä nuorten tuen puutteiden paikkaamiseen.

Iän kategoria rakentui haastatteluissa erityisesti nuorten ja iäkkäiden kotoutumisen erityiskysymysten kautta. Nuoruus ja vanhuus määrittyvät myös työikäisyyden siirtymävaiheiksi, sillä nuoren oletetaan vähitellen siirtyvän työelämään, kun taas vanhuksen olevan siirtymässä tai jo siirtynyt sieltä pois. Iäkkäiden kotouttamisen tavoitteet olivat tästä syystä erilaisia kuin nuorempien ryhmien. Pakolaisuuteen liittyvien rankkojen kokemusten painolasti korostui vanhuutta käsiteltäessä muita ryhmiä enemmän, ja haastateltavien mukaan jotkut iäkkäät asiakkaat saattoivat kyseenalaistaa koko kotoutumisen mielekkyyden. Palvelunohjaukselle ilmiö voi olla haaste: esimerkiksi somalivanhusten mielenterveysoireiden ja -palvelujen saavutettavuuden välillä on havaittu olevan kuilu. (Mölsä & Tiilikainen & Punamäki 2017, 9). Sisäministeriölle tuotetun selvityksen (Törmä ja muut 2014, 113–114) mukaan maahanmuuttajavanhuksille suurin vaikeus sosiaali- ja terveyspalveluissa on juuri kieli, eivätkä he välttämättä ymmärrä, milloin ja minkälaisiin palveluihin eri tilanteissa tulee hakeutua. KOTO-toiminnan iäkkäiden opetus tavoitteineen perustelee näin paikkaansa.

Puhe vanhuudesta ei ollut yksiselitteisesti paikannettavissa esimerkiksi Suomen eläkeiän ylittäneisiin maahanmuuttaja-asiakkaisiin, sillä asiakkaiden ikäkäsitysten nähtiin joskus poikkeavan suomalaisista määrittelyistä. Vanhuus esitettiin kulttuurisidonnaisena kategoriana, jota ei voi erottaa lähtömaan poliittisesta ja humanitaarisesta tilanteesta: erään

haastateltavan mainitsemassa Somalimaassa (ks. luku 4.2.2) keskimääräinen odotettavissa oleva elinikä on 52 vuotta.³² Tällöin ikäkäsityksiä ja ylipäänsä ymmärrystä mielekkäästä elämästä voivat olla rakentamassa myös kotimaassa pitkään jatkunut konfliktitilanne ja huonolla tolalla oleva terveydenhuoltojärjestelmä.

Lähtömaan konfliktitilanne liittyi haastatteluissa myös koulutuksen erokategoriaan, jonka avulla voi ymmärtää maahanmuuttajien ryhmän sisäistä moninaisuutta. Koulutus on merkittävä eriarvoistava tekijä sekä kansallisesti että globaalisti. Matala koulutus on usein yhteydessä alhaiseen tulotasoon, terveyteen ja eliniänodotteeseen (Therborn 2014). Koulutus luo eroja kantaväestön ja maahanmuuttajien välille, mutta se kuvaa myös havainnollisesti, miten sisäisesti heterogeenisen ryhmän maahanmuuttajat muodostavat. Sen merkitys on suuri, sillä sekä haastatteluissa että lakitekstissä yhtenä keskeisimpänä tavoitteena näyttäytyvä kielitaito saa erilaiset lähtökohdat luku- ja kirjoitustaidottomalla, peruskoulutasoisen koulutuksen saaneella tai korkeasti, mahdollisesti yliopistotasoisesti koulutetulla ihmisellä.

Korkeakoulutetulle, englannin kielen taitoiselle suomen kielen opiskelu kuvataan helpompana kuin lukutaidottomalle ihmiselle, joka ei kenties koskaan eläessään ole käynyt koulua. Lisäksi opiskelun sujuvuudessa keskeinen vaikuttaja on motivaatio, johon puolestaan vaikuttaa se, mihin asiakkaan huomio ja voimavarat ovat parhaillaan kiinnittyneet. Mikäli kotimaasta lähtöön, matkaan tai uuteen maahan saapumiseen liittyy traumaattisia kokemuksia, kotoutujan mielenterveys ei välttämättä ole kestävällä pohjalla kokopäiväopiskeluun. Toinen haastateltavien toistuvasti kuvaama motivaatiota syövä tekijä oli perheenjäsenten tilanne, sillä usein asiakkaiden kaikki aika ja energia kuluvat kotimaahan jääneistä perheenjäsenistä huolehtimiseen (ks. myös Turtiainen 2009, 236).

Haastateltavien puheessa rakentuva koulutuksen kategoria muistuttaa eri suuntiin laajenevaa himmeliä: sen osia ovat esimerkiksi luku- ja kirjoitustaidottomuus, sukupuoli ja koulunkäynnin mahdollisuudet, pätevyyydet ja niiden hyödyntäminen Suomessa, kotimaan konfliktitilanne ja siitä seuraavat oppimisvaikeudet. Vanhempien koulutus on tutkitusti merkittävä tekijä lapsen oppimiseen, sillä kotoa saatava koulunkäynnin tuki asetavat myös kantaväestön lapsia eriarvoiseen asemaan. Koska eroja tuottavat kategoriat

³² Tilasto vuodelta 2015 Suomen YK-liiton ylläpitämästä Globalis-tietokannasta: <URL:<http://www.globalis.fi/Maat/Somalia>> (Viitattu: 29.11.2018)

ovat toisiaan risteäviä, päällekkäisiä ja yhtäaikaista, sivuan analyysissäni koulutusta esimerkiksi iän ja sukupuolen kohdalla. Koulutus näyttäytyy pakollisena välivaiheena, johon liittyy monia päällekkäisiä ja samalla toistensa kanssa lähes vastakohtaisia haasteita. Lisäksi se on mahdollisuus niille, jotka kotimaassa eivät ole päässeet kouluttautumaan konfliktitilanteen, rahan tai esimerkiksi sukupuolensa – tai kaikkien yhteisvaikutuksen vuoksi. Siihen kytkeytyy aineistossani myös kysymyksiä elämän mielekkyydestä: kuinka kauan on odotettava normaalielämän alkamista ja mahdollisuuksia omien toiveiden tavoitteluun?

Haastateltavani käsittelivät puheessaan kaikkia tässä luvussa tarkastelemiani eroja enemmän tai vähemmän suhteessa työelämään. Koska suomalaisen kotouttamisjärjestelmän on kuvattu tähtäävän *työkansalaisuuteen*³³, maahanmuuttajien kansalaisuutta rakennetaan palveluissa kouluttautumiseen ja työelämäpoluille ohjaamisena (Turtiainen ja muut 2018, 350). Haastateltavani suhtautuivat työkansalaisuuden ihanteeseen kriittisesti sisällyttäen kotoutumisprosessiin työllisyyttä laajempia päämääriä, eropuhe vaikutti silti välttämättä peilautuvan siihen. Tavoitetta on tutkimuksessa kritisoitu muun muassa siitä, ettei järjestelmä välttämättä tunnista maahanmuuttajien todellisia toimintamahdollisuuksia ja tarpeita (mts. 351). Samalla se rajaa toivotun kansalaisuuden ulkopuolelle esimerkiksi kotiäidit ja iäkkäät (Nordberg 2015, 72–73). Näihin haasteisiin haastateltavat esittivät KOTO-toiminnan ja yhteisötyön tarttuvan.

5.2 Kulttuurin ja uskonnon tulkinnat

Muiden erokategorioiden tavoin kulttuuri ja uskonto eivät tutkielmassani ole selvärajaisia, muista erillisiä osa-alueita. Ymmärrän kulttuurin antropologi Clifford Geertzin mukaan jaettuna merkitysten verkostona, jolle ihmiset perustavat toimintansa. (Geertz 1973, 5). Vaikka Geertzin esitys on vain yksi mahdollinen tapa määritellä kulttuuri, se on tässä yhteydessä käyttökelpoinen, sillä Geertz ei aseta kulttuurille ennalta määrättyjä ehtoja. Haastateltavieni oli paikoin vaikeaa määritellä kulttuuria, sen näkyvyyttä ja huomioimista asiakastyössä: he pohtivat, mikä on kulttuurin näkymistä, meneekö se uskonnon kanssa limittäin ja onko ihminen kulttuurinsa edustaja. Lisäksi kulttuuri näyttäytyi haastattelupuheessa kytkeytyvän myös viranomaiskäytäntöihin, joihin maahanmuuttajan on opeteltava.

³³ Turtiainen ja muut (2018) viittaavat työkansalaisuudella kansalaisiin, joiden toimeentulo on peräisin ansiotyöstä, ei tulonsiirroista.

Uskonnon- ja kulttuurien tutkijalle kysymys uskonnon/kulttuurin merkityksestä on ristiinainen. Yhtäältä olen sitoutunut näkökulmaan, ettei kumpikaan ole selvästi erotettavissa muista yhteiskunnan osa-alueista kuten taloudesta ja politiikasta. Samalla on kuitenkin vältettävä yleistykset, joissa kulttuuri esitetään staattisena monoliittina, joka yksiselitteisesti määrittää erityisesti ”muualta” tulevien käyttäytymistä, vuorovaikutusta ja asemaa. En halua käyttää kulttuuria ”erojen kaatoluokkana”, joka saa kelvata silloin, kun eroavaisuuksia ei osata selittää muullakaan tavalla (Huttunen 2012, 135). Lisäksi myös suomalainen kotouttamisjärjestelmä ja sen toimijat ovat kulttuurinsa kantajia. Sisältöpäin tarkasteltuna julkiset palvelut näyttäytyvät neutraaleina ja sitoutumattomina. Niiden perustavien arvojen ja periaatteiden kulttuurinen rakentuneisuus tulee selväksi vasta silloin, kun toimintalogiikka ei avaudukaan yksiselitteisesti erilaisessa ympäristössä kasvaneelle ihmiselle. Esimerkiksi kriteerit hyvälle palvelulle eivät välttämättä ole samanlaiset valtaväestön ja hyvinvointivaltiossa ”toisiksi” määrittyvien ihmisten näkökulmasta (Keskinen 2012, 311).

Kotouttamisen rakenteen kulttuurisuus näkyi haastattelupuheessa muun muassa siten, että asiakkaiden luottamus työntekijöihin oli paikoin rakennettava alusta, sillä lähtömaassa pakolaisuuteen ovat saattaneet ajaa juuri sortavat viranomaiset. Hammar-Suutari (2009, 66) kirjoittaa, että tuttuuden ja vierauden kokemukset vaikuttavat luottamuksen syntymiseen asiakastyössä: mikäli asiakas ei tunnista palvelujärjestelmässä tuttuja piirteitä, vaan se nähdään vieraana ja erilaisena, saattaa seurauksena syntyä epäluuloisuutta ja haluttomuutta asiointiin. Tekemäni havainnot suomalaisesta asiointikulttuurista alueena, jossa erilaiset tavat ymmärtää yksityistä ja julkista kohtaavat, asettaa kyseenalaiseksi viranomaistoiminnan neutraaliuden ja kulttuurittomuuden: haastavani kertoivat joutuvansa joskus avaamaan sosiaalityön tavoitteita, jotka eivät välttämättä ole yksiselitteisiä mahanmuuttaja-asiakkaille.

Uskonnon paikantaminen tutkimusaineistosta ei ole yksinkertaista, sillä kulttuurikäyttämisen kokonaisuudessa sitä ei voida tarkastella irrallaan taloudesta ja elinkeinoista, politiikasta, vallasta, terveydestä tai ruumiillisuudesta (Anttonen & Taira 2004, 23). Uskonnon sijoittaminen intersektionaalisten erokategorioiden joukkoon sisältää tämän ajatuksen, sillä erot nähdään päällekkäisinä ja toisiaan rakentavina. Koska uskonto ja kulttuuri

ovat suhteellisia yhteiskunnan eri osa-alueisiin ja muihin intersektionaalisesti analysoitaviin erokategorioihin nähden, on tämä yhteisrakentuneisuus, päällekkäisyys ja erottamattomuus itsessään syy niiden huomioimiseen.

Haastateltavien tapa sijoittaa uskonto yksityisyyteen ilmentää suomalaista uskontokäsitystä, mutta sitä voi myös tulkita sekularisaation näkökulmasta. Laajasti määriteltynä sekularisaatio tarkoittaa uskonnon merkityksen vähenemistä modernisaatiokehityksen tuloksena (esim. Moberg ja muut 2012, 1). Yksityisen ja julkisen välisen rajanvedon näkökulma puolestaan viittaa siihen, että julkiset tilat sekä niiden toimintalogiikka on tyhjenetty uskonnon vaikutuksesta (Taylor 2009, 2). Tutkijat ovat kuitenkin laajasti kyseenalaistaneet sekularisaatiokehityksen, ja nykyisin puhutaan ennemmin postsekulaarista yhteiskunnasta, jonka jännitteet liittyvät juuri sekulaarin, postsekulaarin ja uskonnon rinnakkaiseloon (ks. esim. Eriksson 2018).

Kotouttamisen institutionaalisissa konteksteissa kuten ulkomaalaistoimistossa uskonnon ei tulisi periaatteessa olla näkyvissä. Haastatteluissa uskonto rajautuu yksityisasiaksi, mutta samalla siitä puhutaan monien asiakkaiden elämässä merkittävänä elementtinä, joka näkyy joskus tervehdyksissä, joskus tapaamisaikojen sopimisessa. Monikulttuurisissa yhteiskunnissa uskonnon rajaaminen yksityisyyden piiriin voi kuitenkin olla lyhytnäköistä, sillä myös näennäisen sekulaareissa ympäristöissä on kasvava määrä ihmisiä, jotka eivät tee eroa uskonnon ja ”maallisen” välille. Siksi myös uskonnottomiksi määritellyt toimijat päätyvät vuorovaikutukseen uskonnon ja sen erilaisten seurausten kanssa (Appelroos 2005, 70).

Intersektionaalisessa tutkimuksessa on keskeistä huomioida analyttisten kategorioiden erityiset kontekstit, eli esimerkiksi etnisyyttä ei voi tulkita samoin kuin seksuaalisuutta (Ilmonen 2011, 13). Jokaisella erolla on oma ontologinen perustansa ja toimintalogiikkansa, ja sama koskee myös uskontoa ja kulttuuria. Niiden kohdalla haaste on kuitenkin erityisen suuri, sillä haastateltavat eivät aina erottaneet niitä toisistaan, ja saman ongelman he arvelivat olevan myös asiakkaillaan. Kulttuuri nähtiin kenties lievempänä, tapoihin ja tottumuksiin viittaavana kategoriana. Uskonnolla ilmaistiin jotakin vakavampaa, henkilökohtaista vakaumusta, jonka seuraukset ulottuivat pidemmälle.³⁴

³⁴ Jakoa kuvaa haastattelujen koulumaailmaan sijoittuvat esimerkit: ruokailuun liittyviä uskonnollisia sääntöjä pidettiin mahdollisena noudattaa, mutta tyttöjen osallistuminen liikuntatunneille nähtiin kulttuurisena kysymyksenä ja perusteltiin suomalaisen yhteiskunnan toimintatapana, josta ei voi joustaa.

Suomalainen yhteiskunta on yhdistelmä sekulaarista ja tapakristillisestä. Kristinusko tuli muutamassa haastattelussa puheeksi ikään kuin ohimennen, esimerkiksi mainintana jonkin perheen kirkossa käynnistä vapaa-ajalla. Pääsääntöisesti uskonnosta puhuttaessa esillä oli kuitenkin islam. Eri uskontojen merkitys erokategorioina riippuu niiden asemasta kussakin yhteiskunnassa, ja islamofobia eli muslimeihin kohdistuva vihamielisyys on yksi esimerkki siitä, että eri uskontojen seuraukset poikkeavat toisistaan maahanmuuton kontekstissa. Paikallisesti muslimeihin saattavat vaikuttaa esimerkiksi valtaväestön asenteet, joiden mukaan ”hyvän” muslimin on oltava valmis omaksumaan länsimainen identiteetti, mitä se ikinä tarkoittaakaan (ks. esim. Bakali 2016, 28–29). Valtaväestön rasismilla on suuri vaikutus maahanmuuttajien kokemuksiin, vaikka haastatteluissa aihe ei ollutkaan juuri esillä uskonnon yhteydessä tai muutenkaan. Tarkastelen seuraavassa luvussa rasismien puuttumista yhtenä aineistoni sokeana pisteenä.

Uskonnon tulkitseminen suhteessa muihin eroihin, identiteettikategorioihin ja valtahierarkioihin vaatii sen määrittelyn, mistä uskonnon ulottuvuudesta milloinkin puhutaan. Jotta uskonnon merkitys ei yksipuolistuisi, on mahdollista erottaa esimerkiksi institutionaalinen, kulttuurinen, eettinen, opillinen ja spirituaalinen ulottuvuus. Lisäksi tutkimus, jonka keskiössä on eletty tai arjen uskonnollisuus, kiinnittää huomiota siihen, miten tavalliset ihmiset elävät ja tulkitsevat uskonnollisuuttaan jokapäiväisessä elämässään. (Vuola 2017, 11.) Aineistossani uskonnon kategoria sijoittuu juuri arjen uskonnollisuuden piiriin. Esimerkiksi kertomus, jossa muslimiasiakas oli kyseenlaistanut uskonnon ja talouden erillisyyden, kuvaa uskonnon tulkintoja arjessa: vaatimus lainan tai kotivakuutuksen ottamisesta saattaa tuntua paheksuttavalta teolta, joka asettaa nämä näennäisen erilliset elämänalueet päällekkäin toistensa kanssa; uskonto ei automaattisesti rajaudukaan pelkästään henkilökohtaiseksi vakaumukseksi, eikä sitä välttämättä voida irrottaa muista kotouttamisen keskeisistä osa-alueista.

Aiemmassa tutkimuksessa uskonto ja kulttuuri kuvataan ilmiöinä, joiden merkitykselle maahanmuuttajien elämässä on tapana antaa jopa kohtuuttoman suuri painoarvo, erityisesti selitettäessä naisten ja tyttöjen asemaa (esim. Keskinen 2012, Honkasalo 2011). Haastateltavani vaikuttivat tiedostavan selitysmallien ongelmallisuuden, sillä vaikka monet nostivat esiin kysymyksiä esimerkiksi vaimon pankkitilin hankkimisesta, olivat ne heille itselleen avoimia ja vastaamattomia. Kulttuuria ei kuitenkaan voinut erottaa muista

kategorioista, vaan se vaikutti muiden kotouttamisen kannalta keskeisten erojen rakentamiseen. Kulttuurin merkitys huomioitiin, mutta haastateltavani puhuivat asiakkaitaan ennemmin yksilöinä kuin tietyn kulttuurin edustajina (ks. myös Hammar-Suutari 2009, 84). Kiinnostavaa oli myös se, että vaikka kulttuuria pidettiin selitysvoimaisena esimerkiksi kotimaan olosuhteisiin, haastateltavat kertoivat stereotyyppien vastaisia esimerkkejä tilanteesta Suomessa. Koska haastateltavat vaikuttivat välttävän asiakkaidensa uskonnollistamista ja kulttuuristamista, tutkimusten kritiikki näyttäisi muodostuneen osaksi työntekijöiden ammattiosaamista.

Haastateltavat näkivät yleensä uskonnon ja kulttuurin asiakkaidensa elämässä voimavaroina, joihin liitettiin yhteisöllinen ulottuvuus. Monet pitivät luonnollisena, että uudessa ympäristössä ihminen hakeutuu esimerkiksi kieliyhteisönsä pariin. Yhteisö nähtiin myös potentiaalisena tukiverkostona käytännön asioiden hoitamisessa, ja sen merkitys oli erityisen suuri haavoittuvimpien ryhmien, eritoten vanhusten, pärjäämisessä. Haastateltavat kuitenkin kertoivat, että vaikka ystävien olemassaoloa olisikin korostettu, asiakkaiden kesken oli paljon vaihtelua siinä, voivatko he todella kääntyä yhteisönsä puoleen.

Yhteisöjen merkitys on sisällytetty ulkomaalaistoimiston työn periaatteisiin. Yhteisösosiaalisuudessa keskeistä on luottamus yhteisöjen mahdollisuuksiin tuottaa jäsenilleen hyvää elämää. Viranomais- ja yhteisötoimijoiden kumppanuuteen perustuvassa yhteistyössä toimijoiden nähdään olevan vuorovaikutussuhteessa, joka perustuu erojen kunnioittamisen ja transkulttuurisuuden arvoille. (Juhila 2006, 128–129.) Kotoutumisen määrittelyssä hyödyntämäni liminaalin ja liminoidin käsitteiden kautta voi ymmärtää myös viranomaisyön ja yhteisöjen vuorovaikutussuhdetta, sillä Turnerin kuvaamien liminoidien ilmiöiden toimintalogiikkaan sisältyy ajatus, että myös marginaali vaikuttaa keskukseen. Näin kotouttamisen rakenteita tuodaan vuorovaikutukseen kotoutujien yhteisöllisten (kielellisten, kulttuuristen ja uskonnollisten) viiteryhmiä kanssa, eikä yhteisöjä nähdä erillisinä yhteiskunnan saarekkeina.

Haastatteluja tehdessäni en onnistunut löytämään haastattelupuheesta määritelmiä sille, *mitä* positiivisena nähty monikulttuurisuus työssä tarkoittaa. Monikulttuurisuuden käsitteen käytössä voidaan yleisesti erottaa kuvailevat, normatiiviset ja poliittiset tavat³⁵ (Vitikainen 2018 37–38). Haastateltavien puheen työn virallisista käytänteistä ja tavoitteista ilmentää poliittista ulottuvuutta, sillä ne ovat kotoutumislain mukaisia käytäntöjä, joiden tavoitteena on luoda edellytyksiä yhdenvertaisuuden ja väestöryhmien välisen vuorovaikutuksen toteutumiselle. Henkilökohtaisempi, omaa työtettä määrittävä puhe taas monikulttuurisuudesta sijoittuu jonnekin kuvailevan ja normatiivisen välille, sillä sen ymmärretään kuvaavan asiakkaiden moninaisia taustoja, ja samalla siihen sisältyy myönteinen, moninaisuutta arvostava asenne tai tietoisuus.

Tällaisena puheessa rakentuvaa kulttuuri- ja uskontotietoisuutta on mahdollista ymmärtää *hiljaisena tietona*. Useilla tieteenaloilla vaikuttanut tutkija Michael Polanyi erottaa hiljaisen tiedon (engl. *tacit knowledge*) niin sanotusta eksplisiittisestä, selvästi ilmaistavasta ja tätä kautta arvioitavasta tiedosta (myös fokusoitu tieto). Nämä kaksi tiedon ulottuvuutta täydentävät toisiaan, sillä hiljainen tieto auttaa käsittelemään ja kehittämään fokusoitua tietoa. Polanyin ajattelussa ihminen liikkuu jatkuvasti hiljaisen ja fokusoidun tiedon välissä sekoittaen samalla niitä. (Polanyi & Porsch 1975; ks. myös: Koivunen 1997, 77, 81–83.) Uskontotieteilijä Hannele Koivunen määrittelee hiljaisen tiedon sisältävän esimerkiksi kaiken ihmisellä olevan geneettisen, intuitiivisen ja kokemusperäisen tiedon, jota ei voi ilmaista verbaalisesti. Se on läsnä ihmisessä kokonaisvaltaisesti, myös tiedostamatta. (Mts. 78–79.)

Kulttuuri ja siitä erottamaton uskonto tulivat haastattelupuheessa esiin pääsääntöisesti muiden kategorioiden yhteydessä ja niitä rakentavina. Muiden erojen seuraukset – kuten koulutuksen, naisten ja eri-ikäisten kotouttamisen erityiskysymykset, jopa pakolaisuudesta seuraavat mielenterveyden ongelmat – voi ymmärtää asioina, joiden eteen haastateltavat voivat työssään tehdä jotain. Kulttuurin ja uskonnon erilaisine tapoineen ja käsityksineen taas tiedostettiin olevan olemassa, mutta pääsääntöisesti ne rajattiin yksityisasioiden, jotka voivat satunnaisesti esiintyä vastaanotolla. Siksi kulttuuri- ja uskontotun-

³⁵ Vitikaisen (2018) mukaan kuvaileva monikulttuurisuuden käyttö ei ota kantaa puolesta tai vastaan, vaan yksinkertaisesti ilmaisee yhteiskunnan kulttuurista moninaisuutta, kun taas normatiivisella käytöllä monikulttuurisuus arvotetaan yhteiskunnassa hyväksyttäväksi tilaksi. Poliittisesti käsitettä käytetään laajasti ymmärrettyinä viittaamaan siihen, millä tavoin kulttuuriseen moninaisuuteen tulisi yhteiskunnassa vastata.

temusta pidettiin työssä tärkeänä valmiutena. Puheeseen muodostuu kuva taustalla vaikuttavasta tietoisuudesta tai ymmärryksestä, että asiakas saattaa kantaa mukanaan erilaisuutta, jolla on merkitystä hänen valinnoissaan ja toiminnassaan. Työntekijöiden puheessa kulttuurin hiljaisena tietona voi nähdä koostuvan muun muassa kokemuksellisesta, erikseen opitusta ja eksplisiittisesti ilmaistavasta kulttuuri- ja ammattiosaamisesta sekä tilanteisesta vuorovaikutuksesta syntyneestä tiedosta.

5.3 Tutkijan vaikeat erot: mikä jää piiloon, miten välttää stereotypiat?

Lähtökohtanani tutkimuksen tekemiseen on alusta lähtien ollut feministisessä tutkimuksessa artikuloitu vaatimus erojen huomioimisesta: miten sukupuoli, luokka, ihonväri, seksuaalinen suuntaus tai kulttuuri vaikuttavat sosiaalisen elämän eri konteksteissa ja millä tavalla ne suhteutuvat toisiinsa? Intersektionaalisuutta hyödyntävien tutkijoiden on perusteltava jokaisen tutkimuksen kohdalla erikseen, mitkä erot milloinkin huomioidaan. Oman tutkimusaineistoni perusteella tarkasteltaviksi valikoin sukupuolen, iän, koulutuksen, pakolaisuuden ja kulttuurin/uskonnon. Nämä kaikki risteävät maahanmuuttajuuden kanssa. Intersektionaalisuuden käyttöni voidaan siis määritellä McCallin (2005) jaottelun mukaan intrakategoriseksi analyysiksi, joka käsittää pakolaistaustaisten maahanmuuttajien ryhmän sisäisen moninaisuuden avaamisen.

Olen käsitellyt eroja toisistaan erillään, vaikka niiden suhde on monimutkaisempi. Yllä oleva listaus on yksinkertaistus, joka jättää piiloon sen, ettei sosiaalisilla kategorioilla ole toisistaan erillisiä merkityksiä, sillä ne rakentuvat yhteisvaikutuksessa kussakin yhteiskunnassa ja ajassa (Yuval-Davis 2011, 7). Tämän ymmärtäminen vaatii McCallin termin antikategorisen lähestymistavan kriittistä suhtautumista: koska sosiaalinen elämä pursuaa moninaisia ja vaihtuvia subjektien ja rakenteiden määritelmiä, ei erojen kompleksisuutta voi tiivistää yksittäisiksi ennalta määritetyiksi kategorioiksi. Antikategorisuus esittää kielen rakentavan kategorista todellisuutta – kategoriat eivät siis ole olemassa itsenäisinä ja kielenkäytöstä irrallaan. (McCall 2005, 1773; 1777.) Kuitenkin juuri kielenkäytön rajoitukset vaativat, että eroja tarkastellaan yksi kerrallaan (Carbado 2013, 816).

Erokategorioiden erillinen tarkastelu johtaa kysymään, mitä valittujen erojen välissä on, ja mikä jää huomiotta. Intersektionaalisuutta käsittelevissä teksteissä sukupuolen lisäksi ensimmäisinä mainitut seksuaalinen suuntaus ja rotu loistavat aineistossani poissaolollaan. Se, että jotain erokategorioita tai niiden seurauksia ei mainittu haastatteluissa, ei

tarkoita niiden merkityksettömyyttä tutkittavan ilmiön kannalta. Koska tutkijan on suhtauduttava kriittisesti teorian, aineistonhankinnan ja tulkinnan suhteeseen, on oltava valmis myös tulkitsemaan sitä, mitä jää aineiston ulkopuolelle. (Erel ja muut 2008, 287.) Kaiken kattava erojen läpikäynti olisi yhdelle tutkimukselle mahdoton vaatimus, mutta pidän silti tärkeänä reflektoida aineistoni ja analyysini sokeita pisteitä.

Haastatteluissa emme keskustelleet sukupuoli- tai seksuaalivähemmistöistä, vaikka mediassa on ollut esillä tarinoita, joita värittävät syrjintä, ahdistelu ja väkivalta juuri näillä perusteilla joko kotimaassa tai turvapaikkaprosessin aikana.³⁶ Haastattelupuheessa voi nähdä hetero-oletuksen, joka palautuu oletettavasti haastateltavieni perhekeskeiseen työkentelyyn, jossa eniten näkyvät parisuhteet ovat heterosuhteita. Seksuaalinen suuntaus saattaa myös vertautua uskontoon yksityisasiana, jolla ei ole merkitystä käytännön kotouttamistyössä. Haastateltavieni huomio asiakkaan oikeudesta olla avaamatta menneisyyttään ja muuta yksityiselämäänsä jokaisen viranomaisen kanssa voi myös selittää näkymättömyyttä. Oletukseni eivät kuitenkaan tee seksuaalisesta suuntautumisesta merkityksetöntä kategorialla kotoutumisprosessin kannalta. Kuten mediaesimerkit osoittavat, LGBTI-identiteetti voi olla pakolaisuuden syy. Se ei kuitenkaan välttämättä ole haastateltavieni positiosta katsottuna merkittävimpiä erokategorioita.

Rodun kategorian näkymättömyys on haastava kysymys, sillä maahanmuuttajien integraatiota ei valitettavasti voi tarkastella irrallaan rasismista. ”Rotu” on määre, jolla merkityksellistetään eroja eri kulttuurien ja kansojen, ”meidän ja muiden” välillä. Rasismi taas määrittyy seurauksiksi, joita rodun tunnistaminen ja tuottaminen saavat arjen kohtaamisissa. (Rastas 2005, 86–87.) Etsimällä aineistoistani hakutoiminnolla ”rasismi” saa yhteensä kolme tulosta: yksittäinen haastateltava pohtii kotimaan rasismi- ja syrjintäkokemusten vaikutusta, Suomen ilmapiiriä ja ilmaisee tukensa vakavien tapausten ilmoittamisesta poliisille. Suomalaisen yhteiskunnan rasismi haastateltavieni paikalta nähtynä olisi ollut erittäin olennainen teema, jota perustele esimerkiksi Euroopan perusoikeusviraston raportin tulokset koetun rasismin suuresta määrästä: kokemukset vastaanottavassa maassa vaikuttavat merkittävästi kotoutumiseen, usein jopa lähtömaan kokemuksia voi-

³⁶ Ks. esim. Ylen uutisoinnista: seksuaalivähemmistöihin kuuluvien turvapaikanhakijoiden kokemasta ahdistelusta: <URL: <https://yle.fi/uutiset/3-9290820>> (Viitattu 29.11.2018) tai homoseksuaalisuuden vuoksi pakenemiseen liittyvästä todistustaakasta turvapaikkaprosessissa: <URL:<https://yle.fi/uutiset/3-9447448>> (Viitattu 29.11.2018)

makkaammin. Rasismilla haastattelupuheessa tarkoitan juuri asiakkaiden kokeman rasismien heijastumista työskentelyyn. Kysymysrunkooni sisältyi teema asiakkaiden kohtaamisista kantaväestön kanssa, mutta ehkä johdattelua välttääkseni jätin kysymättä suoraan rasismista. Haastateltavat pitivät kohtaamisia vähäisinä, mutta kukaan ei tuonut rasismia esiin.

Rasismista puhumisen vaikeutta voi lisätä haastateltavieni asema organisaatiossa, joka ensimmäisten joukossa toteuttaa kotolain tavoitetta yhdenvertaisuuden edistämisestä. Rasismien ja sen vaikutusten käsittely voi olla vaikeaa instituutioiden piirissä toimiville, sillä puhe saatettaisiin ulkopuolelta tulkita myös rasismien hyväksymisenä (Rastas 2005, 88). Ulkomaalaistoimisto työntekijöineen tarjoaa asiakkailleen rasismista vapaan tilan, vaikka muussa yhteiskunnassa tilanne olisikin toisenlainen. Erään haastateltavan sanoin yhteiskuntaan kuulumisen kokemus ei valitettavasti ole hänen käsissään, vaan ”riippuu kaikista muista ihmisistä, ketä tuol kohtaa” (TKU/A/18/11). Työntekijän roolin ajoittuminen kotoutumisprosessin vaiheeseen vaikutti myös siihen, mitkä erokategoriat milloinkin olivat esillä: aivan alkuvaiheen kartoituksessa korostuvat eri elämän osa-alueet kuin kenties myöhemmin kolmevuotisen asiakkuuden aikana.

Se, millä tavoilla eroista puhutaan, millaisia merkityksiä niillä nähdään olevan sekä mitkä erot kenties jäävät tarkastelun ulkopuolelle, on sidoksissa kunkin yksilön sosiaaliseen sijaintiin risteävien valtasuhteiden verkostoissa (Collins 2015, 14). Näin myös kotouttajien näkemys merkittävistä eroista ja niiden vaikutuksista kotoutumisprosesseihin heijastelee heidän rooliaan: seksuaalisuus ei välttämättä näy tutkimuksessani, koska se määrittyy yksityiselämän osa-alueeksi, joka ei ole merkittävä osa vuorovaikutusta sosiaalipalvelujen viranomaiskohtaamisissa. Toisaalta taas rasismi ja syrjintä määrittyvät tekijöiksi, joista viranomaiset omalla toiminnallaan sanoutuvat irti. Toiminta sisältää myös vastuun tuotetusta viranomaispuheesta, jossa pyritään välttämään stereotyyppiset ja yksinkertaistavat puhutavat.

Herkimmäksi yksittäiseksi eron kategoriaksi koko tutkimusprosessin kannalta muodostui pakolaisuus, ja se näyttäytyi tutkimusprosessin eri vaiheissa sanallistamisia pakenevana erona. Pakolaisuuden kanssa työskentely nähdään kirjallisuudessa (tutkimus ja työoppaat) aihealueena, joka vaatii tunnistamista ja erityisosaamista (ks. esim. Talvinen & Ny-

lund 2008). Pakolaisuuden kokemus, traumat ja huoli taakse jääneistä muodostavat teeman, jossa yhdistyy halu sekä tulla kuulluksi kivussa että toisaalta kohdatuksi muunakin kuin pakolaisena (Huttunen 2002, 102–103; Pentikäinen 2005, 155). Haastateltavieni puhe sai kysymään ennen kaikkea, mitä asiakkaan aikaisemmista kokemuksista lopulta olisi hyvä tietää. Identiteettien rakentaminen arjen kohtaamisissa toistuvasti tietynlaisiksi voi luoda elämänsä jatkuvuutta, jonka vaikutukset ovat negatiivisia (Suoninen 2012, 122). Pakolaisen kategorian liukkauteen vaikuttaa esimerkiksi haastateltavieni puhetapa, jossa menneisyys kieltäytyään näkemästä ihmisen määrittäjänä. Tulkitsen sitä keinoksi välttää liminaalisuuden voimistamista ja samalla edistää eteenpäin liikkumisen ajatusta.

Pakolaisten ja turvapaikanhakijoiden kokemuksiin keskittyneen tutkimuksen mukaan maahanmuuttajien kiinnittymistä yhteiskunnan jäsenyyteen saattaa häiritä se, että heidät nähdään aina vain pakolaisina. Tunne pakolaisuuden jatkumisesta ”perille” pääsyn jälkeen voi aiheuttaa pettymystä, alemmuudentunnetta ja koti-ikävä (Pentikäinen 2005, 155–156.) Kaukon (2015) tutkimat tytöt kieltäytyivät tulemasta nähdäksikin ainoastaan turvapaikanhakijoina ja uhreina. Pakolaisuustutkimuksen teoriatausta ei siis yksinään ollut riittävä, vaan Kaukon oli huomioitava myös sukupuolen ja iän kategoriat. (Mts. 104.) Haastateltavieni puhe yksilönä ja/tai ihmisenä kohtaamisesta voi nähdä vastavuoroisena reaktiona tutkimuksessakin esiintyneisiin pakolaistaustaisten maahanmuuttajien kokemuksiin. Menneisyys esitettiin yksityisasiaksi, josta asiakkaan ei tarvitse puhua, mikäli ei tahdo.

Pakolaisuuden tai muun välitilan jatkumista oleskeluluvan saamisen jälkeen voi tarkastella myös esimerkiksi kielitaidon puutteiden aiheuttaman hallitsemattomuuden tunteen näkökulmasta: hoidettavaa on alkuvaiheessa paljon, voimavarat saattavat pitkän prosessin jäljiltä olla vähissä, eikä esimerkiksi kielitaidon rajoitusten vuoksi itsekään tiedä, mitä tarvitsee (Turtiainen 2009, 336). Tässä tilanteessa työntekijöiden tehtävä ”olla avuksi asiakkaan tarvitsemalla tavalla” on haastava. Kuulumisen, luottamuksen ja sosiaalisen pääoman muodostuminen on todettu vaikeaksi maahanmuuton instituutioiden yhteydessä (Hynes 2011, 156). Luottamuksen rakentumiseen liittyy sekä tutkimuskirjallisuudessa, haastateltavieni puheessa läsnä oleva kysymys asiakkaiden tarpeesta puhua. Tila keskustelulle haluttiin antaa, mutta puhumiseen liitettiin myös haasteita. Selkeimpänä ongel-

mana pidettiin aiemmin kuvaamaani menneisyyteen kiinni jäämistä, minkä kerrottiin vaikeuttavan asioinnin etenemistä, lisäävän katkeruutta tai tekevän kielen opiskelusta toisista. Osa esitti myös puhumisen tarpeen ja työtehtävien mukaisen asioiden hoitamisen välillä tasapainoilun vaikeana.

Traumojen käsittelyssä keskeinen ensiaskel on kärsimyksen jakaminen ja kommunikointi esimerkiksi terapiassa (Huttunen 2002, 103). Haastateltavani korostivat käsittelyn merkitystä, mutta se rajattiin oman osaamisalueen ulkopuolelle terveydenhuollon tehtäviin. Rankoista kokemuksista ja läsnäolevan hetken huolista saattaa kuitenkin seurata jaksamattomuutta myös muussa asioinnissa. Turtiaisen, Kokkosen ja Viitasalon (2018, 353) mukaan mielenterveys- ja sosiaalipalvelujen tehtävien erillisyys on usein ongelmallista, sillä mikäli asiakas alkaisikin kertoa vaikeuksistaan, mahdollisuudet jatkotyöskentelyyn ovat rajalliset. Lisäksi psyykkisen kuntoutuksen tarpeen kertominen ja arviointi voi olla asiakkaille vaikeaa, sillä tämän tulisi tietää, mitä suomalaisen palvelujärjestelmän termeillä tarkoitetaan sekä mihin kuntoutusta ylipäänsä annetaan (mts. 354). Ulkomaalais-toimiston tapauksessa palveluohjausta ja moniammatillista yhteistyötä voi kuitenkin helpottaa terveystalvelujen sijoittuminen saman toimiston alle.

Asiakkaiden kokemuksista keskusteltaessa haastateltavat toivat esiin myös keskinäisen ymmärryksen rajat: sekä kantasuomalainen että maahanmuuttajatyöntekijä pohtivat, voiko vain itse kokeneella olla riittävästi tarttumapintaa pakolaisuuden taustalla oleviin tarinoihin – vainoon, sotaan, kidutukseen. Eräs työntekijä kertoi pahoitelleensa asiakkaalle tämän kaivatessa ymmärrystä, ettei koskaan voi täysin ymmärtää. Sama näkemys oli pakolaistaustaisella haastateltavalla, joka puhui paitsi omasta myös asiakkaidensa puolesta korostaessaan vertaisuuden merkitystä kotouttamistyössä. Pakolaisuuden seurauksena työntekijät pyrkivät ohjaamaan ja tukemaan kotoutumista sen alkuvaiheessa. Kuulumisten kysyminen tässä hetkessä esitettiin yhtenä keinona ymmärtää asiakkaiden kokemusmaailmaa ja samalla luoda heidän kanssaan luottamuksellista ja turvallista vuorovaikutussuhdetta.

Pakolaisuuden taustalla ovat usein ihmisoikeusrikkomukset kotimaassa. Ihmisoikeuksien yleismaailmallisessa julistuksessa mainitut erot³⁷ saavat merkityksensä vain suhteessa

³⁷ Julistuksen toisessa artiklassa todetaan oikeuksien koskevan jokaista ihmistä ”ilman minkäänlaista rotuun, väriin, sukupuoleen, kieleen, uskontoon, poliittiseen tai muuhun mielipiteeseen, kansalliseen tai yhteiskunnalliseen alkuperään, omaisuuteen, syntyperään tai muuhun tekijään perustuvaa erotusta.”

toisiinsa, joten oikeuksien toteuttaminen vaatii pelkän luovuttamattomuuden periaatteen lisäksi yksityiskohtaisempaa ymmärrystä: ihmisoikeusrikkomukset kohdistuvat yleensä useisiin eri kategorioihin, joten syrjinnän ehkäisyssä niiden käsitteellistäminen on tärkeää. (Collins 2015, 16.) Ihmisoikeusnäkökulma on globaali perustelu erojen ja intersektionaalisuuden huomioimiseen maahanmuuttotutkimuksessa. Samalla vastaanottavan yhteiskunnan rakenteet tuottavat epätasa-arvoa sekä maahanmuuttajien ryhmän sisäisesti että suhteessa kantaväestöön.

Kotouttamispalvelut ovat materiaalisia ratkaisuja yhdenvertaisuuden ja hyvän elämän edellytysten edistämiseksi, ja siksi erot huomioiva lähestymistapa on tarpeen sekä tutkimuksessa että poliittisessa kehittämistyössä. Toteamus erilaisuudesta ei yksinään riitä, sillä siitä voi muodostua suuri ja muodoton kokonaisuus, jonka osatekijöiden (sukupuolen, koulutuksen, etnisyyden tai iän) seurauksia ei osata erikseen arvioida (Hammar-Suutari 2009, 226). Tutkimuksellisenä panoksenani on siis erojen kategorisointien tarkastelun kautta valottaa, millaisina yksittäisten erojen vaikutukset nähdään kotouttavan viranomaistyön kontekstissa. Kotouttamisen välitilassa työntekijät eivät näe yksittäisten erokategorioiden selittävän asiakkaidensa elämäntilanteita.

Olen luvussa 4.5 kuvannut strategioita, joiden avulla tulkitsin haastateltavien pitävän stereotypioita loitolla kuvatessaan työskentelyään maahanmuuttaja-asiakkaiden kanssa. Monet eivät esimerkiksi halunneet korostaa maahanmuuttajaryhmien välisiä eroja ja vetosivat siinä yhteiseen ja jaettuun ihmisyyteen. Tätä olen nimittänyt universalismiksi. Strategia, jolla haastateltavat toivat esiin asiakasryhmiensä sisäistä moninaisuutta, oli yksilöllisyyden korostaminen: kotoutuminen on yksilöllistä eikä ole selitettävissä yksittäisillä erokategorioilla. Puheessa korostettiin, ettei kohtaamisia määritä asiakasryhmiä koskevat yleistyksiset. Selvimmin tämä näkyy etnisyyden ja uskonnon kohdalla; aiemmin luvussa 4.4.1 lainaamani haastateltava asetti uskontokuntaan kuulumisen ja yksilöllisyyden jopa toisilleen vastakkaisiksi. Diskurssianalyysin käsittein puheessa siis faktuaalistettiin³⁸ käsitystä, joka korostaa jokaisen maahanmuuttajan yksilöllisyyttä ja toisaalta yhdenvertaisuutta kotouttamispalveluissa. Kategorioiden käyttö taas oli joustavaa sillä, että erojen merkityksiin suhtauduttiin kriittisesti ja tapauskohtaisesti määrittävästi.

³⁸ Faktuaalistaminen, eli faktojen tuottaminen puheeseen, on yksi tyypillinen viranomaispuheen muoto (ks. Jokinen ja muut 1993, 151).

Koska pohjoismainen hyvinvointivaltio rakentuu universalismin ja egalitarianismin periaatteiden varaan, saattaa erojen nostaminen esiin näyttäytyä niiden vastaisena, jopa haitallisena toimintana (Keskinen 2012, 312). Samanlainen kohtelu saattaa ammattilaiselle olla tasa-arvon toteuttamista, mutta erojen sivuuttamisella voi olla asiakkaiden elämäntilanteissa myös päinvastaisia seurauksia (Anis 2008, 88). Tutkimukseni teoriataustassa kotouttaminen on viranomaistoiminnan säätelämä liminaalisuutta, joten eroihin suhtautuminen sen piirissä on näkemykseni mukaan tasa-arvokysymys: mikäli erojen merkitystä yli- tai alikorostetaan, maahanmuuttajien liminaalisuus ja sitä kautta marginaalinen asema saattavat syventyä entisestään. Anis peräänkuuluttaakin sosiaalityöhön Stuart Hallin (2003, 268–269) poliittista kaksoisvaatimusta, joka käsittää sekä tosiasiallisen tasa-arvon puutteen että erojen sivuuttamisen seurausten huomioinnin.

Keskisen (2012) mukaan tasa-arvoinen kohtelu ja erojen tunnustamisen ei tarvitse sulkea toisiaan pois, vaan on mahdollista pyrkiä molemmat tunnustavaan toimintaan. Samaan sävyyn intersektionaalisuustutkijat ovat ehdottaneet *poikittaisuuden* (engl. *transversal*) politiikkaa, joka yhdistää universaalien, tasa-arvoisen kohtelun ja erojen huomioinnin dialogiseksi ja eettiseksi ymmärrykseksi (Werbner & Yuval-Davis 1999, 10). Haastattelupuheesta voi lukea poikittaisuutta, sillä tinkimättömyys yhdenvertaisuudesta ja muistuttaminen siitä, ettei eroja tule ottaa itsestäänselvyytenä, olivat haastatteluissa toistuvia teemoja. Uskonnon ja kulttuurin yhteydessä esittelemäni näkökulma hiljaisesta tiedosta on ulotettavissa kuvaamaan haastattelupuheen asennetta eroihin kokonaisuudessaan: asiakas kohdataan ihmisenä ja yksilönä, ei ennalta määrättyjen selkeiden erokategorioiden kautta. Kun on aidosti läsnä ihmisen yksilöllisessä tilanteessa keskustellen ja kuunnellen, taustalla vaikuttavien erojen seurauksissa voidaan olla tukena ammatillisesti määritetyin keinoin ja ihmisen tarpeiden vaatimalla tavalla.

6. Lopuksi

Aloitin pro gradu -tutkielmani työstämisen syksyllä 2016 suuren pakolaisvirran jälkiselvittelyjen aikaan. Halusin kulttuurien tutkijana ja uskontotieteilijänä keskittyä maahanmuuttotyötä tekevien näkökulmaan intersektionaalisista lähtökohdista: millä tavalla nämä ihmiset ymmärtävät työkenttäänsä moninaisuutta? Hakeuduin uskontotieteen oppiaineen kautta yhteistyöhön Turun kaupungin ulkomaalaistoimiston kanssa, ja saatuani tutkimusluvan kaupungilta tein haastattelut keväällä 2017. Seuraavana syksynä seurasi litterointivaihe, aineiston lähiluku ja keskeisimpien erojen paikantaminen. Haastatteluaineistosta

nousi myös kotoutumiseen liitetty ajatus siirtymisestä uuteen asemaan. Määrittelin kotouttamisen prosessiluonteen liminaalin käsitteen avulla. Varsinaisen tutkielman kirjoittamisen aloitin alkukevällä 2018.

Ensimmäinen, ennen kaikkea kuvaileva tutkimuskysymykseni kuului, mitkä erot näyttäytyvät työntekijöiden puheessa kotouttamisen yhteiskunnallisen rakenteen kannalta merkittävänä. Analysoitaviksi eroiksi valitsin sukupuolen, iän (eritoten nuoruus ja vanhuus), koulutuksen, pakolaisuuden ja kulttuurin/uskonnon. Toinen tutkimuskysymykseni oli, millä tavalla kategorisointeja asiakastyön näkökulmasta tehdään. Haastateltavien tapaan puhua eroista vaikutti heidän työtehtävänsä sekä ajallinen sijoittuminen kotoutumisprosessiin: kolmivuotisen asiakkuuden eri vaiheissa tietyt erot korostuivat toisia enemmän, asiakkaiden yksilöllisten tilanteiden mukaan. Kategorisointivat olivat kuitenkin yhteydessä erojen seurauksiin, jota kolmas tutkimuskysymykseni koski. Seuraukset sisältyivät osittain jo haastateltavien työn tavoitteisiin: kieliopetusta tarjotaan kotiaideille ja iäkkäille (sukupuoli ja ikä), asioinnin sujuvuuteen vaikuttaa esimerkiksi luku- ja kirjoitustaidon puute (koulutus), ja työskentely ylipäänsä on tavallisesti lähtökohtaisesti pakkomuuton seurauksissa tukemista (pakolaisuus). Kulttuuria/uskontoa ei voinut tarkastella irrallaan muista kategorioista, ja seurauksena oli ennen kaikkea niiden tiedostaminen kohtaamisissa.

Keskeinen tutkimustulokseni oli haastateltavien paikoittainen kieltäytyminen kategorisoinnista – siis eroista puhumisesta. Sen sijaan haastateltavat vetosivat Kesken (2012) kuvaamalla tavalla universaalin ihmisyyden ja toisaalta yksilöllisyyden periaatteisiin. Tutkimuksessa on arvosteltu kotouttamispolitiikkaa, jossa saman mallin odotetaan toimivaan kaikkiin. Turun kaupungin KOTO-toiminnan ja ulkomaalaistoimiston muissa palveluissa haastateltavani huomioivat kuitenkin muiden erojen ohella luku- ja kirjoitustaidottomuuden, iän ja sukupuolen risteymien seurauksia. Erot ovat konkreettisia, ja haastateltavat kertoivat yli yhden tutkielman tarpeen esimerkkejä niiden ilmenemisestä työssään. Samalla eroista puhumisessa oli kuitenkin jotain tabumaista: kategorisoinnin sijaan strategioina oli ennemmin puhe ihmisyyden samuudesta ja yksilöllisyydestä. Eri ryhmien välisten erojen, varsinkin uskonnon ja kulttuurin, korostaminen nähtiin jopa haitallisena.

Valitsemani teoreettinen viitekehys muodosti toimivan taustan analyysille. Liminaalisuuden käsite jäseni haastateltavieni tehtävää kotoutumisprosessissa: se on luoda järjestystä

monessa suhteessa sekavaan tilanteeseen, jossa on tarkoitus liikkua eteenpäin. Käsitetä hyödyntäneeseen pakolaistutkimukseen tutustuminen taas auttoi ymmärtämään, ettei maahanmuuttajien liminaalisuus synny pelkän maahantulon seurauksena, vaan myös yhteiskunnan rakenteet saattavat luoda ulkopuolisuutta. Yksi esimerkki tästä on se, että mikäli järjestelmä ei tunnista riittävästi maahanmuuttajien välisiä eroja ja yksilöllisiä tarpeita, saattaa se tahattomasti lisätä marginalisoitumista (ks. Turtiainen ja muut 2018). Samalla maahanmuuttajat kuitenkin kyseenalaistavat ja määrittelevät asemaansa ja vaikuttavat myös rakenteiden uudelleenmuotoiluun, mikä kuvaa liminaalien ja liminoidien ilmiöiden yhteisvaikuttavuutta. Se, millaiseksi maahanmuuttajien kokemus tässä vuorovaikutuksessa muodostuu, on merkittävä lisätutkimusaihe, kuten tulen myöhemmin esittämään.

Intersektionaalisuus oli tutkimukseni analyysiä voimakkaimmin ohjaava käsite ja hedelmällinen näkökulma kotouttavaan viranomaistyöhön, sillä pystyin paikantamaan haastatteluissa asiakkaisiin liitettyjä haavoittuvuuksia ja voimavaroja. Teorian käyttö herätti minussa kuitenkin samoja kysymyksiä kuin muun feministisen tutkimuksen piirissä sen laajetessa uusille tutkimusalueille. Keskityn ulkopuolisen näkökulmaan tarkastellessani, miten kotouttamistyöntekijät jäsentävät asiakkaidensa välisiä eroja. Intersektionaalisuuden tausta on kuitenkin ankkuroitunut kokemukseen. Miten kokemusta voi hahmottaa ulkoapäin? Intersektionaalisuus on mahdollistanut moninaisesti alistettujen ryhmien kokemuksen kuulumisen kulttuurista ja yhteiskunnasta käydyissä keskusteluissa (Ilmonen 2011, 14). Uuteen ympäristöön matkustaminen kuitenkin karsii teorian vaikutusvaltaisuudesta välttämättä jotakin pois (Said 1983, 226–227). Työntekijöiden kategorisointeja analysoidessani pohdin, typistyykö intersektionaalisuus näin käytettynä irrallisiksi muis-tilapuuksi, joita kiinnitän teoreettisiin kotoutujiin vain moninaisuutta osoittaakseni. Sulkeeko käyttöni ulos jopa kaikkein oleellisimman?

Intersektionaalisuuden viitekehys mahdollisti kotouttamistyön kannalta keskeisten erojen tarkastelun toisiinsa nähden suhteellisina. Pystyin vastaamaan aiemmassa tutkimuksessa artikuloituun tarpeeseen tarkastella maahanmuuttajiin liitetyn ”erilaisuuden” muotoja ja seurauksia. Tutkimukseni suurimmat puutteet liitän haastatteluissa liian vähän huomioituihin erokategorioihin. Kulttuurien tutkimuksen osaamisestani huolimatta kulttuuri/uskonto muodostui käsitepariksi, jonka merkityksiä en onnistunut riittävästi purkamaan.

Tämä olisi vaatinut täsmällisempiä kysymyksiä ja tarkennusten pyytämistä haastateltavien yleistasoisiin vastauksiin. Jatkotutkimuksen kannalta on keskeinen kysymys, mikä rooli kotouttajilla on kotolaissa määritellyn kulttuurin ylläpitämisen tukemisessa. Yhteisötyötä lukuun ottamatta haastateltavat vaikuttivat jättäytyvän sivuun asiakkaidensa kulttuurista. Lisäksi pidän rodun kategorian puuttumista ongelmallisena, sillä maahanmuuttajien kokema rasismi on tutkitusti merkittävä kotoutumista haittaava tekijä. Haastateltavien näkökulma rasismiin on teema, josta arkaluontoisuudestaan huolimatta olisi ollut tärkeää kysyä suoraan. Rasismi on esimerkki siitä, minkä ulkopuolisen näkökulma intersektionaalisuuteen saattaa rajata ulos. Toivon, että tämä itsekritiikki kytkee työtäni myös moniperustaisen syrjinnän teoretisoinnin perinteeseen.

Sosiologi Sara Salem kritisoi (2016) uusliberalistista tapaa puhua ”moninaisuudesta” valtasuhteiden sijaan.³⁹ Salemin kritiikin merkitys tutkimukselleni on, ettei erojen toteaminen yksin riitä, sillä niillä on materiaalisia seurauksia ihmisten elämässä. Haastateltavani tukevat asiakkaitaan näiden seurausten värittämissä elämäntilanteissa. Myös pinnallisen moninaisuuspuheen kritiikki on tärkeää, jottei valtahierarkioita ja niiden seurauksia sivuutettaisi. Tutkimuksessa yksilötaso ei riitä, vaan tarkastelu on vietävä myös eroja luoviin rakenteisiin. Uusliberalistista työkansalaisuutta korostavaa kotouttamisjärjestelmää on voitava kritisoida Salemin osoittamalla tavalla: siirtymävaiheessaan kotoutujat tarvitsevat yksilölliset erot huomioivaa tukea myös muuhun, kuten osallisuuden ja luottamuksen synnyttämiseen.

Oman työni, aiemman tutkimuksen sekä viimeaikaisten selvitysten perusteella kotouttamisen tutkimusta on jatkettava edelleen uusista näkökulmista. Kotolaissa kotouttaminen määritellään kunnan, työ- ja elinkeinotoimiston, poliisin sekä yhteisöjen, yhdistysten ja järjestöjen yhteistyöksi. Mukana ovat myös sosiaali- ja terveydenhuollon viranomaiset. Millaista eri tahojen yhteistyö ja vuorovaikutus on, ja miten työskentelyalueet määrittävät suhteessa toisiinsa? Entä millainen on maahanmuuttajien suhde eri toimijoihin? Huomiota olisi syytä kiinnittää myös kokemusasiantuntijuuden ja vertaisuustoimijoiden merkitykseen kotouttamistyössä.

³⁹ Erojen seurausten huomioimiseksi Salem ehdottaa marxilaisen feminismiä ja pääoma- ja tuotantotekijöihin sekä kapitalismin, sukupuolen, rodun ja muiden sosiaalisten kategorioiden dialektiikan tarkastelua, sillä feministinen tutkimus ei hänen mukaansa kiinnitä tarpeeksi huomiota materiaaliin tekijöihin. (Ks. Salem 2016.)

Toimiva menetelmä tämän laajan kentän tarkasteluun voi jatkossa löytyä monipaikkaisesta etnografiasta, sillä sosiaalialan työntekijöiden haastattelujen kautta päädyin erityisesti pakolaisuuden kategorian kohdalla pohtimaan eri viranomaistahojen vuorovaikutusta. Koska intersektionaalisuuden piirissä tarkastellut erot saavat toimijoiden asemasta riippuen erilaisia merkityksiä, on tutkittava, millaisia ne tarkalleen ottaen ovat eri paikoilta nähtynä. Oman työni panos muodostui ylöspäin tutkimisen periaatteesta ja kunnallisen ulkomaalaistoimiston kotouttajien näkökulmasta. Monipaikkainen etnografia voi kuitenkin palauttaa kotoutumisen tarkastelun intersektionaalisuuden alkulähteille keskittymällä moninaisesti alistettujen subjektien sekä vertaisuuden ja kokemusasiantuntijuuden positioissa muodostuneisiin merkityksiin.

Tutkielmaani läpileikkaavana eettisenä haasteena on ollut puhua eroista voimistamatta niitä entisestään. Pyrin lopuksi vastaamaan tähän haasteeseen, joka on myös osa intersektionaaliseen feminismiin kohdistettua kritiikkiä. Ensinnäkään intersektionaalisuus ei koske vain marginalisoituja subjekteja, vaan meistä jokaista. Sen muotoilujen ei tarkoitus ole syventää ihmisten välisiä kuiluja, vaikka huolimattomasti käytettynä niin voikin käydä. Erojen esiin nostamisen avulla on tarkoitus tutkia, millä perusteella ihmisryhmien välille syntyy eriarvoisuutta. Toiseksi sorto, syrjintä ja eriarvoisuus voidaan vain harvoin palauttaa yhteen tekijään kuten sukupuoleen tai ihonväriin. Yhteiskunnan rakenteisiin sisäänrakennettuun ”keskivertokansalaisen” kategoriaan (ks. Hammar-Suutari 2009, 64) tuskin sopii kukaan, mutta toiset sijoittuvat eri perustein siitä muita kauemmaksi. Jotta rakenteita voitaisiin kehittää, on niiden toimintalogiikkaan sisältyvät eriarvoisuutta luovat käytännöt otettava kriittisen tarkastelun kohteeksi.

Ihmisenä kohtaaminen määrittää tutkielmassani kotouttamistyön ammattilaisten työtettä ja eettistä asennetta asiakkaisiinsa nähden. Myös intersektionaalinen feminismi tavoittelee yhdenvertaiseen ihmisyyteen perustuvaa yhteiskuntaa. Maahanmuuttajien välisiä eroja on purettava, jotta eriarvoisuutta luovia rakenteita, kuten kotouttamisen kokonaisuutta, voidaan kehittää. Sillä välin työntekijät jatkavat asiakkaidensa kohtaamista yksilöinä, eivät valmiiksi määritettyjen erontekojen kautta. Luottamuksellinen keskustelu avaa, mikä kunkin tilanteessa on merkityksellistä. Arkisessa ruohonjuuritason kotouttamistyössä ihmisen ottaminen ”sellasena kun se on” voi ilmentää juuri sitä hiljaista tietoa tai poikittaisuutta, joka mahdollistaa asiakkaan tukemisen useiden yhtaikaisten erojen määrittämissä elämäntilanteissa.

Lähteet

Aineisto

Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen arkisto, TKU-kokoelma, Turun yliopisto

Ulkomaalaistoimiston työntekijöiden haastattelut:

TKU/A/18/1

TKU/A/18/2

TKU/A/18/3

TKU/A/18/4

TKU/A/18/5

TKU/A/18/6

TKU/A/18/7

TKU/A/18/8

TKU/A/18/9

TKU/A/18/10

TKU/A/18/11

TKU/A/18/12

TKU/A/18/13

TKU/A/18/14

Kirjallisuus

Alastalo, Marja & Maria Åkerman

2010. Asiantuntijahaastattelun analyysi: faktojen jäljillä – Johanna Ruusuvuori & Pirjo Nikander (toim.): *Haastattelun analyysi*, 372–392. Tampere: Vastapaino.

Alastalo, Marja & Maria Åkerman & Tiina Vaittinen 2017. Asiantuntijahaastattelu – Matti Hyvärinen, Pirjo Nikander & Johanna Ruusuvuori (toim.): *Tutkimushaastattelun käsikirja*, 214–232. Tampere: Vastapaino.

Alitolppa-Niitamo Anne 2001. Liminalities: expanding and constraining the options of Somali youth in the Helsinki Metropolitan Area – *Finnish Yearbook of Population Research* 37, 126–147.

2004. *The Icebreakers. Somali-Speaking Youth in Metropolitan Helsinki with a Focus on the Context of Formal Education*. Helsinki: Väestöliitto, Väestötutkimuslaitoksen julkaisusarja D 42/2004.

2010. Perheen akkulturaatio ja sukupolvien väliset suhteet. – Tuomas Martikainen & Lotta Haikkola (toim.): *Maahanmuutto ja sukupolvet*, 45–64. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Anis, Merja 2008. *Sosiaalityö ja maahanmuuttajat. Lastensuojelun ammattilaisten ja asiakkaiden vuorovaikutus ja tulkinnat*. Helsinki: Väestöntutkimuslaitoksen julkaisusarja D 47/2008

Anttonen, Veikko 2010. *Uskontotieteen maastot ja kartat*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Anttonen, Veikko & Teemu Taira 2004. Uskontotiede uskonnollisuuden paikantajana – Outi Fingerroos, Minna Opas & Teemu Taira (toim.): *Uskonnon paikka. Kirjoituksia uskontojen ja uskontoteorioiden rajoista*, 18–50. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden Seura.

Appelroos, Erica 2005. Religion och intersektionalitet. *Kvinnovetenskaplig tidskrift* 2–3, 69–80.

Bakali, Naved 2016. *Islamophobia. Understanding Anti-Muslim Racism through the Lived Experiences of Muslim Youth*. Rotterdam: Sense.

Berry, John 2014. Acculturation – Joan E. Grusec & Paul D. Hastings (toim.): *Handbook of Socialization: Theory and Research*, 543–558. New York: Guilford Publications.

Carbado, Devon W. 2013. Colorblind intersectionality – *Signs* 38 (4), 811–845.

Castelli, Elizabeth 2001. Women, Gender, Religion: Troubling Categories and Transforming Knowledge – Elizabeth Castelli (toim.): *Women, Gender Religion. A Reader*, 3–25. New York: Palgrave MacMillan.

Clifford, James 1997. Spatial Practices: Fieldwork, Travel, and the Disciplining of Anthropology – Akhil Gupta & James Ferguson (toim.) *Anthropological Locations. Boundaries and Grounds of a Field Science*, 185–222. Berkeley: University of California Press.

Collins, Patricia Hill 2015. Intersectionality's Definitional Dilemmas – *Annual Review of Sociology* 41, 1–20.

Collins, Patricia Hill & Sirma Bilge 2016. *Intersectionality*. Cambridge: Polity Press.

Crenshaw, Kimberlé 1989. Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory and Antiracist Politics – *University of Chicago Legal Forum* 1989, 139–167.

1991. Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics, and Violence against Women of Colour. *Stanford Law Review* 43, 1241–1299.

Davis, Kathy 2008. Intersectionality as Buzzword. A Sociology of Science Perspective on What Makes a Feminist Theory Successful – *Feminist Theory* 9 (1), 67–85.

Elinkeinoelämän keskusliitto 2013. *Naiset ja miehet työelämässä*. Helsinki: Elinkeinoelämän keskusliitto EK. Saatavilla: <URL: https://ek.fi/wp-content/uploads/naiset-miehet_maaliskuu2013.pdf>

Enges, Pasi & Tiina Mahlamäki & Timo J. Virtanen 2015. Arki, juhla ja pyhä – Jaana Kouri (toim.): *Askel kulttuurien tutkimukseen*, 61–82. Turku: Turun yliopisto.

Erel, Umut 2011. Reframing migrant mothers as citizens – *Citizenship Studies* 15 (6–7), 695–709. Saatavilla: <URL: <https://doi.org/10.1080/13621025.2011.600076>>

Erel, Umut & Jin Haritaworn & Encarnación Gutiérrez Rodríguez & Christian Klesse 2008. On the Depoliticisation of Intersectionality Talk. Conceptualising Multiple Oppressions in Critical Sexuality Studies – Adi Kuntsman, Esperanza Miyake: *Out of Place: Interrogating Silence in Queerness/Racality*, 271–298. York: Raw Nerve Books.

Eriksson, Lise 2018. Uskonto postsekulaarissa yhteiskunnassa – Kimmo Ketola, Tuomas Martikainen & Teemu Taira (toim.): *Uskontososiologia*, 76–86. Turku: Eetos.

Eskola, Jari 2015. Laadullisen aineiston juhannustaiat. Laadullisen tutkimuksen analyysi vaihe vaiheelta – Raine Valli & Juhani Aaltola (toim.): *Ikkunoita tutkimusmetodeihin 2. Näkökulmia aloittelevalle tutkijalle tutkimuksen teoreettisiin lähtökohtiin ja analyysimenetelmiin*, 185–206. Jyväskylä: PS-kustannus.

Fingerroos, Outi 2003. Refleksiivinen paikantaminen kulttuurien tutkimuksessa – *Elore* 10 (2), 1–12.

2017. Etnologi tutkimassa perheenyhdistämistä – Outi Fingerroos, Niina Koskihaara, Sanna Lillbroända-Annalan & Maija Lundgren (toim.): *Yhteiskuntaetnologia*, 27–54. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Foucault, Michel 2005. *Tiedon arkeologia*. Tampere: Vastapaino.

FRA – European Agency for Fundamental Rights 2018. *Being Black in the EU / Second European Minorities and Discrimination Survey*. Luxembourg: Office of European Union, EU-Midis II. Saatavilla: <URL: <https://fra.europa.eu/en/publication/2018/eumidis-ii-being-black>>

Geertz, Clifford 1973. *The Interpretation of Cultures: Selected Essays*. New York: Basic-Books.

Gennep, Arnold van 1992 (1909). *The Rites of Passage*. Ranskankielinen alkuperäisteos *Les rites de passage*. Käännös: Monika B. Vizedom & Gabrelle L. Caffee. Chicago: The University of Chicago Press

Hall, Stuart 2003. Kulttuuri, paikka, identiteetti – Mikko Lehtonen & Olli Löytty (toim.): *Erilaisuus*, 85–128. Tampere: Vastapaino.

Hammar-Suutari, Sari 2009. *Asiakkaana erilaisuus – Kulttuurien välisen viranomaistoiminnan etnografia*. Joensuu: Joensuun yliopisto, Karjalan tutkimuslaitos. Saatavilla: <URL:http://epublications.uef.fi/pub/urn_isbn_978-952-219-303-2/urn_isbn_978-952-219-303-2.pdf>

Harjunen, Hannele 2007. Lihavuus välitilana – Katariina Kyrölä & Hannele Harjunen (toim.): *Koolla on väliä! Lihavuus, ruumisnormit ja sukupuoli*, 205–227. Helsinki: Like.

Hirsjärvi, Sirkka & Helena Hurme 2001. *Tutkimushaastattelu. Teemahaastattelun teoria ja käytäntö*. Helsinki: Yliopistopaino.

Holli, Anne Maria 2012. Kriittisiä näkökulmia tasa-arvon tutkimukseen – Johanna Kantola, Kevät Nousiainen & Milja Saari (toim.): *Tasa-arvo toisin nähtynä. Oikeuden ja politiikan näkökulmia tasa-arvoon ja yhdenvertaisuuteen*, 73–96. Helsinki: Gaudeamus.

Honkasalo, Veronika 2011. *Tyttöjen kesken. Monikulttuurisuus ja sukupuolten tasa-arvo nuorisotyössä*. Helsinki: Nuorisotutkimusverkosto: Nuorisotutkimusseura.

Huttunen, Laura 2002. Pahan karttalehtiä. Maahanmuuttajat ja pahan kokemuksen paikat – Merja Laitinen & Johanna Hurtig (toim.): *Pahan kosketus. Ihmisyyden ja auttamistyön varjojen jäljillä*, 86–107. Jyväskylä: PS-kustannus.

2005. Etnisyys – Anna Rastas, Laura Huttunen & Olli Löytty (toim.): *Suomalainen vieraskirja. Kuinka käsitellä monikulttuurisuutta*, 117–160. Tampere: Vastapaino.

Hynes, Patricia 2011. *The Dispersal and Social Exclusion of Asylum Seekers: Between Liminality and Belonging*. Bristol: Policy Press.

Hämeenaho, Pilvi & Eerika Koskinen-Koivisto 2014. Etnografian ulottuvuudet ja mahdollisuudet – Pilvi Hämeenaho & Eerika Koskinen-Koivisto (toim.): *Moniulotteinen etnografia*, 7–31. Turku: Ethnos ry.

Hämeen-Anttila, Jaakko 2017. *Uusi islamin käsikirja*. Helsinki: Otava.

Ilmonen, Kaisa 2011. Intersektionaalisen queer-tutkimuksen kytkentöjä: Pohdintoja postkoloniaalisen ja intersektionaalisen seksuaalisuudentutkimuksen lähtökohdista ja keskeisistä kysymyksistä – *SQS* 5 (2), 1–16.

Isotalo, Anu 2015. *Mistä on hyvät tytöt tehty? Somalitytöt ja maineen merkitykset*. Turku: Turun yliopisto. <URL:<https://www.doria.fi/handle/10024/113010>>

Jauhiainen, Jussi. 2017. Johdanto ja johtopäätökset – Jussi Jauhiainen (toim.): *Turva- paikka Suomesta? Vuoden 2015 turvapaikanhakijat ja turvapaikkaprosessit Suomessa*, 5–18. Turku: Turun yliopisto.

Jokinen, Arja 2012. Kategoriat, instituutiot ja sosiaalisen järjestyksen tuottaminen – Arja Jokinen, Kirsi Juhila & Eero Suoninen: *Kategoriat, kulttuuri ja moraali. Johdatus kategorianalyysiin*, 227–266. Tampere: Vastapaino

Jokinen, Arja & Kirsi Juhila & Eero Suoninen 1993. *Diskurssianalyysin aakkoset*. Tampere: Vastapaino.

Juhila, Kirsi 2006. *Sosiaalityöntekijöinä ja asiakkaina: Sosiaalityön yhteiskunnalliset tehtävät ja paikat*. Tampere: Vastapaino.

2012. Ongelmat, niiden selittäminen ja kategoriat – Arja Jokinen, Kirsi Juhila & Eero Suoninen: *Kategoriat, kulttuuri ja moraali. Johdatus kategorianalyysiin*, 131–173. Tampere: Vastapaino

Juhila, Kirsi & Arja Jokinen & Eero Suoninen 2012a. Kategoria-analyysin juuret – Arja Jokinen, Kirsi Juhila & Eero Suoninen: *Kategoriat, kulttuuri ja moraali. Johdatus kategoria-analyysiin*, 17–44. Tampere: Vastapaino

2012b. Kategoria-analyysin teesit – Arja Jokinen, Kirsi Juhila & Eero Suoninen: *Kategoriat, kulttuuri ja moraali. Johdatus kategoria-analyysiin*, 45–87. Tampere: Vastapaino

Karkulehto, Sanna 2011. *Seksin mediamarkkinat*. Helsinki: Gaudeamus.

Karkulehto, Sanna & Tuija Saresma & Hannele Harjunen & Johanna Kantola 2012. Intersektionaalisuus metodologiana ja performatiivisen intersektionaalisuuden haaste – *Naistutkimus* 25 (4), 17–28.

Kaukko, Mervi 2015. Participation and Liminalities: Action research with unaccompanied asylum-seeking girls. Tampere: Juvenes Print.

Keskinen, Suvi 2005. *Perheammattilaiset ja väkivaltatyön ristiriidat: sukupuoli, valta ja kielelliset käytännöt*. Tampere: Tampere University Press.

2012: Kulttuurilla merkityt toiset ja universaalin kohtelun paradoksi väkivaltatyössä – Suvi Keskinen, Jaana Vuori & Anu Hirsiaho (toim.): *Monikulttuurisuuden sukupuoli*, 291–320. *Kansalaisuus ja erot hyvinvointiyhteiskunnassa*. Tampere: Tampereen Yliopistopaino Oy.

Knapp, Gudrun-Axeli 2005. Race, Class, Gender. Reclaiming Baggage in Fast Travelling Theories – *European Journal of Women's Studies* 12 (3), 249–265.

Knowles, Caroline 2003. *Race and Social Analysis*. Lontoo: SAGE.

Kobayashi, Audrey 2003. GPC ten years on: Is self-reflexivity enough? – *Gender, Place & Culture* 10 (4), 345–249.

Koivunen, Hannele 1997. *Hiljainen tieto*. Helsinki: Otava.

Korvajärvi, Päivi 2010. Sukupuolistunut ja sukupuolistava työ – Tuija Saresma, Leena-Maija Rossi & Tuula Juvonen: *Käsikirja sukupuoleen*, 183–196. Tampere: Vastapaino.

Kuula, Arja 2011. *Tutkimusetiikka. Aineistojen hankinta, käytäntö ja säilytys*. Tampere: Vastapaino.

Kyrölä, Katariina & Hannele Harjunen 2017. Phantom/liminal fat and feminist theories of the body – *Feminist Theory* 18 (2), 99–117.

Kyyhkynen, Marjatta 1992. Islamin sanoja ja sanontoja – Marjatta Kyyhkynen (toim.) *Ajankohtainen islam: uskonto, yhteisö, elämäntapa, poliittinen voima*, 149–152. Helsinki: Kirjapaja.

Laki kotoutumisen edistämisestä 30.12.2010/1386 Ajantasainen lainsäädäntö:
<URL:<https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2010/20101386>>

- Lepola, Outi 2009. *Ulkomaalaisesta suomenmaalaiseksi. Monikulttuurisuus, kansalaisuus ja suomalaisuus 1990-luvun maahanmuuttopoliittisessa keskustelussa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Malkki, Liisa 1995. *Purity and exile: violence, memory, and national cosmology among Hutu refugees in Tanzania*. Chicago: University of Chicago Press.
- Marcus, George E. 1995. Ethnography in/of the World System: The Emergence Multi-Sited Ethnography – *Annual Review of Anthropology* 24, 95–117.
- Martikainen, Tuomas 2013. *Religion, Migration, Settlement: Reflections on Post-1990 Immigration to Finland*. Leiden: Brill.
- Marttila, Annamaria 2014. Tutkijan positiot etnografisessa tutkimuksessa – Kentän ja kokemuksen dialoginen rakentuminen – Pilvi Hämeenaho & Eerika Koskinen-Koivisto (toim.): *Moniulotteinen etnografia*, 362–392. Turku: Ethnos ry.
- McCall, Leslie 2005. The Complexity of Intersectionality – *Signs* 30 (3), 1771–1800.
- McCann, Carole R. & Kim Seun-Kyung 2016. Introduction: Theorizing Feminist Times and Spaces – Carole R. McCann & Kim Seun-Kyung (toim.): *Feminist Theory Reader: Local and Global Perspectives*, 9–30. New York: Routledge.
- McGuire, Meredith. B. 2008. *Lived Religion: Faith and Practice in Everyday Life*. Oxford: Oxford University Press.
- Moberg, Marcus & Kennet Granholm & Peter Nynäs 2012. Trajectories of Post-Secular Complexity: An Introduction – Peter Nynäs, Mika Lassander & Terhi Utriainen (toim.): *Post-Secular Society*, 1–25. New Brunswick: Transaction Publishers.
- Mölsä, Mulki & Marja Tiilikainen & Raija-Leena Punamäki 2017. Usage of healthcare services and preference for mental healthcare among older Somali immigrants in Finland. *Ethnicity & Health*, 1–16.
<URL:<https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/13557858.2017.134618>>
- Nader, Laura 1972. Up the Anthropologist – Perspectives Gained from Studying Up. – Dell Hymes (toim.): *Reinventing Anthropology*, 284–311. New York: Random House.
- Nencel, Lorraine 2014. Situating reflexivity: Voices, positionalities and representations in feminist ethnographic texts – *Women's Studies International Forum* 43, 75–83.
- Nikander, Pirjo 2008. Constructionism and Discourse Analysis – James A. Holstein & Jasper F. Gubrium (toim.): *Handbook of Constructionist Research*, 413–428. New York: Guilford Press.
- Nordberg, Camilla 2015. Invisibilised Visions – Migrant mothers and the reordering of citizenship in a Nordic welfare state context – *Nordic Journal of Migration Research* 5 (2), 67–74. <URL:<https://doi.org/10.1515/njmr-2015-0011>>
- OECD 2018. *Working Together: Skills and Labour Market Integration of Immigrants*

and their Children in Finland. Pariisi: OECD Publishing.
<URL:<https://doi.org/10.1787/9789264305250-en>>

Oinas, Elina 2004. Haastattelu: kokemuksia, kohtaamisia, kerrontaa – Marianne Liljeström (toim.): *Feministinen tietäminen. Keskusteluja metodologiasta*, 209–227. Tampere: Vastapaino.

Opas, Minna 2004. Mitä on uskontoetnografia? – Outi Fingerroos, Minna Opas ja Teemu Taira (toim.): *Uskonnon paikka. Kirjoituksia uskontojen ja uskontoteorioiden rajoista*, 153–182. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Pentikäinen, Marja 2005. *Loputon matka. Vietnamlaisien ja somalialaisten kertomuksia pakolaisuudesta*. Helsinki: Työministeriö, Työpoliittinen tutkimus 274.

Pietilä, Ilkka 2010. Ryhmä- ja yksilöhaastattelun diskursiivinen analyysi. Kaksi aineistoa erilaisina vuorovaikutuksen kenttinä – Johanna Ruusuvuori & Pirjo Nikander (toim.): *Haastattelun analyysi*, 212–241. Tampere: Vastapaino.

Polanyi, Michael & Harry Prosch 1975. *Meaning*. Chicago & London: The University of Chicago Press.

Purovaara, Enne 2014. ”Jotain siltä väliltä”. *Muunsukupuolisia näkökulmia suomalaiseen sukupuoliuskontoon*. Uskontotieteen pro gradu -tutkielma. Helsinki: Helsingin yliopisto.
<URL:<https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/169731/jotainsi.pdf?sequence=2>>

Rastas, Anna 2005. Rasismi – Anna Rastas, Laura Huttunen & Olli Löytty (toim.): *Suomalainen vieraskirja. Kuinka käsitellä monikulttuurisuutta*, 69–116. Tampere: Vastapaino.

Said, Edward W. 1983. *The World, the Text, and the Critic*. Cambridge: Harvard University Press.

2000. *“Reflections on Exile” and Other Essays*. Cambridge: Harvard University Press.

Salem, Sara 2016. Intersectionality and its discontents: Intersectionality as a traveling theory. *European Journal of Women's Studies* 1/2016, 1–16.

Saukkonen, Pasi 2013. *Erilaisuuksien Suomi: Vähemmistö- ja kotouttamispolitiikan vaihtoehdot*. Helsinki: Gaudeamus.

Scharff, Christina 2010. Silencing differences: the ‘unspoken’ dimensions of ‘speaking for others’ – Róisín Ryan-Flood & Rosalind Gill: *Secrecy and Silence in the Research Process*, 83–95. Lontoo: Routledge.

Suoninen, Eero 2012. Identiteettien rakentuminen – Arja Jokinen, Kirsi Juhila & Eero Suoninen: *Kategoriat, kulttuuri ja moraalit. Johdatus kategoria-analyysiin*, 89–130. Tampere: Vastapaino.

Taira, Teemu 2004. Uskonnolliset käytännöt ja kulttuuriset kontekstit. Uskontotieteen ja

kulttuurintutkimuksen rajankäyntiä. – Outi Fingerroos, Minna Opas ja Teemu Taira (toim.): *Uskonnon paikka. Kirjoituksia uskontojen ja uskontoteorioiden rajoista*, 115–149. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

2013. Making space for discursive study in religious studies – *Religion* 43 (1), 26–45.

Talvinen, Päivi 2015. Monikulttuurista kotouttamistoimintaa Turkuun saapuneille kotiaideille – Jaana Kouri (toim.): *Askel kulttuurien tutkimukseen*, 253–260. Turku: Turun yliopisto.

Talvinen, Päivi & Marianne Nylund 2008. Kotouttavan yhteisösosiaalityön yhteistoiminallisuus – Irene Roivainen, Marianne Nylund, Riikka Korkiamäki & Suvi Raitakari (toim.): *Yhteisöt ja sosiaalityö: Kansalaisen vai asiakkaan asialla?* 111–125. Jyväskylä: PS-kustannus.

Taylor, Charles 2009. *A Secular Age*. Lontoo: Harvard University Press.

Tervola, Jussi 2015. Maahanmuuttajien kotihoidon tuen käyttö 2000-luvulla – *Yhteiskuntapolitiikka* 80 (2), 121–133.

Therborn, Göran 2014. *Eriarvoisuus tappaa*. Englanninkielinen alkuperäisteos *The killing fields of inequality*. Käännös: Tatu Henttonen. Tampere: Vastapaino

Tiilikainen, Marja 2003. *Arjen islam. Somalinaisten elämää Suomessa*. Tampere: Vastapaino.

Tuomi, Jouni & Anneli Sarajärvi 2018. *Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi*. Uudistettu laitos. Helsinki: Tammi.

Tuori, Salla 2007. Erontekoja. Rodullistetun sukupuolen rakentuminen monikulttuurisessa naispolitiikassa – Joel Kuortti, Mikko Lehtonen & Olli Löytty (toim.): *Kolonialismin jäljet: keskustat, periferiat ja Suomi*, 156–173. Helsinki: Gaudeamus.

2009. *The Politics of Multicultural Encounters. Feminist Postcolonial Perspectives*. Turku: Åbo Akademis förlag. <<http://www.doria.fi/handle/10024/47293>>

Turner, Victor W. 1969. *The Ritual Process. Structure and Anti-Structure*. Lontoo: Routledge & Kegan Paul.

1974. Liminal to Liminoid, in Play, Flow and Ritual. An Essey in Comparative Symbology. *Rice University Studies* 60: 53–92.

Turner, Victor & Edith Turner 1978. *Image and Pilgrimage in Christian Culture*. New York: Columbia University Press.

Turtiainen, Kati 2009. Kertomuksia uuden kynnyksellä. Luottamuksen rakentuminen kiintiöpakolaisen ja viranomaisen välillä – *Janus* 17(4), 329–345.

Turtiainen, Kati & Tuomo Kokkonen & Katri Viitasalo 2018. Aktiivisen kansalaisuuden mahdollisuudet kotouttamistyön ulkoisten ehtojen ja maahanmuuttajien tarpeiden

ristipaineissa – *Janus* 26 (4), 343–360.

Törmä, Sinikka & Kari Huotari & Kati Tuokkola & Sari Pitkänen 2014. *Ikäihmisten moninaisuus näkyväksi. Selvitys vähemmistöihin kuuluvien ikääntyneiden henkilöiden kokemasta syrjinnästä sosiaali- ja terveyspalveluissa*. Helsinki: Sisäministeriö, Sisäministeriön julkaisu 14/2014.

Valovirta, Elina 2010. Ylirajaisten erojen politiikkaa – Tuija Saresma, Leena-Maija Rossi & Tuula Juvonen: *Käsikirja sukupuoleen*, 92–105. Tampere: Vastapaino.

Valtioneuvoston kanslia 2018. *Eriarvoisuutta käsittelevän työryhmänloppuraportti*. Helsinki: Valtioneuvosto, Valtioneuvoston kanslian julkaisusarja 1/2018.

Werbner, Pnina & Nira Yuval-Davis 1999. Introduction: Women and the New Discourse of Citizenship – Pnina Werbner & Nira Yuval-Davis (toim.): *Women, Citizenship and Difference*, 1–38. Lontoo: Zed Books.

Vitikainen, Annamari 2018. Monikulttuurisuus ja yhdenvertaisuus – Ristiriidoista eteenpäin? – Matti Häyry, Tuija Hakala & Johanna Ahola-Launonen (Toim.): *Oikeudenmukaisuuden ongelma*, 36–45. Helsinki: Gaudeamus.

Vuola, Elina 2010. Feministinen uskonnotutkimus – Tuija Saresma, Leena-Maija Rossi & Tuula Juvonen (toim.): *Käsikirja sukupuoleen*, 170–182. Tampere: Vastapaino.

2012. Intersectionality in Latin America? The Possibilities of Intersectional Analysis in Latin American Studies and Study of Religion – Silje Lundgren, Thaïs Machado-Borges & Carlotta Widmark (toim.): *Bodies and Borders in Latin America*, 131–151. Stockholm: Stockholm University of Stockholm and University of Gothenburg.

2015. Unohdettu ero? Intersektionaalisuus, naiset ja uskonto – Johanna Ahonen & Elina Vuola (toim.): *Uskonnon ja sukupuolen risteyksiä*, 32–54. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

2017. Religion, Intersectionality, and Epistemic Habits of Academic Feminism. Perspectives from Global Feminist Theology – *Feminist Encounters: A Journal of Critical Studies in Culture and Politics* 1 (1), 04; 1–15.

Vuori, Jaana 2009. Guiding Migrants to the Realm of Gender Equality – Suvi Keskinen, Salla Tuori, Sari Irni & Mulinari Diana (toim.): *Complying with Colonialism: Gender, Race and Ethnicity in the Nordic Region* 378–409. Farnham: Ashgate.

2012. Arjen kansalaisuus, sukupuoli ja kotouttamistyö – Suvi Keskinen, Jaana Vuori, Anu Hirsiaho (toim.): *Monikulttuurisuuden sukupuoli*. Kansalaisuus ja erot hyvinvointiyhteiskunnassa, 235–262. Tampere: Tampereen Yliopistopaino Oy

2015. Kotouttaminen arjen kansalaisuuden rakentamisena – *Yhteiskuntapolitiikka* 80(4)395–404.

Yuval-Davis, Nira 2011. *The Politics of Belonging: Intersectional Contestations*. Lontoo: SAGE.

Liitteet

Liite 1. Haastattelurunko

Oman työn kuvaus

- Mitä teet työksesi? Kuvaat työtehtäviäsi?
- Mitä teet asiakkaiden kanssa?
- Mikä omassa työssä palvelee asiakkaiden tilanteita? Mitä voisi kehittää?

Asiakkaat

- keitä asiakkaat ovat (ikä, kieliryhmät jne.)
- mitä asiakkaat tekevät nyt (miehet, naiset, lapset, nuoret)
- käsitys siitä, mitä on tapahtunut ennen Suomeen tuloa → vaikutukset päätöksiin nyt? → tarinoiden tuntemisen vaikutus omaan työhön ja toimimiseen asiakkaiden hyväksi?
- Muutetaanko Turusta?

Perhe-elämä ja arkipäivän ratkaisut

- lasten laittaminen päiväkotiin (suomen kieli)
- suomen kielen opiskelu kotoutumisaikana → mitkä asiat vaikuttavat ”motivaatioon”?
- millaisia ratkaisuja lapsille?
- opiskeluratkaisut?
- työelämäratkaisut

Yhteisöt

- yhteisöt aiemmin / Turussa (myös esim. kieliryhmien sisällä) → identifikaatiot
- kohtaamiset suomalaisten kanssa?
- yhteisöt → vaikutus ratkaisuihin
- uskonto ratkaisuissa?
- puoliso, perhe-elämä, ammatit
- eri ryhmien ratkaisut → erot ryhmien sisällä?
- oma ymmärrys eroista: suhde työhön?